

АНОТАЦІЯ

М.Ю. Самох. Фраудаторні правочини: проблеми теорії та практики. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, 2026.

Дисертація є самостійною завершеною науковою працею, у якій представлено результати комплексного дослідження правової природи фраудаторних правочинів, особливостей їх кваліфікації, підстав та правових наслідків визнання недійсними у цивільному праві України та банкрутстві (неплатоспроможності), а також сформульовано науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення цивільного законодавства, профільного законодавства про банкрутство та судової практики у сфері захисту прав та майнових інтересів кредиторів від недобросовісної поведінки боржника.

Актуальність теми дисертаційного дослідження обумовлена динамічним розвитком ринкових відносин, зростанням кількості спорів, пов'язаних із недобросовісним відчуженням майна боржниками, а також недостатнім нормативним врегулюванням фраудаторних правочинів у чинному цивільному законодавстві України. В умовах економічної нестабільності, збільшення кількості процедур банкрутства та неплатоспроможності особливого значення набуває проблема забезпечення ефективного захисту прав кредиторів. Формальна законність багатьох правочинів, спрямованих на виведення активів боржника, ускладнює застосування традиційних механізмів захисту, що обумовлює необхідність формування цілісної доктрини фраудаторності та вироблення єдиних критеріїв оцінки недобросовісної поведінки.

Висвітлено генезис фраудаторних правочинів, визначено їх характерні ознаки, проаналізовано співвідношення з фіктивними та удаваними правочинами, розкрито особливості визнання таких правочинів недійсними та систематизовано судову практику Верховного Суду у відповідній сфері.

Розкрито теоретико-правові аспекти фраздаторних правочинів та їх історичний розвиток. Здійснено ґрунтовний аналіз витоків інституту фраздаторності у римському праві, де вперше було сформовано механізми захисту кредиторів від недобросовісних дій боржника. Особливу увагу приділено аналізу *actio Pauliana* як класичного інструменту оспорювання правочинів, укладених на шкоду кредиторам. Встановлено, що інститут фраздаторності виник як відповідь правопорядку на необхідність забезпечення балансу між свободою розпорядження майном та обов'язком боржника виконувати свої зобов'язання. Обґрунтовано, що римське право заклало концептуальні основи сучасного розуміння фраздаторного правочину як форми зловживання правом.

Досліджено еволюцію інституту фраздаторних правочинів у європейських правових системах та проаналізовано рецепцію римсько-правових підходів у сучасному приватному праві. Встановлено, що у більшості європейських правопорядків фраздаторність розглядається як окремий спосіб захисту прав кредитора, заснований на принципах добросовісності та недопустимості зловживання правом. Акцентовано увагу на відсутності у законодавстві України чіткого визначення фраздаторного правочину, що зумовлює неоднозначність судової практики та необхідність доктринального осмислення цієї категорії.

Встановлено визначення поняття та ознаки фраздаторного правочину. Обґрунтовано, що фраздаторний правочин слід розглядати не лише як різновид оспорюваного правочину, а як самостійну правову категорію, що характеризується спрямованістю на заподіяння шкоди кредиторів шляхом недобросовісного здійснення суб'єктивного права. Сформульовано авторське визначення фраздаторного правочину як правочину, вчиненого боржником на шкоду майновим інтересам кредитора шляхом зловживання правом, незалежно від його формальної відповідності вимогам закону. Доведено, що визначальними ознаками такого правочину є наявність шкоди кредиторів,

недобросовісний намір боржника та використання правової форми для досягнення неправомірної мети.

З'ясовано співвідношення фраздаторних, фіктивних та удаваних правочинів. Доведено, що основною відмінністю фраздаторного правочину є не відсутність наміру створити правові наслідки, як у випадку фіктивного правочину, і не приховування іншого правочину, як у випадку удаваного, а спрямованість на недобросовісне заподіяння шкоди кредиторів. Обґрунтовано недоцільність подвійної кваліфікації правочину як одночасно фраздаторного і фіктивного, оскільки конструкція фраздаторності має самостійне функціональне призначення та ґрунтується на принципі недопустимості зловживання правом.

Досліджено інститут недійсності правочинів як механізму захисту порушених прав кредиторів. Проаналізовано правову природу недійсності фраздаторних правочинів та особливості застосування наслідків їх недійсності у цивільних, господарських спорах та процедурах банкрутства (неплатоспроможності). Значну увагу приділено проблемі доказування фраздаторності, зокрема встановленню наміру боржника, наявності шкоди кредиторів та оцінці добросовісності сторін правочину.

Доведено, що принцип добросовісності, закріплений у статті 3 Цивільного кодексу України, а також заборона зловживання правом, передбачена статтею 13 ЦК України, можуть виступати самостійними підставами для визнання правочину недійсним у разі його фраздаторного характеру. Обґрунтовано необхідність розширеного застосування загальних засад цивільного законодавства у випадках, коли формальна відповідність правочину вимогам закону поєднується з очевидною недобросовісністю поведінки боржника.

Встановлено правові наслідки визнання фраздаторних правочинів недійсними. Запропоновано класифікацію таких наслідків на реституційні, компенсаційні, охоронні та спеціальні наслідки, характерні для процедур банкрутства. Розглянуто питання повернення майна до ліквідаційної маси,

можливості звернення стягнення на відчужене майно, значення інституту добросовісного набувача, а також можливість покладення субсидіарної відповідальності на осіб, які брали участь у вчиненні фраздаторного правочину.

Узагальнено та систематизовано судову практику Верховного Суду щодо розгляду спорів про визнання недійсними фраздаторних правочинів у цивільних, господарських спорах та справах про банкрутство (неплатоспроможність). На основі аналізу рішень Верховного Суду за 2018 – 2026 роки виявлено основні тенденції розвитку правозастосовної практики. Зокрема, встановлено посилення ролі принципу добросовісності як критерію правової оцінки поведінки сторін, розширення практики визнання фраздаторними не лише безоплатних, а й оплатних правочинів, а також підвищення вимог до доказування недобросовісного наміру боржника.

Акцентовано увагу на наявності суперечностей у підходах судів щодо оцінки фраздаторності у цивільних та господарських спорах порівняно зі справами про банкрутство (неплатоспроможність). Обґрунтовано, що відмінності у правовій природі цих спорів обумовлюють різний обсяг доказування та особливості застосування наслідків недійсності правочинів. Систематизовано основні критерії, які використовуються судами для встановлення фраздаторності правочину, серед яких: момент укладення правочину, пов'язаність сторін, невідповідність ціни ринковій вартості майна, відсутність економічної доцільності правочину та погіршення майнового стану боржника після його укладення.

Сформовано комплексний підхід щодо визначення сутності та правової природи фраздаторних правочинів, обґрунтовано їх самостійне місце у системі цивільного права та необхідність у розробленні пропозицій щодо вдосконалення законодавства України. Доведено необхідність закріплення поняття фраздаторного правочину у Цивільному кодексі України та Кодексі України з процедур банкрутства, а також сформульовано пропозиції щодо вдосконалення механізмів захисту прав кредиторів.

Визначено практичне значення роботи, яке полягає у можливості використання сформульованих висновків та рекомендацій у нормотворчій діяльності, правозастосовній практиці судів, діяльності адвокатів та арбітражних керуючих, а також в освітньому процесі при викладанні дисциплін цивільно-правового циклу. Доведено, що результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення судової практики щодо розгляду спорів про визнання недійсними фраздаторних правочинів та забезпечення єдності правозастосування.

Ключові слова: фраздаторний правочин, недійсний правочин, шкода, кредитор, господарський процес, боржник, фіктивний правочин, зловживання правом, правозастосування, судовий захист, нікчемний правочин, оспорюваний правочин, добросовісність, договір, цивільне судочинство, банкрутство, доступ до правосуддя, законодавство, відповідальність, Європейський суд з прав людини, судова практика.

SUMMARY

M.Y. Samokh Fraudulent transactions: problems of theory and practice. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the speciality 081 – Law. – Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, 2026.

The dissertation is an independent, self-contained scholarly work that presents the results of a comprehensive study of the legal nature of fraudulent transactions, the specific features of their classification, the grounds and legal consequences of their invalidation under Ukrainian civil law and in bankruptcy (insolvency), and formulates scientifically grounded proposals for improving civil legislation, specialized bankruptcy legislation and judicial practice in the sphere of protecting the rights and property interests of creditors against the debtor's bad-faith conduct.

The relevance of the topic of this dissertation stems from the dynamic development of market relations, the rise in the number of disputes relating to the

fraudulent disposal of assets by debtors, and the inadequate regulatory framework governing fraudulent transactions under Ukraine's current civil legislation. In a context of economic instability and an increase in the number of bankruptcy and insolvency proceedings, the issue of ensuring effective protection of creditors' rights takes on particular significance. The formal legality of many transactions aimed at transferring the debtor's assets complicates the application of traditional protection mechanisms, necessitating the development of a comprehensive doctrine of fraudulent transactions and the establishment of uniform criteria for assessing bad-faith conduct.

The origin of fraudulent transactions is examined, their characteristic features are identified, their relation to fictitious and pseudo-transactions is analysed, the specific aspects of declaring such transactions invalid are revealed, and the case law of the Supreme Court in this area is systematised.

The theoretical and legal aspects of fraudulent transactions and their historical development are examined. A thorough analysis is carried out of the origins of the doctrine of fraudulency in Roman law, where mechanisms for protecting creditors against a debtor's bad faith actions were first established. Particular attention is paid to the analysis of *actio Pauliana* as a classic instrument for challenging transactions concluded to the harm of creditors. It is established that the doctrine of fraudulency arose as the legal system's response to the need to ensure a balance between the freedom to dispose of property and the debtor's obligation to fulfil their liabilities. It is proven that Roman law formed the conceptual foundations of the modern understanding of a fraudulent transaction as a form of rights abuse.

The evolution of the institution of fraudulent transactions in European legal systems has been examined, and the reception of Roman law approaches in modern private law has been analysed. It has been established that in most European legal systems, fraudulency is considered as separate means of protecting the creditor's rights, based on the principles of good faith and the prohibition of abuse of rights. Attention is drawn to the absence in Ukrainian legislation of a clear definition of a

fraudulent transaction, which leads to ambiguity in judicial practice and the need for a doctrinal understanding of this category.

The definition and characteristics of a fraudulent transaction have been determined. It has been reasoned that a fraudulent transaction should be considered not only as a type of contestable transaction, but as a distinct legal category characterised by the intention to cause harm to a creditor through the bad-faith exercising of a subjective right. The author's definition of a fraudulent transaction is formulated as a transaction committed by a debtor to harm the creditor's property interests through an abuse of rights, regardless of its formal compliance with the requirements of the law. It has been demonstrated that the defining features of such a transaction are the presence of harm to the creditor, the debtor's bad-faith intent, and the use of a legal form to achieve an unlawful purpose.

The relationship between fraudulent, fictitious and pseudo-transactions has been clarified. It has been demonstrated that the main distinguishing feature of a fraudulent transaction is not the absence of intent to create legal consequences, as in the case of a fictitious transaction, nor the hiding of another transaction, as in the case of a pseudo-transaction, but rather the intent to cause harm to the creditor in bad faith. The inappropriateness of classifying a transaction as both fraudulent and fictitious has been substantiated, since the concept of fraudulency has an independent functional purpose and is based on the principle of the unacceptability of abuse of rights.

This study examines the concept of the legal invalidity of transactions as a mechanism for protecting creditors' violated rights. It analyses the legal nature of the invalidity of fraudulent transactions and the specific features of applying the consequences of their invalidity in civil and commercial disputes and in bankruptcy (insolvency) proceedings. Considerable attention is paid to the problem of proving fraudulent intent, in particular establishing the debtor's intent, the existence of harm to the creditor, and assessing the good faith of the parties to the transaction.

It is demonstrated that the principle of good faith, enshrined in Article 3 of the Civil Code of Ukraine, as well as the prohibition of abuse of rights provided for in Article 13 of the Civil Code of Ukraine, may serve as independent grounds for declaring a transaction invalid in case of its fraudulent nature. The necessity of the extended application of the general principles of civil law is substantiated in cases where the formal compliance of a transaction with the requirements of the law is combined with the debtor's apparently bad-faith conduct.

The legal consequences of declaring fraudulent transactions invalid have been established. A classification of such consequences has been proposed, dividing them into restitutionary, compensatory, protective and special consequences typically associated with bankruptcy proceedings. The article examines the return of property to the liquidation estate, the possibility of enforcing claims against transferred property, the significance of the doctrine of the bona fide purchaser, and the possibility of imposing subsidiary liability on persons who participated in the fraudulent transaction.

The judicial practice of the Supreme Court regarding the consideration of disputes on the invalidation of fraudulent transactions in civil, commercial disputes and bankruptcy (insolvency) cases has been summarised and systematised. Based on an analysis of Supreme Court decisions from 2018 to 2026, the main trends in the development of legal practice have been identified. In particular, it has been established that the role of the principle of good faith as a criteria for the legal assessment of the parties' conduct has been strengthened, the practice of recognising not only unpaid but also paid transactions as fraudulent has been expanded, and the requirements for proving the debtor's bad faith have been heightened.

Attention is drawn to the inconsistencies in the courts' approaches to assessing fraudulent intent in civil and commercial disputes compared to bankruptcy (insolvency) cases. It is argued that differences in the legal nature of these disputes give rise to varied standards of proof and specific features in the application of the consequences of the invalidity of transactions. The main criteria

used by courts to establish the fraudulent nature of a transaction have been systematised, including: the moment of conclusion of the transaction, the relationship between the parties, the mismatch between the price and the market value of the property, the lack of economic rationality of the transaction, and the worsening of the debtor's financial position following its conclusion.

A comprehensive approach has been developed to define the essence and legal nature of fraudulent transactions, justifying their independent place within the civil law system and the need to formulate proposals for improving Ukrainian legislation. The necessity of enshrining the concept of a fraudulent transaction in the Civil Code of Ukraine and the Bankruptcy Code of Ukraine has been demonstrated, and proposals have been formulated to improve mechanisms for protecting creditors' rights.

The practical significance of this work has been identified, it lies in the possibility of applying the conclusions and recommendations formulated herein to legislative activities, the law application practices of the courts, the work of attorneys and insolvency practitioners, as well as in the educational process of teaching civil law subjects. It has been demonstrated that the results of the study can be used to improve judicial practice regarding the adjudication of disputes concerning the invalidation of fraudulent transactions and to ensure the uniformity of law application.

Keywords: fraudulent transaction, invalid transaction, harm, creditor, commercial proceedings, debtor, fictitious transaction, abuse of rights, law application, judicial protection, void transaction, disputable transaction, good faith, contract, civil proceedings, bankruptcy, access to justice, legislation, liability, European Court of Human Rights, judicial practice.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Самох М.Ю. Генезис фраздаторних правочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1, 2024. С. 195-199.
2. Самох М.Ю. Фраздаторні та фіктивні правочини: порівняльно-правовий аспект. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4, 2024. С. 51-56.
3. Самох М.Ю. Визнання правочинів недійсними як спосіб захисту порушених прав та інтересів. *Юридичний бюлетень*. № 37, 2025. С. 44-53.
4. Самох М.Ю. Наслідки недійсності правочинів, спрямованих на заподіяння шкоди правам та майновим інтересам кредитора. *Наукові перспективи. Серія «Право»*. 2025. № 8 (62). С. 1187-1200.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Мирза С.С., Самох М.Ю. Юридична характеристика фраздаторних правочинів. *Scientific research in the modern world* : матеріали II Міжнарод. наук.-практ. конф., 7-9 груд. 2022 р. Торонто, Канада : наук.-видавнич. центр «Sci-conf.com.ua» Perfect Publishing, 2022. С. 69-73.
6. Самох М.Ю. Ознаки фраздаторності правочину на стадії укладання. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права* : матеріали Міжнарод. наук.-практич. конф., 31 берез. 2023 р. Одеса: ОДУВС, 2023. С. 150-151.
7. Самох М.Ю. Укладання фраздаторних правочинів як одна із форм зловживання правом та порушення принципу добросовісності. *Scientific development in a changing world* : матеріали V Міжнарод. наук.-практ. конф., 11-13 травня 2026 р. Львів : наук.-видавнич. центр «Sci-conf.com.ua», 2026. С. 1215-1221.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	14
ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАУДАТОРНИХ ПРАВОЧИНІВ.....	23
1.1. Генезис фраздаторних правочинів.....	23
1.2. Поняття фраздаторних правочинів та їх основні ознаки.....	46
1.3. Укладання фраздаторних правочинів як спосіб зловживання правом.....	64
Висновки до першого розділу.....	78
РОЗДІЛ 2. НЕДІЙСНІСТЬ ПРАВОЧИНІВ – МЕХАНІЗМ ВІДНОВЛЕННЯ ПОРУШЕНОГО ПРАВА.....	80
2.1. Фраздаторні, фіктивні та удавані правочини: спільні та відмінні риси.....	80
2.2. Визнання правочинів недійсними як спосіб захисту прав та інтересів кредиторів.....	95
2.3. Правові наслідки визнання фраздаторних правочинів недійсними.....	116
Висновки до другого розділу.....	141
РОЗДІЛ 3. СУДОВА ПРАКТИКА ЩОДО ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМИ ФРАУДАТОРНИХ ПРАВОЧИНІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ТА ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	143
3.1. Практика розгляду судами спорів щодо визнання недійсними фраздаторних правочинів у цивільному та господарському судочинстві.....	143
3.2. Особливості судової практики щодо визнання недійсними фраздаторних правочинів у справах про банкрутство (неплатоспроможність).....	173
Висновки до третього розділу.....	193
ВИСНОВКИ.....	196

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	203
ДОДАТКИ.....	220

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЦК України – Цивільний кодекс України

КУзПБ – Кодекс України з процедур банкрутства

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ТОВ – Товариство з обмеженою відповідальністю

ПП – Приватне підприємство

АТ – Акціонерне товариство

ВС – Верховний Суд

ВП ВС – Велика Палата Верховного Суду

КЦС ВС – Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду

КГС ВС – Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду

абз. – абзац

п. – пункт

ст. – стаття

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасний розвиток приватноправових відносин в Україні супроводжується істотним ускладненням механізмів цивільного обороту, активізацією майнових трансакцій та зростанням кількості спорів, пов'язаних із недобросовісним здійсненням суб'єктивних цивільних прав. Однією з найбільш складних і водночас недостатньо врегульованих проблем сучасного цивільного права є проблема укладання фраздаторних правочинів, які формально відповідають вимогам закону, однак фактично спрямовані на заподіяння шкоди майновим інтересам кредиторів шляхом недобросовісного відчуження активів боржника.

Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах економічної нестабільності, збільшення кількості процедур банкрутства (неплатоспроможності), зростання кредитних зобов'язань та активного використання боржниками правових конструкцій для уникнення виконання своїх обов'язків. У сучасній правозастосовній практиці фраздаторні правочини дедалі частіше виступають інструментом приховування майна, виведення активів або створення штучної неплатоспроможності, що негативно впливає на стабільність цивільного обороту та ефективність механізмів судового захисту прав кредиторів.

Попри значний розвиток судової практики, вітчизняне цивільне законодавство не містить легального визначення фраздаторного правочину, не закріплює його ознак та спеціальних критеріїв правової кваліфікації. Відсутність нормативного врегулювання зумовлює неоднозначність доктринальних підходів і суперечливість судової практики щодо визначення правової природи таких правочинів, підстав їх недійсності та правових наслідків визнання недійсними.

Проблематика фраздаторності перебуває на межі кількох фундаментальних інститутів приватного права: недійсності правочинів, зловживання правом, добросовісності учасників цивільних правовідносин,

захисту прав кредиторів та процедур банкрутства. Саме тому її дослідження має не лише прикладне, а й суттєве теоретичне значення для розвитку сучасної цивілістичної доктрини.

Актуальність теми дослідження також обумовлена необхідністю гармонізації українського законодавства із сучасними європейськими підходами до захисту прав кредиторів та забезпечення принципів добросовісності, справедливості й правової визначеності у приватноправових відносинах. Особливого значення набуває вироблення єдиних критеріїв відмежування фраздаторних правочинів від суміжних правових конструкцій, насамперед фіктивних та удаваних правочинів, а також визначення особливостей застосування наслідків їх недійсності у позаконкурсному та конкурсному провадженнях.

Науковим підґрунтям для підготовки зазначеної роботи стали наукові праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: О. Бондаренко, В. Борисова, А. Вокер, А. Вотсон, Л. Грабован, М. Гурин, І. Давидова, О. Дзера, В. Дришлюк, В. Жорнокуй, О. Коссак, В. Крат, Н. Кузнецова, В. Луць, В. Маковій, С. Мирза, Р. Поляков, Б. Поляков, С. Резніченко, І. Спасибо-Фатєєва, Р. Стефанчук, Р. Таш'ян, Є. Харитонов, О. Харитонова, Р. Циммерманн та інші.

Водночас, незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, проблема фраздаторних правочинів залишається недостатньо дослідженою у вітчизняній юридичній науці. У сучасній цивілістиці відсутній єдиний підхід до визначення правової природи фраздаторного правочину, критеріїв його кваліфікації, співвідношення із суміжними інститутами та особливостей застосування наслідків недійсності. Недостатній рівень теоретичного осмислення відповідної проблематики негативно впливає на єдність судової практики та ефективність захисту прав кредиторів.

Зазначені обставини зумовлюють необхідність комплексного наукового дослідження фраздаторних правочинів, їх правової природи, ознак, підстав недійсності та механізмів судового захисту.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до положень Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020) та Стратегії розвитку наукової діяльності Національної академії правових наук України на 2016-2020 рр. (затвердженою загальними зборами НАПрН України 3 березня 2016 р.). Робота відповідає Національній стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки (затверджена указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021); Пріоритетним напрямом розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності (відповідно до Закону України від 12 січня 2023 року N 2859-IX зі змінами); Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454), а також в межах науково-дослідних робіт Одеського державного університету внутрішніх справ «Пріоритетні напрямки розвитку реформування правоохоронних органів в умовах розгортання демократичних процесів у державі» (державний реєстраційний номер № 0123U103538), та згідно з планом науково-дослідницької роботи кафедри цивільно-правових дисциплін «Євроінтеграційні тенденції захисту приватних інтересів у правоохоронній діяльності» (державний реєстраційний номер № 0123U103596). Тему дисертації затверджено Вченою радою Одеського державного університету внутрішніх справ 29 вересня 2022 року (протокол № 1).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексне теоретико-правове дослідження фраздаторних правочинів, визначення їх правової природи, ознак, підстав та наслідків недійсності, аналіз особливостей судової практики щодо їх оспорювання, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення цивільного законодавства України та законодавства у сфері банкрутства (неплатоспроможності).

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання:**

- дослідити генезис інституту фраздаторних правочинів та особливості його розвитку в римському праві й сучасних європейських правових системах;

- визначити правову природу фраздаторних правочинів та їх місце у системі цивільного права України;

- встановити основні ознаки фраздаторного правочину та критерії його відмежування від фіктивних і удаваних правочинів;

- дослідити співвідношення інституту фраздаторності з принципами добросовісності та недопустимості зловживання правом;

- проаналізувати особливості визнання фраздаторних правочинів недійсними у цивільному, господарському та конкурсному провадженнях;

- дослідити правові наслідки недійсності фраздаторних правочинів;

- систематизувати актуальну судову практику щодо визнання фраздаторних правочинів недійсними;

- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення цивільного законодавства України та законодавства про банкрутство.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі укладення, виконання та оспорювання фраздаторних правочинів.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні проблеми визнання фраздаторних правочинів недійсними у цивільному праві України та банкрутстві (неплатоспроможності).

Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої мети та окреслених завдань дослідження. Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових та спеціально-правових методів пізнання. Діалектичний метод використано для дослідження генезису та еволюції інституту фраздаторних правочинів (підрозділ 1.1). Порівняльно-правовий метод застосовано при аналізі зарубіжного досвіду правового регулювання фраздаторних правочинів, а також для відмежування фраздаторних правочинів від суміжних правових конструкцій (підрозділ 2.1., 2.2). Системно-структурний метод використано для визначення місця

інституту фраздаторності у системі цивільного права (підрозділ 1.3., 2.2., 2.3.). Формально-юрідичний метод застосовано під час аналізу норм цивільного та господарського законодавства України (розділи 1-3). Метод правового моделювання використано для формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства України у сфері захисту прав кредиторів (підрозділ 3.1., 3.2.).

Нормативно-правову та теоретичну основу дисертаційного дослідження становлять Конституція України, Цивільний кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кодекс України з процедур банкрутства, закони і підзаконні нормативно-правові акти України станом на 05 травня 2026 року. міжнародно-правові акти, практика Верховного Суду, Конституційного Суду України.

У роботі також використано результати наукових досліджень, висвітлені у вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі з цивільного права, господарського права, цивільного процесуального права та господарського процесуального права, а також праці, присвячені проблематиці недійсності правочинів, захисту прав кредиторів, принципу добросовісності та протидії зловживанню правом у приватноправових відносинах.

Емпіричною основою дослідження є матеріали власної адвокатської практики, а також матеріали судової практики, розміщені в ЄДРСР України.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному теоретико-правовому осмисленні фраздаторних правочинів як самостійної цивілістичної категорії, визначенні їх правової природи та особливостей недійсності, а також у розробленні пропозицій щодо вдосконалення цивільного законодавства України.

Проведене дослідження дозволило обґрунтувати нові положення, висновки і рекомендації, що мають як теоретичне, так і практичне значення, зокрема:

уперше:

- обґрунтовано доцільність розгляду фrawdаторного правочину як самостійної правової категорії, спрямованої на захист прав кредитора в умовах недобросовісної поведінки боржника;

- запропоновано авторське визначення фrawdаторного правочину як правочину, вчиненого боржником на шкоду майновим інтересам кредитора шляхом зловживання правом, що зумовлює необхідність застосування наслідків його недійсності незалежно від формальної відповідності вимогам законодавства;

- доведено, що інститут недійсності правочинів виконує не лише відновлювальну, але й превентивну функцію у механізмі захисту цивільних прав;

удосконалено:

- наукові підходи щодо відмежування фrawdаторних правочинів від фіктивних та удаваних, зокрема, шляхом визначення ключового критерію – характеру спрямованості волевиявлення сторін на недобросовісне заподіяння шкоди кредиторів;

- класифікацію правових наслідків недійсності фrawdаторних правочинів, які запропоновано поділяти на реституційні, компенсаційні, охоронні та спеціальні конкурсні наслідки;

- підхід до застосування принципу добросовісності (п. 6 ст. 3 ЦК України) та недопустимості зловживання правом (ч. 3 ст. 13 ЦК України) як самостійних матеріально-правових підстав для визнання правочину недійсним у разі його фrawdаторного характеру;

- наукове бачення необхідності відмови від подвійної кваліфікації правочинів (як фіктивних так і фrawdаторних) на користь застосування конструкції зловживання правом при порушенні принципу добросовісності;

набуло подальшого розвитку:

- теоретичне положення щодо застосування інституту недійсності правочинів як ефективного механізму захисту прав кредиторів у

господарських, цивільних спорах та процедурах банкрутства (неплатоспроможності);

- наукові підходи щодо визначення ролі суду у встановленні фродакторності правочину через оцінку добросовісності сторін, економічної доцільності правочину та реальності його правових наслідків;

- систематизація практики Верховного Суду за 2018–2026 роки щодо визнання недійсними фродакторних правочинів у конкурсному та позаконкурсному провадженнях на підставі загальних засад цивільного законодавства та спеціальних підстав, притаманних процедурах банкрутства (неплатоспроможності).

Практичне значення отриманих результатів у тому, що результати дисертації (висновки, пропозиції, рекомендації) можуть бути використані:

- у науковій діяльності – як теоретичну та методологічну основу для подальших наукових досліджень проблем недійсності фродакторних правочинів, захисту прав кредиторів, застосування принципу добросовісності та протидії зловживанню правом у цивільних і господарських правовідносинах (акт впровадження в наукову діяльність Одеський державний університет внутрішніх справ від 17 квітня 2026 р.);

- в освітньому процесі – під час підготовки навчально-методичних матеріалів та проведення навчальних занять із дисциплін «Цивільне право», «Цивільний процес», «Господарське процесуальне право», «Приватне право: практика тлумачення та правозастосування», «Правове регулювання господарських відносин», «Цивільне право та процес», «Проблеми правозастосування при вирішенні цивільних спорів» (акт впровадження в освітній процес Одеський державний університет внутрішніх справ від 17 квітня 2026 р.);

- у правотворчій діяльності – під час удосконалення положень цивільного, господарського та процесуального законодавства України у сфері регулювання недійсності фродакторних правочинів, захисту прав кредиторів та запобігання недобросовісному відчуженню майна боржника;

- у правозастосовній сфері – як теоретико-практичні рекомендації для підвищення ефективності судового захисту прав кредиторів у цивільних і господарських спорах та справах про банкрутство (неплатоспроможність), пов'язаних із визнанням недійсними фраздаторних правочинів, а також для формування єдності судової практики щодо застосування принципів добросовісності, розумності та справедливості у приватноправових відносинах (акт впровадження у практичну діяльність від 17 квітня 2026 р., довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження від 30 квітня 2026 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі сформульовані у дисертації положення, висновки та рекомендації ґрунтуються на власних наукових результатах і дослідженнях здобувача.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні положення дисертації, отримані висновки і пропозиції автором висвітлювалися і обговорювалися на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях і круглих столах: II Міжнародній науково-практичній конференції «Scientific research in the modern world» (м. Торонто, 07-09 грудня 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права» (м. Одеса, 31 березня 2023 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Scientific development in a changing world» (м. Львів, 11-13 травня 2026 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано у 7 наукових працях, з яких: 4 – статті в наукових фахових виданнях України, 3 тезах матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація композиційно складається з анотації, вступу, трьох розділів, що включають 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел, що включає 170 найменувань, 3 додатки. Повний обсяг дисертації становить 227 сторінок, з яких: основний текст 188 сторінок, список використаних джерел – 17 сторінок, додатки – 8 сторінок.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ФРАУДАТОРНИХ ПРАВОЧИНІВ

1.1. Генезис фраздаторних правочинів

Дослідження фраздаторних правочинів неможливе без звернення до їх історико-правових витоків, оскільки сучасне розуміння цього інституту є результатом тривалої еволюції правової думки. Аналіз генезису правової конструкції дозволяє виявити її первісне функціональне призначення, з'ясувати логіку формування ключових елементів та простежити трансформацію змісту відповідних норм у процесі розвитку приватного права. Історичний підхід у цьому контексті виступає не лише допоміжним інструментом, а самостійним методологічним засобом, що забезпечує глибше розуміння сутності явища.

Звернення до витоків інституту фраздаторності дає змогу уникнути формального тлумачення сучасних норм та розглядати їх у ширшому системному зв'язку. Розуміння причин виникнення механізмів оспорювання правочинів, вчинених на шкоду кредиторам, дозволяє встановити, які саме соціально-економічні процеси зумовили їх появу, а також які принципи покладено в основу відповідного правового регулювання. Саме історичний аналіз демонструє, що фраздаторність не є випадковим або суто технічним інститутом, а становить закономірну відповідь правопорядку на конфлікт між свободою розпорядження майном і необхідністю забезпечення виконання зобов'язань.

Крім того, вивчення походження інституту має значення для правильного визначення його правової природи. Реконструкція римської моделі фраздаторного правочину дозволяє з'ясувати, чи слід розглядати фраздаторний правочин як різновид недійсності, як форму зловживання правом чи як самостійний спосіб захисту прав кредитора. Відповідь на це

питання значною мірою залежить від розуміння первісної конструкції та її подальшої рецепції в європейських правових системах.

Проблема відсутності єдності підходів до розуміння та правової кваліфікації фродакторних правочинів у сучасному праві України полягає у тому, що цей інститут не отримав належного нормативного закріплення у цивільному законодавстві, що зумовлює його різноаспектне тлумачення як у доктрині, так і в судовій практиці. Зокрема, в науковій літературі фродакторні правочини досліджені як різновид недійсних правочинів, форма зловживання правом або ж самостійний спосіб захисту прав кредитора, тоді як у правозастосовній діяльності, зокрема у практиці Верховного Суду, можна спостерігати поєднання цих підходів залежно від конкретних обставин справи. Відсутність чітких критеріїв відмежування фродакторних правочинів від суміжних правових конструкцій (зокрема, фіктивних, удаваних правочинів) призводить до неоднаковості судових рішень, ускладнює прогнозованість правозастосування та знижує ефективність захисту прав кредиторів. Додатково ситуацію ускладнює вплив різних правових традицій, зокрема рецепції римсько-правової моделі *actio Pauliana* та сучасних європейських підходів, що імплементовані фрагментарно і без належної системності. Відповідно, це формує ситуацію правової невизначеності, за якої відсутній уніфікований підхід до визначення правової природи, підстав недійсності та правових наслідків фродакторних правочинів, що об'єктивно зумовлює необхідність їх комплексного теоретичного осмислення та нормативного врегулювання.

Таким чином, історико-правовий аналіз у межах цього підрозділу спрямований не лише на осмислення еволюції фродакторних правочинів, а й на формування теоретичного підґрунтя для подальшого дослідження їх поняття, ознак та правових наслідків у сучасному праві.

Для з'ясування природи та сутності фродакторних правочинів необхідно звернутися до витоків європейської приватноправової традиції – римського права.

Значення римського права для сучасної правової науки зумовлене тим, що основні юридичні поняття, категорії та термінологія сформувалися саме під впливом римської класичної юриспруденції. Саме вона заклала інтелектуальний фундамент приватноправового мислення, визначила базові принципи правового регулювання та запропонувала конструкції, які й сьогодні використовуються у правозастосовній практиці. Римські юристи вирізнялися високим рівнем правничої техніки, здатністю глибоко аналізувати конкретні правовідносини та послідовно обґрунтовувати свої висновки. Їхні формулювання відзначалися точністю, змістовною насиченістю та стилістичною довершеністю, що й сьогодні слугує орієнтиром для розвитку юридичної думки.

Історичне значення римського права для європейського правового простору, зокрема й для України, зумовлене його тривалим і системним впливом на формування континентальної правової традиції. У класичному та греко-римському (візантійському) варіантах воно стало джерелом основних правових конструкцій, які були сприйняті та переосмислені в подальшому розвитку національних правових систем.

Європейська правова наука формувалася на основі рецепції римського права, що забезпечило їй методологічну цілісність і категоріальну визначеність. Особливістю римської юриспруденції було поєднання теоретичного узагальнення з аналізом конкретних правових ситуацій. Саме через вирішення казусів та формулювання практичних висновків поступово вибудовувалися загальні правові положення [69, с. 11-12].

У результаті римське право стало концептуальним підґрунтям розвитку європейської юриспруденції, визначивши її основні принципи, категорії та напрямки подальшої еволюції.

На ранніх етапах розвитку римської правової системи, приблизно до IV–III століть до н.е., невиконання боргових зобов'язань розглядалося не стільки як майновий делікт, скільки як особиста образа, що давала кредитору право на фізичний вплив на боржника. Найяскравішим прикладом такого

підходу була процедура *manus iniectio* («накладення руки»), що була закріплена у Законах XII таблиць (близько 451–450 pp. до н.е.) [14, с. 243-245].

Процедура *manus iniectio* була надзвичайно суворою і передбачала кілька етапів:

- судове рішення та строк для сплати: після отримання судового рішення про стягнення боргу, боржнику надавався 30-денний строк для добровільного виконання зобов'язання;

- фізичне підпорядкування: якщо борг не повертався, кредитор мав право «накласти руку» на боржника, публічно заявляючи про це. Після цього боржник фактично ставав «прикутим» до кредитора;

- публічне виставлення: протягом наступних 60 днів кредитор тричі виставляв боржника на римському ринку, закликаючи його родичів або друзів викупити його борг;

- звернення в рабство або страта: якщо протягом встановленого строку борг не було погашено, боржник або ставав рабом кредитора, або ж, за однією з інтерпретацій, міг бути страчений. Хоча багато істориків вважають, що норма про поділ тіла боржника між кредиторами мала радше символічне, ніж буквальне значення, вона свідчила про надзвичайну суворість системи [61, с. 189].

Окрім *manus iniectio*, існували й інші форми, як-от *nexum* – різновид боргової кабали, за якої боржник добровільно віддавав себе в залежність від кредитора, відпрацьовуючи борг, але зберігаючи при цьому формальну свободу. Ця жорстка система відповідальності мала суттєві недоліки: вона була економічно неефективною та соціально деструктивною. Постійне перетворення вільних римських громадян на рабів створювало соціальну напругу, а сама система не стимулювала боржника до продуктивної діяльності, що зумовило перехід від персональної (особистісної) відповідальності боржника до майнової, яка передбачала більш дієвий захист прав кредиторів [35, с. 112-113].

Ключовим моментом у зміні правової парадигми став закон *Lex Poetelia Papiria* (326 р. до н.е.), який заборонив боргове рабство для римських громадян. Цей закон мав революційне значення, оскільки він остаточно закріпив перехід від особистісної до майнової відповідальності. Відтоді основним предметом стягнення за борги стало майно боржника. Вказаний закон став прямою передумовою виникнення фраздаторних правочинів.

Отже, витoki інституту фраздаторних правочинів пов'язані з раннім етапом становлення римського приватного права, коли відповідальність боржника мала виразно персональний характер. На цій стадії розвитку зобов'язального права гарантією виконання зобов'язання слугувало не майно особи, а її фізична та правова підвладність кредиторів. Невиконання зобов'язання сприймалося як підстава для застосування заходів особистого впливу, а не як підстава для звернення стягнення на майно. За таких умов майнова маса боржника ще не набула статусу універсального джерела задоволення вимог кредитора, що об'єктивно виключало потребу в особливому регулюванні операцій з відчуження активів.

Однак із поступовим ускладненням економічного обороту така модель почала втрачати ефективність. Зростання обсягу майнових операцій, поява розгалужених кредитних зв'язків та формування стійких господарських відносин зумовили необхідність переходу до майнової гарантії виконання зобов'язань. Саме на цьому етапі майно боржника починає сприйматися як універсальна основа задоволення вимог кредиторів, що істотно змінює баланс інтересів у зобов'язальному правовідношенні.

Водночас із розширенням свободи розпорядження майном виникає потенційна можливість її використання всупереч інтересам кредиторів. Боржник, формально здійснюючи правомочності власника, міг відчужувати активи з метою уникнення відповідальності. Саме ця колізія між свободою розпорядження та обов'язком виконати зобов'язання стала передумовою формування спеціального правового механізму, покликаною нейтралізувати недобросовісну поведінку.

Утвердження принципу майнової відповідальності, попри його очевидну прогресивність, зумовило появу нових викликів у сфері захисту кредиторських інтересів. Відтепер джерелом задоволення вимог визнавалося майно боржника, що спонукало останнього шукати способи уникнення примусового звернення стягнення. З цією метою боржники почали вдаватися до формально правомірних, але по суті недобросовісних дій – відчужувати активи на користь третіх осіб, зменшуючи власну майнову масу та ускладнюючи виконання зобов'язань.

Такі дії, спрямовані на заподіяння шкоди кредиторам через штучне зменшення активів, у римській правовій традиції позначалися як *fraus creditorum*. Вони стали своєрідним наслідком трансформації моделі відповідальності: замість особистого примусу центральне значення набуло майнове стягнення, що, своєю чергою, потребувало вироблення механізмів протидії недобросовісному розпорядженню майном.

Fraus creditorum (на шкоду кредиторам – з латинської) – це вчинення боржником правочинів, спрямованих на зменшення свого майна з метою приховування його від звернення стягнення кредиторів на таке майно. Слово «*fraud*» у перекладі з англійської мови означає шахрайство, афера, підробка. *Fraus creditorum* був сконструйований у преторському праві. Преторське право, у свою чергу, було однією з найпрогресивніших течій римського приватного права.

Розвиток преторського права є одним із найвидатніших досягнень римської юриспруденції. Він відіграв ключову роль у формуванні інституту фраздаторних правочинів. На відміну від архаїчного, жорсткого цивільного права, що ґрунтувалося на традиціях і Законах XII таблиць, преторське право було гнучким і адаптованим до мінливих суспільних та економічних відносин [37, с. 146]. Це стало можливим завдяки особливому статусу претора – посадової особи, що здійснювала керівництво судовими процесами.

Посада претора була введена у IV столітті до н.е. Спочатку вони заміщували консулів на час їх відсутності у Римі і виконували обов'язки по охороні внутрішнього порядку, тобто здійснювали керівництво поліцією безпеки. Але потім в їх компетенцію стало входити керівництво правосуддям. Діяльність преторів в цьому напрямку зіграла виключну роль в історії римського права.

Отже, саме претори взяли на себе основну роботу щодо припинення вчинення боржником дій на шкоду кредиторам, створивши ряд дієвих заходів та механізмів задля забезпечення громадянського обороту та захисту прав кредиторів [42, с. 24].

Разом з тим, щодо значення посади претора як чинника і елементу формування та підтримання публічного правопорядку у Стародавньому Римі, на першому місці виступали адміністративні функції. При цьому останні мали подвійний характер. З одного боку, претор мав здійснювати нагляд за громадським порядком у місті (Римі). Отже, він виконував функції ніби міського голови. Поряд з цим, претор вважався «молодшим колегою» консула, і у цій якості він виконував як цивільні, так і військові функції консулів, тобто командував військом, головував на народних зборах тощо. Преторів обирали строком на один рік у центуріатних коміціях. З 242 р. до н. е. почали обирати двох преторів. Причому один відав, як і раніше, справами римських громадян (*praetor urbanus*), а другий – справами іноземців (*praetor peregrinus*) [69, с. 237].

Претори, завдяки своїй верховній владі, мали право видавати едикти – публічні оголошення, що містили правила, якими вони керуватимуться під час свого річного перебування на посаді. Едикти були не лише процедурними інструкціями, вони дозволяли преторам подавати позови, відмовляти у прийнятті позовів, надавати повне відновлення порушених прав за результатами розгляду позову та ін.

Поняття «едикт» походить від латинського *disco* – «говорю», що первісно означало усне розпорядження або публічне оголошення магістратом

свого рішення з певного питання. На початкових етапах розвитку римської державності такі акти мали здебільшого усний характер.

Однак, у міру ускладнення суспільних відносин та розширення сфери правового регулювання потреба в більш визначеній і стабільній формі приписів зумовила перехід до їх письмового закріплення. З часом едикт трансформувався у своєрідну програмну декларацію, яку магістрат, насамперед претор, оприлюднював під час вступу на посаду. У такому вигляді едикт визначав засади здійснення юрисдикції протягом строку повноважень відповідного посадовця та фактично виступав інструментом розвитку преторського права.

У своїх едиктах, що мали обов'язковий характер, претори визначали засади здійснення своєї юрисдикції, зокрема окреслювали коло випадків, у яких надаватиметься судовий захист шляхом пред'явлення позову, а також ситуації, в яких у такому захисті буде відмовлено.

Формально дія едикту обмежувалася територією, в межах якої здійснював повноваження відповідний претор, а також строком його призначення, тобто одним роком. Саме тому Цицерон називав едикт *lex annua* – «законом на рік». Водночас, на практиці положення, які виявлялися ефективними та відповідали інтересам правопорядку, відтворювалися в едиктах наступних преторів. Та частина змісту попереднього едикту, що зберігалася та переходила до нового посадовця, отримала назву *edictum tralaticium*, тобто «перенесений едикт».

Оприлюднення нового едикту, як правило, передбачало попереднє ознайомлення з актами попередніх магістратів. У процесі його формування зазвичай зберігалися та відтворювалися найбільш вдалі й випробувані на практиці положення. Внаслідок цього преторський едикт набував рис наступності та поступового накопичення правових приписів, що дає підстави розглядати його як результат спільної правотворчої діяльності кількох поколінь преторів.

Едикти були не статичними. Кожен новий претор міг внести зміни, що дозволяло праву постійно розвиватись і відповідати вимогам часу. Таким чином, преторське право стало своєрідним «живим правом», що не лише заповнювало прогалини в цивільному праві, а й виправляло його недоліки.

Як зазначає А.В. Михальченко, цей динамізм мав колосальне значення для цивільного обігу, оскільки він забезпечував захист прав, які виникали в умовах ускладнених економічних відносин, не передбачених стародавніми нормами [61, с. 101].

Слушною є думка О. Підпригори про те, що лише завдяки швидкій реакції претора на зміну суспільних відносин, універсальності цих змін у праві, римське право змогло стати таким, яким ми його розглядаємо зараз. Завдяки діяльності преторів воно перестало бути вузько національним та статичним, почало жваво розвиватись та задовольняти товарно-грошовий обіг [70, с. 97].

На нашу думку, особливістю преторського захисту було й те, що він не лише визнавав недійсність правочинів боржника, а й забезпечував можливість повернення відчуженого майна у конкурсну масу. Таким чином, кредитори отримували ефективний інструмент поновлення своїх прав та можливості задовольнити свої вимоги за допомогою майна, повернутого у конкурсну масу.

Слід зауважити, що саме преторське право стало тим ключовим етапом еволюції, який дозволив подолати надмірну формальність цивільного права та пристосувати правове регулювання до реалій економічного обігу, заклавши концептуальні засади сучасних способів охорони інтересів кредиторів.

У юридичній науці існує думка, що *fraus creditorum* є одним із найважливіших деліктів, необхідність в якому виникла через те, що заходи проти боржника почали виражатись не в особистих обмеженнях, а у зверненні стягнення на майно. Відповідно, виникла небезпека вступу боржника у правовідносини щодо дарування, кредитні та інших подібні дії з

метою зменшення обсягу примусових платежів, доступних його початковим кредиторам.

У різні періоди розвитку цієї конструкції кредитори могли вимагати застосування таких заходів, як: *restitutio in integrum ob fraudem*, *interdictum fraudatorium*, *actio Pauliana* [50].

У відповідності із зазначеним, преторами було закріплено ефект зворотності угод, здійснених неоплатним боржником, що досягалося у формі відновлення у початкове положення – *restitutio in integrum ob fraudem*. При призначенні продажу майна неоплатного боржника керуючий конкурсною (ліквідаційною) масою боржника інформував претора про відчуження, вчинені боржником на користь третіх осіб, або про його відмову від стягнення зі своїх боржників. У відповідь на це, за результатами вивчення справи, претор видавав відповідний декрет. Керуючий конкурсною (ліквідаційною) масою боржника, складаючи список активів та пасивів боржника, включав об'єкти таких угод до складу майна, що підлягало розпродажу, так що правонаступник банкрута, посилаючись на *in integrum restitutio*, міг протягом року ініціювати позов з фікцією до покупців від боржника, ніби відчуження (чи прощення боргу) не відбулося (*iudicium rescissorium*).

Restitutio in integrum – це загальний преторський інструмент, що дозволяв відновити правове становище особи до стану, який існував до вчинення певної дії. У контексті *fraus creditorum* його застосування отримало специфічну назву – *restitutio in integrum ob fraudem* («відновлення початкового стану через обман»). Цей інструмент був спрямований на скасування правових наслідків угод, що були укладені боржником на шкоду кредиторам [125, с. 30].

Механізм дії *restitutio in integrum ob fraudem* був опосередкованим і застосовувався переважно у рамках процедури конкурсу кредиторів (*bonorum venditio*), коли майно неплатоспроможного боржника підлягало продажу.

Застосувати цей засіб міг лише претор за ініціативою керуючого конкурсною масою (*curator bonorum*) або самого кредитора. Головною умовою було доведення факту, що правочин був укладений після того, як боржник став неплатоспроможним, і мав на меті зменшення його майна на шкоду кредиторам. Намір боржника (*consilium fraudandi*) мав бути очевидним, особливо якщо угода була укладена з пов'язаною особою або мала безоплатний характер (наприклад, дарування) [169, с. 78].

Результатом застосування *restitutio in integrum* було визнання правочину недійсним. Це означало, що відчужене майно нібито ніколи не залишало конкурсної маси боржника і підлягало продажу для задоволення вимог кредиторів. Набувач майна, який отримав його внаслідок фродакторного правочину, був зобов'язаний повернути його.

Окремі кредитори, які брали участь у конкурсі, після реалізації майна боржника протягом року були уповноважені проти покупців від неоплатного боржника на спеціальний відновний інтердикт – *interdictum fraudatorium*. Яким чином в таких випадках регулювалися відносини між кредиторами, доступні джерела інформації не містять. Імовірно, кредитори продавали якесь конкретне майно боржника, а потім ділили між собою виручку, отриману від такого продажу, відповідно до обсягу кредиторських вимог до боржника. У випадку звернення з позовами кредиторів, які уклали угоди з неплатоспроможним боржником, що мав на меті навмисно зменшити свої активи, претор відмовляв у задоволенні таких позовів [170, с. 101].

На відміну від *restitutio in integrum*, який застосовувався переважно в рамках конкурсної процедури і мав загальний характер, *interdictum fraudatorium* був спеціальним преторським засобом, розробленим виключно для боротьби з фродакторними правочинами. Цей інструмент був індивідуальним і надавав право окремому кредитору діяти безпосередньо проти набувача майна боржника.

Interdictum fraudatorium дозволяв кредитору повернути майно, яке було відчужене боржником на шкоду його інтересам. Цей інструмент міг

застосовувати безпосередньо окремих кредитор (а не лише керуючий конкурсною масою). Відповідачем був набувач майна боржника. Для застосування *interdictum fraudatorium* було необхідно довести наявність двох основних умов:

- наявність збитку для кредитора (*eventus damni*);
- намір боржника обманути (*consilium fraudandi*) [170, с. 102].

Результатом успішного застосування інтердикту було повернення майна набувачем. Якщо майно не могло бути повернуте (наприклад, було знищене), набувач був зобов'язаний відшкодувати збитки. Якщо набувач був недобросовісним і знав про намір боржника, він міг бути зобов'язаний відшкодувати шкоду в подвійному розмірі.

У всіх цих випадках надання преторських процесуальних засобів знаходилося в залежності від об'єктивної наявності шкоди, суб'єктивного наміру боржника завдати шкоди кредиторам та поінформованості третьої особи про те, що угода з боржником піде на шкоду кредиторам. Якщо третя особа від угоди з боржником отримувала безоплатну вигоду, його необізнаність не перешкоджала застосуванню проти нього спеціальних засобів захисту [150, с. 57-59].

Варто зауважити, що у Дигестах Юстиніана можна знайти низку уривків, які прямо відображають преторську практику у сфері захисту кредиторів. Зокрема, Павло (*Iulius Paulus*) зазначав: «*Quod si dolo malo factum est, quo minus creditoribus solvendo sit, revocari potes*», тобто: «Якщо щось було вчинено з лихим наміром, щоб стати неспроможним перед кредиторами, це може бути оскаржене». Цей принцип став класичним формулюванням сутності *actio Pauliana*. Її поява означала принципово новий підхід: правова система вперше визнала можливість втручання у наслідки формально дійсного правочину з огляду на його спрямованість на заподіяння шкоди кредиторам (*in fraudem creditorum*). Відтак, інститут фраздаторності постає як результат еволюції від персональної моделі відповідальності до

майново-гарантійної, поєднаної з вимогою добросовісності у здійсненні суб'єктивних прав.

Призначення цього позову полягало у відновленні майнового становища, яке існувало б за відсутності недобросовісних дій боржника. Він застосовувався у випадках, коли були підстави вважати, що напередодні неплатоспроможності боржник здійснив розпорядження своїм майном у спосіб, який завдав шкоди кредиторам. З метою забезпечення їхніх інтересів допускалося оспорювання правочинів, що формально відповідали вимогам закону, але фактично були спрямовані на зменшення активів боржника. За відсутності спеціального механізму захисту такі дії залишалися б поза межами ефективного правового реагування.

Наслідком задоволення відповідної вимоги ставало повернення відчуженого майна до складу конкурсної маси з подальшим його розподілом між кредиторами відповідно до встановленої процедури.

Як наголошує професор М. Радін, *actio Pauliana* досягла великого успіху після відродження систематичного вивчення римського права в дванадцятому столітті і під цією назвою було прийнято майже в усіх правових системах сучасної Європи [164, с. 110].

Для пред'явлення *actio Pauliana* були потрібні певні умови. По-перше, зменшення майна боржника. Розумілося таке зменшення досить широко. Зокрема, це було відчуження, відмова від права, пропущення строку для пред'явлення позову. По-друге, намір боржника заподіяти шкоду своїм кредиторам (*consilium fraudandi*). І нарешті, результат такого наміру: щоб кредитори (або їх правонаступники) не могли отримати повного задоволення з майна боржника.

Позов у таких випадках пред'являвся одночасно до боржника і його контрагентів, з якими він укладав відповідні договори. Якщо контрагенти діяли недобросовісно, вони зобов'язувалися до відшкодування всієї завданої кредиторам шкоди. Добросовісні контрагенти відшкодовували кредиторам

шкоду лише в розмірі отриманого від боржника, якщо відчуження відбувалося за безоплатною підставою [50].

За висновками К. Дудорової, відповідно до положень римського права застосування *actio Pauliana* вимагало від позивача доведення сукупності наступних обставин. По-перше, необхідно було підтвердити, що оспорюваний правочин фактично спричинив зменшення майнової маси боржника. По-друге, слід було встановити, що внаслідок такого відчуження кредиторю завдано шкоди; якщо ж навіть після вчинення правочину боржник залишався платоспроможним, підстав для задоволення позову не виникало. По-третє, підлягало доведенню, що боржник діяв із усвідомленням того, що його поведінка завдає шкоди кредиторю. По-четверте, значення мало також встановлення обізнаності контрагента про те, що правочин вчиняється *in fraudem creditorum*.

У разі підтвердження зазначених умов судове рішення було спрямоване на усунення негативних наслідків недобросовісних дій боржника та відновлення майнового становища кредитора [31, с. 108].

Реалізація *actio Pauliana* визначалася самим характером відносин у римському суспільстві, що передбачав високий рівень відкритості та поінформованості. У ті часи в торговому світі неплатоспроможність боржника ставала відомою широкому колу осіб, ще не будучи оголошеною, тобто особи, які набували майно у боржника, швидше за все, були обізнані про його неплатоспроможність.

Позов *actio Pauliana* пред'являвся особливим суб'єктом, якого, умовно, можна назвати аналогом сучасного арбітражного керуючого, котрий іменувався *curator bonorum*. Цей суб'єкт призначався претором. Позов пред'являвся від імені всіх кредиторів, причому на розсуд *curator bonorum* відповідачем міг бути як боржник, так і третя особа, що була власником майна боржника. Подання позову до нового власника майна більше відповідало інтересам кредитора [165].

Предметом actio Pauliana було відшкодування всієї шкоди, заподіяної кредиторам діями боржника чи «видача збагачення», якщо відповідач – третя особа був conscius fraudis (сумлінним безоплатним набувачем). Важливим є той факт, що у разі смерті відповідача, actio Pauliana міг бути пред'явлений до спадкоємців в обсязі, в якому був винен спадкодавець.

Як можна спостерігати, згідно з actio Pauliana, оскаржені могли бути угоди, сторони яких мали на меті заподіяти боржнику збитки, причому ця мета мала бути прямою та очевидно. Необхідно було довести відповідний намір обох сторін [145, с. 78].

Таким чином, головним фактором, що зумовлює віднесення тих чи інших угод до неправомірних дій, відповідно до концепції actio Pauliana, є їх результат – зменшення майнової маси боржника по відношенню до конкурсних кредиторів.

У подальшому доктринальному розвитку модель оспорювання правочинів, що ґрунтувалася на actio Pauliana, була охарактеризована як суб'єктивна. Така кваліфікація зумовлена тим, що її застосування передбачало встановлення внутрішнього елемента – наміру боржника заподіяти шкоду кредиторам. Отже, вирішальним критерієм виступала наявність недобросовісної спрямованості поведінки [132, с. 198].

Згодом у правовій теорії сформувався альтернативний, об'єктивний підхід, відповідно до якого питання про недійсність правочину пов'язувалося не стільки з доведенням наміру, скільки з підтвердженням сукупності визначених юридично значущих обставин. У межах цієї концепції вирішального значення набуває встановлення факту заподіяння шкоди та наявності передбачених законом умов, незалежно від доведеності суб'єктивної спрямованості дій боржника.

Проаналізувавши механізми захисту прав кредиторів, сформовані преторами, можна вивести наступну порівняльну характеристику преторських засобів захисту кредиторів:

Критерій	Restitutio in integrum ob fraudem	Interdictum fraudatorium	Actio Pauliana
Правова природа	Надзвичайний преторський засіб відновлення попереднього стану	Спеціальний інтердикт (процесуальний засіб захисту)	Позов (actio), універсальний засіб захисту
Сфера застосування	Переважно в межах конкурсного провадження (bonorum venditio)	Поза конкурсом, за ініціативою окремого кредитора	Як у конкурсному процесі, так і поза ним
Суб'єкт звернення	Куратор майна (curator bonorum) або кредитор	Окремий кредитор	Куратор майна або кредитор (в інтересах усіх кредиторів)
Відповідач	Треті особи, що набули майно боржника	Набувач майна боржника	Боржник і/або треті особи (контрагенти)
Підстави застосування	Фраудаторний правочин після настання неплатоспроможності	Наявність шкоди (eventus damni) та наміру (consilium fraudandi)	Зменшення майна боржника, шкода кредиторам, намір боржника
Суб'єктивний елемент	Враховується, але не завжди вирішальний	Обов'язковий (намір боржника)	Ключовий (consilium fraudandi)
Характер захисту	Відновлення попереднього майнового стану	Повернення конкретного майна	Відновлення майнової маси боржника
Правові наслідки	Визнання правочину таким, що не породжує наслідків	Повернення майна або відшкодування	Реституція або компенсація шкоди
Термін застосування	Обмежений (зазвичай до 1 року)	Обмежений строком давності	Обмежений строком давності
Особливості	Має винятковий характер	Індивідуальний засіб захисту	Найбільш універсальний і гнучкий інструмент

З метою узагальнення наведених преторських засобів захисту доцільно відзначити, що вони не є однорідними за своєю правовою природою та функціональним призначенням, хоча й об'єднані спільною метою – забезпечення захисту інтересів кредиторів від недобросовісних дій боржника.

Restitutio in integrum ob fraudem виступала як надзвичайний засіб преторського втручання, спрямований на відновлення попереднього майнового стану боржника у випадках, коли формально правомірні дії призводили до порушення справедливого балансу інтересів. Її застосування мало переважно публічно-організаційний характер та було тісно пов'язане з процедурами колективного задоволення вимог кредиторів.

На відміну від цього, *interdictum fraudatorium* мав більш вузьке та спеціалізоване спрямування, надаючи окремому кредитору можливість безпосередньо впливати на правове становище набувача майна боржника. Його застосування передбачало необхідність доведення як об'єктивного (наявність шкоди), так і суб'єктивного (намір боржника) елементів, що свідчить про формування у римському праві комплексного підходу до оцінки фродакторних дій.

Найбільш розвиненим і універсальним засобом захисту стала *actio Pauliana*, яка поєднала у собі риси як матеріально-правового, так і процесуального механізму. Її значення полягає у тому, що вона вперше закріпила можливість оспорювання правочинів, які формально відповідали вимогам права, але були спрямовані на заподіяння шкоди кредиторам. Саме цей інструмент заклав підґрунтя для подальшого розвитку інституту фродакторності у європейських правових системах.

Таким чином, аналіз преторських засобів захисту дозволяє дійти висновку, що вже у римському праві сформувалася багаторівнева система протидії недобросовісному відчуженню майна, яка включала як надзвичайні засоби відновлення правового стану, так і спеціалізовані позовні механізми. При цьому ключовим елементом поступово стає не лише факт зменшення майнової маси боржника, але й оцінка спрямованості його поведінки, що свідчить про зародження концепції фродакторного правочину у її сучасному розумінні.

Історичний розвиток правових засобів захисту кредиторів у середньовічній Європі відбувався диференційовано, що зумовило різноманітність відповідних правових конструкцій. У континентальній правовій системі *actio Pauliana* була рецегована та закріплена у різних формах у національних кодексах.

Так, у Франції цей інститут отримав назву *action paulienne* та регламентується у статті 1341-2 Цивільного кодексу Франції (раніше – ст. 1167 старої редакції). Французький законодавець надає кредитору право

оспорювати дії боржника, вчинені на шкоду його правам, навіть якщо такі дії не носили явно шахрайського характеру. Головним критерієм є наявність шкоди для кредитора та причинно-наслідкового зв'язку між дією боржника і зменшенням його майнової спроможності. Судова практика у Франції сформувала декілька умов застосування *action paulienne*: наявність вимоги кредитора, що підлягає захисту; існування зменшення майнової маси боржника; доведення факту шкоди; а також обізнаність контрагента боржника про наявність кредиторських претензій [170, с. 312]. Водночас у французькому праві відсутня вимога доведення умислу боржника, що суттєво спрощує застосування цього інституту.

У статутах окремих міст Німецького королівства, зокрема Магдебурга, Бамберга та Любека, містилися положення, що регулювали так зване «зникнення боржника». Йшлося про правову конструкцію, за якою у випадку ухилення боржника від виконання зобов'язань визнавалися недійсними укладені ним угоди щодо відчуження майна на користь третіх осіб. Такий підхід забезпечував кредиторам можливість вимагати повернення активів, які вибули з майнової сфери боржника та опинилися у володінні інших осіб.

У подальшому, німецьке право закріпило подібний до *actio Pauliana* механізм, у національному законодавстві щодо банкрутства. Основна ідея німецької моделі полягає у можливості кредитора оскаржити правочини боржника, якщо вони були вчинені з наміром завдати шкоди кредиторам або якщо інша сторона знала чи мала знати про фінансові труднощі боржника. На відміну від Франції, німецьке право більш жорстко прив'язане до доведення суб'єктивного фактора – наміру боржника або принаймні недобросовісності контрагента. Однак закон містить низку презумпцій, які полегшують кредитору доказування (наприклад, у випадку відчуження майна на явно невігідних умовах) [13].

Порівнюючи французьку та німецьку моделі, можна виділити спільні риси та відмінності. Спільним є їхнє походження з римського права, а також загальна мета – захист кредиторів від умисного чи фактичного зменшення

майнової маси боржника. В обох системах кредитори отримують процесуальний інструмент для відновлення свого становища. Водночас відмінності проявляються у вимогах до доказування: французьке право надає перевагу об'єктивному підходу, концентруючись на наявності шкоди, тоді як німецьке законодавство вимагає встановлення умислу або недобросовісності, що робить процедуру більш складною, але й забезпечує більший рівень захисту добросовісних контрагентів боржника.

В італійських містах-державах сформувався дещо інший механізм захисту: місцеві правові акти закріплювали презумпцію недобросовісності боржника у відповідних ситуаціях, що значно полегшувало застосування *actio Pauliana* та процес оскарження підозрілих правочинів [168, с. 199-200].

У подальшому в Італії інститут знайшов своє відображення у Цивільному кодексі. Італійський підхід певною мірою поєднує елементи французької та німецької моделей: з одного боку, передбачено можливість оспорування угод, що завдають шкоди кредиторам незалежно від доведення умислу; з іншого – для певних категорій правочинів (наприклад, безоплатних) встановлюються спеціальні презумпції шахрайського характеру. Таким чином, італійське право розвиває більш гнучкий баланс між об'єктивними та суб'єктивними ознаками правопорушення [168, с. 199-200].

Також слід звернути на роботу Г.С. Гофельд, яка також досліджувала питання захисту прав кредиторів від недобросовісних дій боржників, зокрема, у Нідерландах та Польщі.

Так, зазначається, що у правопорядку Королівства Нідерланди питання протидії недобросовісному відчуженню майна боржником врегульовано як нормами цивільного законодавства (зокрема статтями 3:45–3:58 Цивільного кодексу), так і положеннями законодавства про неплатоспроможність. Відповідні приписи надають кредиторам можливість реагувати на фраздаторні дії шляхом використання як судових, так і позасудових

механізмів захисту, включаючи подання спеціальної заяви про оспорювання правочину або пред'явлення позову до суду.

Аналогічні за своєю природою інструменти передбачені і в правовій системі Республіки Польща. Польський цивільний кодекс містить конструкцію, що функціонально відповідає римській *actio Pauliana*. Зокрема, відповідно до статті 527 Цивільного кодексу Республіки Польща, якщо внаслідок правочину, вчиненого боржником на шкоду кредиторам, третя особа набула майнову перевагу, кожен із кредиторів має право вимагати визнання такого правочину недійсним щодо себе. Підставою для цього є встановлення умислу боржника заподіяти шкоду, а також обізнаність набувача про відповідні обставини або можливість дізнатися про них за умови належної обачності [16, с. 146].

В Англії, незважаючи на відсутність прямого застосування інструментів *Actio Pauliana*, статут Едуарда III (1376 р.) запровадив положення, спрямовані на запобігання шахрайським діям, зокрема щодо відчуження майна через дарування друзям та родичам. Згодом ці норми, доповнені Статутом 13 Єлизавети (1571 р.), були обмежені застосуванням лише до торговців і, зрештою, стали основою для регулювання банкрутства [16, с. 143].

Досліджуючи підходи, сформовані в межах системи загального права, доцільно зосередити більше уваги на одному із ранніх нормативних актів, що відіграв визначальну роль у становленні механізмів протидії недобросовісному відчуженню майна боржниками, – Статут Єлизавети I (1571 р.), відомий як Закон про шахрайські передачі майна. Саме цей акт заклав концептуальні засади сучасного англо-американського регулювання у сфері захисту кредиторів від штучного виведення активів.

Вказаний нормативний акт був спрямований на нейтралізацію схем, за допомогою яких боржники намагалися унеможливити або ускладнити задоволення вимог своїх кредиторів. Його положення поширювалися на різноманітні форми розпорядження майном – від дарувань і грантів до

передач рухомих речей, укладення зобов'язань, ініціювання судових процесів чи отримання судових рішень, якщо такі дії здійснювалися з наміром перешкодити кредиторам у реалізації їхніх прав. Правочини, що мали удаваний або обманний характер, підлягали визнанню недійсними.

Водночас законодавець проводив межу між недобросовісними операціями та діями осіб, які діяли сумлінно: набувачі, що не знали й не могли знати про шахрайську мету відчуження, користувалися правовим захистом. Таким чином, Статут Єлизавети I не лише встановив заборону на фраздаторні передачі майна, а й сформував базові принципи балансування між охороною інтересів кредиторів і стабільністю цивільного обороту [158].

На сучасному етапі у Великій Британії відповідні правовідносини врегульовані, зокрема, положеннями *Insolvency Act 1986*, який встановлює механізми оспорювання правочинів, здійснених з метою ухилення від виконання зобов'язань або надання необґрунтованих переваг окремим кредиторам. Водночас характерною рисою британської моделі є значна роль прецедентного права, що забезпечує гнучкість у правозастосуванні та дозволяє судам оцінювати специфіку кожної конкретної ситуації з урахуванням її фактичних обставин.

Таким чином, розвиток інституту фраздаторності у правових системах європейських держав свідчить про спільність його історичного підґрунтя та водночас про різноманітність моделей реалізації механізмів захисту кредиторів. Незважаючи на відмінності у підходах до доказування, обсягу захисту та співвідношення об'єктивних і суб'єктивних критеріїв, усі досліджені правопорядки виходять із необхідності недопущення зловживання боржником своїм правом розпорядження майном на шкоду кредиторам. Рецепція римської актіо *Pauliana* у законодавстві Франції, Німеччини, Італії, Нідерландів, Польщі та Англії підтверджує універсальний характер цього правового механізму, який еволюціонував від суто процесуального засобу оспорювання до комплексного інституту захисту майнових інтересів кредиторів.

У Сполучених Штатах Америки розвиток правового регулювання у сфері протидії шахрайському відчуженню майна був пов'язаний із діяльністю Національної конференції уповноважених з уніфікації законодавства штатів. У 1918 році цією інституцією було розроблено та схвалено Uniform Fraudulent Conveyance Act (UFCA) – модельний акт, покликаний забезпечити єдині підходи до запобігання передачі майна з метою ухилення від задоволення вимог кредиторів.

До середини 1980-х років зазначений акт було імплементовано приблизно у двадцяти п'яти юрисдикціях. Крім того, його положення знайшли відображення у федеральному законодавстві про банкрутство – зокрема, у Законі про банкрутство 1938 року та Законі про реформу законодавства про банкрутство 1978 року, які передбачали механізми оспорування шахрайських передач майна та пов'язаних із ними зобов'язань.

Інститут fraudulent transfer у подальшому отримав розвиток у рамках Uniform Fraudulent Transfer Act (UFTA) 1984 року, який було замінено згодом на Uniform Voidable Transactions Act (UVTA) 2014 року, а також у положеннях Кодексу Сполучених Штатів Америки, які стосуються питань шахрайських (франдаторних) переказів та зобов'язань (Bankruptcy Code) (розділ 548). Американський підхід характеризується чітким розмежуванням між двома видами шахрайських передач: з «реальним наміром» (actual fraud) та з «конструктивним шахрайством» (constructive fraud). У першому випадку необхідно довести, що боржник діяв з умислом завдати шкоди кредиторам. У другому – достатньо встановити, що передача майна була здійснена без адекватного зустрічного задоволення у період фінансової неспроможності боржника. Таким чином, у США робиться акцент на об'єктивних критеріях, що значно полегшує захист прав кредиторів [167].

Ключова відмінність між континентальною та англо-американською традиціями полягає у співвідношенні суб'єктивних та об'єктивних елементів правопорушення. У той час як у Німеччині та частково Італії значну увагу приділяють умислу боржника та добросовісності контрагента, у Франції та

особливо у США і Великій Британії більш важливим є сам факт заподіяння шкоди, навіть якщо довести шахрайський намір складно або неможливо. Це пояснюється тенденцією загального права орієнтуватися на економічний результат правочину, тоді як континентальна система традиційно тяжіє до правової кваліфікації намірів і мотивів.

Слід зазначити, що хоча в багатьох країнах Європи внутрішніми нормативно-правовими актами врегульовано визнання недійсними фраздаторних правочинів, однак на загальноєвропейському рівні відсутній спеціальний нормативно-правовий акт, який би автономно та комплексно врегульовував механізми захисту кредиторів від фраздаторних (недобросовісних) дій боржника поза межами процедур неплатоспроможності.

Таким чином, інститут *actio Pauliana* у сучасних правопорядках зазнав суттєвого переосмислення, однак зберіг своє ключове призначення – підтримання рівноваги між свободою розпорядження майном боржника та необхідністю охорони інтересів кредиторів. У межах французької правової традиції акцент робиться переважно на встановленні факту завдання об'єктивної шкоди, німецька модель надає вирішального значення доведенню умислу, італійський підхід поєднує елементи обох концепцій, тоді як англо-американське право орієнтується передусім на практичний результат правочину та його наслідки для кредиторів.

Зазначені відмінності відображають фундаментальні особливості континентальної та загальної правових сімей. Водночас їх об'єднує спільна мета – недопущення недобросовісного вибуття майна з активів боржника та забезпечення ефективного механізму захисту кредиторських вимог.

У контексті нашого дослідження цікавою є думка судді В.І. Крата, який зазначає, що фраздаторність – це недійсність зі знаком «плюс», яка має позитивний вплив на цивільний обіг: дозволяє забезпечувати виконання судових рішень та виконання боржниками своїх зобов'язань, а також

дозволяє кредитору отримати грошовий еквівалент стягнення, на яке він міг розраховувати, укладаючи договір з боржником [49, 46].

Отже, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що поняття фраздаторності має глибоке історико-правове підґрунтя, сформоване ще у преторському праві та безпосередньо пов'язане з розвитком конструкції *fraus creditorum* у римському приватному праві. Саме у цей період були закладені базові засади протидії зловживанням боржника на шкоду кредиторам, які стали фундаментом для подальшого розвитку відповідних правових механізмів.

У процесі еволюції цивільного права зазначена конструкція зазнала суттєвої трансформації, що проявилось у формуванні різних підходів до визнання фраздаторних правочинів недійсними, зокрема об'єктивного та суб'єктивного. Водночас, незважаючи на адаптацію до нових соціально-економічних умов, її концептуальне ядро залишилося незмінним. Таким чином, інститут фраздаторності демонструє наступність правового розвитку та збереження ключових ідей римського права у сучасних цивільно-правових системах, що зумовлює його наукову та практичну актуальність.

1.2. Поняття фраздаторних правочинів та їх основні ознаки

Визначення поняття фраздаторних правочинів та встановлення їх характерних ознак має важливе значення для належного розуміння механізмів захисту прав кредиторів. Попри те, що у науковій літературі та правозастосовній практиці досить широко використовується категорія фраздаторності, її зміст та межі не завжди тлумачаться однаково. Саме тому формування чіткої та обґрунтованої дефініції цього явища є необхідною передумовою для його належного теоретичного осмислення та практичного застосування.

Наукова проблема дослідження полягає у відсутності єдиного доктринального та нормативного підходу до визначення поняття

франдаторного правочину, його правової природи та системи характерних ознак, що ускладнює належну кваліфікацію відповідних дій боржника у правозастосовній практиці. Невизначеність критеріїв франдаторності призводить до неоднорідності судової практики, складнощів у відмежуванні франдаторних правочинів від суміжних правових конструкцій, а також створює ризики недостатнього захисту прав та законних інтересів кредиторів.

Метою цього підрозділу є формування авторського підходу до визначення поняття франдаторного правочину та систематизація його ознак на основі аналізу наукової доктрини та судової практики.

Слід зауважити, що у цивілістичній доктрині не існує єдиного, уніфікованого підходу до визначення поняття «франдаторний правочин» та його правової природи. Розбіжності у наукових підходах насамперед стосуються критеріїв, які покладаються в основу кваліфікації такого правочину. Так, одні науковці визначають франдаторність через суб'єктивний критерій – наявність умислу боржника на заподіяння шкоди кредитору або ухилення від виконання зобов'язання. Інші акцентують увагу на об'єктивних наслідках правочину, пов'язуючи франдаторність із фактичним зменшенням майнової маси боржника та неможливістю задоволення вимог кредитора незалежно від доведення наміру. Окрема група дослідників розглядає франдаторний правочин як одну з форм зловживання правом, коли боржник формально реалізує належне йому право розпорядження майном, але використовує його всупереч принципам добросовісності, справедливості та розумності. Водночас існує підхід, відповідно до якого франдаторність пов'язується із застосуванням спеціальних підстав недійсності правочинів, спрямованих на захист прав та інтересів кредиторів. Така багатоманітність наукових концепцій свідчить про складний і комплексний характер франдаторних правочинів та необхідність їх подальшого теоретичного осмислення.

Саме тому наукові погляди на сутність фраздаторного правочину є й досі важливими, адже вони формують теоретичну основу для його практичного застосування. Далі пропонуємо навести визначення фраздаторного правочину, що надаються українськими науковцями, які досліджують їх як з теоретичної, так і з практичної сторін.

Л.А. Музика розглядає фраздаторний правочин як дії боржника, які, хоч і відповідають формальним вимогам закону, але вчиняються зі злим умислом з метою уникнення виконання зобов'язань, що є проявом зловживання цивільними правами [62, с. 168]. Цей підхід підкреслює суб'єктивний елемент – свідому недобросовісну поведінку боржника.

В.В. Луць вважає його правочином, вчиненим боржником на шкоду кредитору, який є проявом недобросовісної поведінки та зловживання правом [59, с. 198]. Тут фраздаторність безпосередньо пов'язується з порушенням принципу добросовісності, що є однією з основоположних засад цивільного законодавства.

О.І. Ольшевський наголошує на мотиві. За його визначенням, фраздаторний правочин – це правочин, що має приховану мету і вчиняється з метою уникнення або ускладнення виконання судового рішення, що набрало законної сили. Також цей науковець стверджує, що фраздаторним є правочин, сторона якого (зазвичай боржник), зловживаючи правом, діє недобросовісно, виключно з метою уникнення виконання боргового зобов'язання та завдання шкоди кредитору, що може бути визнано судом недійсним за позовом особи, право якої порушено [68, с. 181].

Г.Є. Сівіцька та І.О. Гелецька зазначають, що фраздаторні правочини характеризуються як такі, що укладаються боржником з метою запобігання зверненню стягнення на майно, а це призводить до того, що боржниками майно реалізується поза межами виконавчого провадження і, як наслідок, судові рішення залишаються невиконаними [137, с. 94]. Ця концепція, як і визначення О.І. Ольшевського акцентує увагу на зв'язку фраздаторних дій з виконавчим провадженням.

О.А. Беяневич зазначає, що фраздаторний правочин є правочином, який містить неправдиву інформацію або вчиняється з порушенням правил і зі зловживанням довірою. Основною метою фраздаторного правочину є отримання певної користі шляхом шахрайства, обману або зловживання довірою. Фраздаторний правочин може бути недійсним з моменту його укладення, якщо будуть доведені факти обману або зловживання довірою, які стали підставою для його укладення [5, с. 16]. Тут акцент робиться саме на зловживаннях правом сторонами фраздаторного правочину. На наше глибоке переконання, такий підхід частково зміщує акцент у бік деліктної природи правовідносин і не повною мірою відповідає цивілістичному розумінню фраздаторності як різновиду зловживання правом.

М.І. Сібільов трактує фраздаторний правочин як дії боржника, що призводять до зменшення його майнової маси, на яку може бути звернуто стягнення, і тим самим перешкоджають задоволенню вимог кредитора [136, с. 87]. У цьому визначенні головну роль відіграють об'єктивні наслідки, незалежно від доведення умислу.

М.К. Крупка визначає його як будь-який оплатний чи безоплатний правочин, вчинений боржником після виникнення боргу, що призводить до його неплатоспроможності або значного зменшення майна, на яке може бути звернене стягнення [51, с. 210]. Це визначення є найбільш поширеним у судовій практиці, оскільки дозволяє оцінювати фраздаторність через конкретні економічні наслідки.

Д.О. Калюта й А.С. Ділігул вказують, що під фраздаторним правочином варто розуміти правочин, який вчиняється боржником на шкоду кредиторів [38, с. 14], що є класичним визначенням фраздаторного правочину у судовій практиці.

Н.М. Кузнецова визначає фраздаторний правочин як правочин, вчинений боржником з наміром завдати шкоди кредитору, який призводить до неможливості або значного ускладнення задоволення вимог останнього [52, с. 147]. Ця концепція поєднує суб'єктивний та об'єктивний критерії.

І.І. Дьоміна пропонує розглядати його як недобросовісний правочин, що порушує інтереси кредитора, оскільки вчиняється з метою уникнення виконання зобов'язань, і призводить до відчуження майна [32, с. 102]. Це визначення підкреслює зв'язок між недобросовісністю та відчуженням майна.

І.В. Жилінкова дотримується позиції, що фраздаторність є особливою підставою для визнання правочину недійсним, яка ґрунтується на порушенні принципу добросовісності та має наслідком позбавлення кредитора можливості задовольнити свої вимоги [34, с. 76].

Г.В. Янкова розглядає це поняття як один із видів недійсних правочинів, який характеризується наявністю умислу боржника і є наслідком неналежного виконання або невиконання зобов'язань [156, с. 88]. Тут додається елемент невиконання зобов'язань як передумова для фраздаторних дій.

Д.В. Бовть виокремлює фраздаторний правочин як правову конструкцію, що спрямована на захист кредиторів від недобросовісних дій боржника і застосовується судами на основі принципів справедливості та розумності [8, с. 112].

Г.С. Гофельд під фраздаторним правочином розуміє дію боржника або сторони правовідношення, що існує станом на момент вчинення чи має високу ймовірність стати стороною правовідношення, яка може виражатись як активною, так і пасивною правовою поведінкою, спрямованою на ненастання небажаних для боржника або особи (ймовірної сторони правовідношення) наслідків, або уникнення від цивільної відповідальності, або ненастання небажаного цивільного стану, або набуття блага в недобросовісний спосіб [18, с. 21]. Як зазначає авторка, правове регулювання фраздаторного правочину в Україні – це комплекс (сукупність) нормативно-правових приписів, що визначали б всі необхідні істотні умови фраздаторного правочину, його сутність, ознаки, наслідки застосування [163, с. 83].

Цікавою є думка Б.М. Полякова Б.М. та Р.Б. Полякова, які зазначають, що фраздаторним за своє суттю є недобросовісний або нерозумний правочин. Про недобросовісність чітко говорить його назва, яка є своєрідним «ребрендингом» зазначених правочинів, що швидше за все здійснюється з метою привернення уваги юристів. Але щодо його «нерозумності» автори мають певні логічні та ґрунтовні застереження. Ми погоджуємось з їх думкою про те, що фраздаторний правочин якраз дуже «розумний» для боржника, більше того, сама по собі така кваліфікуюча ознака, як «нерозумність» правочину, притаманна не лише фраздаторному, а й збитковому чи преференційному правочину [75, с. 175].

Узагальнюючи наведені доктринальні підходи, доцільно виокремити кілька основних концептуальних ґруп розуміння фраздаторного правочину. По-перше, суб'єктивний підхід (Л.А. Музика, Н.М. Кузнецова) акцентує увагу на внутрішньому намірі боржника – умислі завдати шкоди кредитору та недобросовісності поведінки, однак його недоліком є складність доказування такого наміру в судовій практиці.

По-друге, об'єктивний підхід (М.І. Сибільов, М.К. Крупка) зосереджується на наслідках правочину – зменшенні майнової маси боржника та неможливості задоволення вимог кредитора, проте іґнорує мотиваційний аспект, що може призводити до формального визнання правочинів фраздаторними без урахування добросовісності сторін.

По-третє, змішаний підхід (Н.М. Кузнецова, І.І. Дьоміна та ін.) намагається поєднати суб'єктивні та об'єктивні критерії, забезпечуючи більш комплексне розуміння явища, але водночас ускладнює правозастосування через необхідність доведення сукупності різнорідних ознак.

Окрему ґрупу становлять підходи, що розглядають фраздаторний правочин крізь призму зловживання правом (В.В. Луць, О.І. Ольшевський, О.А. Беяневич, І.В. Жилінкова), які підкреслюють порушення принципів добросовісності, розумності та справедливості, проте залишають відкритим

питання чітких критеріїв відмежування такого зловживання від інших форм недобросовісної поведінки.

Таким чином, кожен із зазначених підходів має як теоретичну цінність, так і певні обмеження, що свідчить про відсутність універсальної моделі розуміння фrawdаторного правочину. Саме тому наукові погляди на його сутність залишаються актуальними, оскільки формують методологічне підґрунтя для подальшого розвитку правозастосовної практики та вдосконалення законодавчого регулювання.

Незважаючи на його історичне значення, широке застосування в судовій практиці та глибоке теоретичне осмислення, слід зазначити, що у чинному законодавстві України протягом тривалого періоду часу було відсутнє легальне визначення фrawdаторного правочину, що створювало певні труднощі як для правозастосовної практики, так і для наукових досліджень.

Термін «фrawdаторний правочин» в українську судову практику у 2018 році запровадив суддя Верховного Суду В.І. Крат. Так, судами розглядалась цивільна справа № 379/1256/15-ц, у якій кредитор намагався визнати фіктивним договір дарування майна за участю боржника у зв'язку з тим, що він був укладений з метою унеможливлення подальшого звернення стягнення на таке майно. Судами усіх інстанцій (у тому числі Верховним Судом) у задоволенні позовної заяви відмовлено з мотивів недоведення фіктивності договору. До постанови Верховного Суду суддя-доповідач В.І. Крат додав окрему думку, в якій зазначив, що оспорюваний правочин є фrawdаторним, оскільки не відповідає законодавству щодо вимог добросовісності та є зловживанням правом щодо кредитора та його майнових інтересів, а тому мав би бути визнаний недійсним [66].

Окрема думка судді В.І. Крата, безсумнівно, вплинула на правосвідомість суддів, про що свідчить подальший розвиток судової практики. Відповідно, рішення трьох інстанцій у вищезгаданій справі продемонстрували, що для захисту порушеного права особи від

недобросовісних дій боржника недостатньо посилянть на правила ст. 234 ЦК України про фіктивний правочин, оскільки угода, укладена на шкоду третім особам, не обов'язково повинна мати ознаки фіктивності.

Таким чином, саме судова практика стала основним джерелом формування концепції фраздаторного правочину в українському правопорядку в умовах тривалої відсутності його нормативного закріплення. Верховний Суд фактично заповнив прогалину законодавчого регулювання, виробивши ключові критерії фраздаторності, зокрема щодо спрямованості правочину на заподіяння шкоди кредиторю, недобросовісності поведінки боржника, зловживання правом та необхідності врахування економічних наслідків відповідного правочину. Водночас, формування інституту переважно через судову практику зумовило й певні негативні наслідки, оскільки відсутність чітких законодавчих критеріїв спричинила розвиток казуїстичного підходу до вирішення спорів. У результаті оцінка фраздаторності правочину нерідко залежала від конкретних фактичних обставин справи та суддівського розсуду, що ускладнювало забезпечення єдності правозастосування та належного рівня правової визначеності.

Поряд з цим, певним проривом у закріпленні фраздаторності на законодавчому рівні став Закон України «Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства та деяких інших законодавчих актів України щодо імплементації Директиви Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу 2019/1023 та введення процедур превентивної реструктуризації», № 3985-ІХ від 19.09.2024 року, що набрав чинності 01.01.2025 року[119].

Саме вказаним нормативно-правовим актом було внесено зміни в абз. 6 ст. 1 Кодексу України з процедур банкрутства, після чого термін «фраздаторний правочин» офіційно було інтегровано до чинного законодавства України (поки що конкурсного). До набрання чинності вказаним законодавчим актом (протягом близько 7 років) суди, вирішуючи спори, змушені були спиратися на доктринальні тлумачення, аналогію закону

та на загальні засади цивільного законодавства, такі як принцип добросовісності, розумності та справедливості (статті 3, 13 Цивільного кодексу України). Однак, слід додати, що Цивільним кодексом України ще не визначено вказане поняття.

Так, в абз. 6 ст. 1 КУзПБ визначається, хто є заінтересованими особами стосовно боржника. Відтепер до таких осіб належить і сторона фродакторного правочину, вчиненого боржником, або правочину, який згідно із статтею 42 цього Кодексу визнано недійсним [41].

Слід зазначити, що про фродакторний правочин також йдеться у частинах 4 та 5 ст. 33-9 КУзПБ, де визначено, що правочин про залучення проміжного фінансування, вчинений у порядку та на умовах, передбачених цією статтею, у разі подальшого відкриття провадження у справі про банкрутство боржника не може визнаватися господарським судом недійсним на підставі статті 42 цього Кодексу чи як фродакторний правочин. У разі якщо в подальшому щодо боржника буде відкрито провадження у справі про банкрутство, вимоги кредитора, який надав проміжне фінансування (крім випадку, якщо правочин щодо залучення проміжного фінансування визнано господарським судом у межах процедури банкрутства боржника недійсним з інших підстав, ніж на підставі статті 42 цього Кодексу, чи як фродакторний правочин), підлягають задоволенню в першу чергу [41].

Згідно зі ст. 42 КУзПБ, «правочини, вчинені боржником після відкриття провадження у справі про банкрутство або протягом трьох років, що передували відкриттю провадження у справі про банкрутство, можуть бути визнані недійсними господарським судом у межах провадження у справі про банкрутство за заявою арбітражного керуючого або кредитора, якщо вони завдали збитків боржнику або кредиторам» [41].

Водночас, незважаючи на безумовну важливість законодавчого закріплення терміна «фродакторний правочин», внесені зміни не усунули ключових проблем правового регулювання цього інституту. Законодавець фактично лише фрагментарно інтегрував відповідну категорію до Кодексу

України з процедур банкрутства, не надавши їй легального визначення та не закріпивши чітких критеріїв фраздаторності. У результаті питання щодо змісту цього поняття, його обов'язкових ознак та умов застосування й надалі залишаються значною мірою сферою судового тлумачення та доктринального аналізу.

Крім того, нормативне закріплення фраздаторності здійснено виключно у межах конкурсних правовідносин, що не вирішує проблему захисту кредиторів у позабанкрутних відносинах. Відсутність відповідних положень у Цивільному кодексі України призводить до збереження фрагментарності правового регулювання та неоднорідності підходів у судовій практиці. За таких умов суди і надалі змушені застосовувати конструкцію фраздаторного правочину через принципи добросовісності, заборони зловживання правом та загальні положення про недійсність правочинів, що свідчить про неповноту законодавчої імплементації цього інституту у національну правову систему.

Варто вказати, що станом на сьогоднішній день законодавець розуміє проблематику відсутності врегулювання недійсності фраздаторних правочинів на нормативно-правовому рівні, саме тому у ст. 252 «Юридичні наслідки фраздаторного правочину» Проекту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) від 22.01.2026 року, який готується на друге читання у Верховній Раді, міститься визначення фраздаторного правочину, де зазначено, що фраздаторним є договір, що його уклав боржник всупереч інтересам кредитора. Частиною 2 цієї статті визначено, що фраздаторний договір може бути визнано недійсним [120].

У свою чергу, ви вважаємо, що таке законодавче визначення фраздаторного правочину є дуже вузьким та не розкриває всю його сутність, тому його слід допрацювати.

Слід зазначити, що крім банкрутства юридичних осіб та неплатоспроможності фізичних осіб, фраздаторні правочини фігурують також у виконавчому провадженні (ч. 4 ст. 9 Закону України «Про виконавче

провадження») та при неплатоспроможності банків (ст. 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб») [46].

Так, ч. 4 ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження» визначено, що «правочин щодо майна боржника, який призвів до неможливості задовольнити вимоги стягувача за рахунок такого майна, є підставою для визнання такого правочину недійсним». Аналіз зазначених норм свідчить, що термін «франдатоний» безпосередньо в законодавстві не застосовується, а відповідні правочини є такими, що визнаються недійсними [117].

Говорячи про необхідність закріплення терміну «франдатоний правочин» на законодавчому рівні варто звернути увагу на цікаву та доволі обґрунтовану думку І.О. Дзери, яка не заперечуючи загалом проти запровадження франдатонних правочинів у законодавстві України, вказує, що законодавче закріплення потребує ґрунтовних досліджень і чіткого визначення підстав їх недійсності, а не наведення лише можливих ознак чи критеріїв їхньої недійсності [29, с. 164-165]. Таку думку авторка обґрунтовує наступним прикладом із судової практики.

Так, у справі № 205/2053/22 про визнання відмови від прийняття спадщини недійсною, Верховний Суд зазначив, що «відповідач, відмовляючись від спадщини на користь близького родича в період примусового виконання судових рішень про стягнення з нього на користь позивачів заборгованості діяв очевидно недобросовісно, зловживаючи правами кредиторів». Слід відзначити, що крім не притаманної для франдатонних правочинів сфери спадкового права, в якій спадкодавець не був ні боржником ні кредитором, судом було застосовано неоднозначний термін «очевидно», який може бути розтлумачений по-різному ще більше ускладнюючи розуміння аргументації суду.

Надалі Верховний Суд констатував, що відмова відповідача від прийняття спадщини на користь доньки, з урахуванням встановлених обставин, є правочином, який вчинений з порушенням вимог статей 3, 13

Цивільного кодексу України, а тому підлягає визнанню недійсним з підстав, визначених ч. 1 ст. 215 ЦК України. Тобто Верховний Суд фактично визнав той факт, що зазначена відмова від прийняття спадщини не може бути визнана недійсною зі спеціальних підстав, які визначені Книгою шостою ЦК України у ст. 1274, а застосував лише норму ст. 215 ЦК України, без посилання на відповідну норму, якою б визначалася підстава для її недійсності.

Найголовнішою проблемою у цій справі, на думку І.О. Дзери, є неврахування судом тих фактів, що прийняття спадщини є правом, а не обов'язком особи, а також того факту, що відповідач не набув майно у власність, а відмовляючись прийняти спадщину на користь доньки, не будучи власником спадкового майна, відмовився від його набуття. Тобто у цьому випадку боржник не розпоряджався своїм майном, адже не був його власником. Якщо ж застосовувати обґрунтування фразаторності, викладене у багатьох судових рішеннях, то воно у цьому випадку не може бути застосоване як підстава недійсності такого правочину з наступних міркувань.

По-перше, у цивільному праві діє принцип свободи договорів та інших правочинів, відтак не можна примусити особу прийняти спадщину.

По-друге, особа, яка відмовляється від спадщини, не є власником такого майна, не володіє ним та не може ним розпоряджатися. А для фразаторних правочинів основною ознакою є зловживання наявним правом особи, зокрема, правом власності.

І.О. Дзера вказує, що якщо застосовувати тлумачення Верховного Суду у досліджуваній справі, то можна дійти висновку, що фразаторним може бути визнано будь-яку відмову від будь-якого права, зокрема й від права укласти правочин, набути майно за договором дарування або купівлі-продажу тощо. Відтак, за логікою Верховного Суду, не існує принципу свободи договору (інших правочинів), а тому можна змусити в судовому порядку особу прийняти спадщину або дарунок, або укласти договір купівлі-продажу для набуття майна у власність, на яке кредитором може бути

звернено стягнення за зобов'язаннями кредитора. Тлумачення Верховним Судом у цій справі принципу неприпустимості зловживання правом тим самим заперечує існування інших принципів цивільного права – свободи договору (правочину), вільного волевиявлення на вступ в цивільні відносини.

Варто зазначити, що в цілому у судовій практиці поняття «франдаторний правочин» розуміється наступним чином. Так, у постанові від 07.09.2022 року у справі № 910/16579/20 Велика Палата Верховного Суду виснувала, що франдаторні правочини у цивілістичній доктрині – це правочини, які вчиняються сторонами з порушенням принципів добросовісності та з метою приховування боржником своїх активів від звернення на них стягнення окремими кредиторами за зобов'язаннями боржника, завдаючи тим самим шкоди цьому кредитору [81].

Отже, під франдаторним правочином пропонується розуміти правочин, вчинений боржником після настання строку з виконання зобов'язання з метою заподіяння шкоди кредитору шляхом зменшення або приховування майнової маси, на яку може бути звернене стягнення, що призводить до неможливості або істотного ускладнення задоволення вимог кредитора та є проявом зловживання цивільними правами.

Дослідження сутності франдаторного правочину неможливе без детального аналізу його ознак. Оскільки, як зазначалося, в чинному законодавстві України відсутнє легальне визначення цього поняття, саме ознаки, вироблені науковою доктриною та судовою практикою, відіграють вирішальну роль у кваліфікації правочину як такого, що вчинений на шкоду кредитору.

Відома в Україні науковець із питань банкрутства, суддя Господарського суду Одеської області Л.І. Грабован провела дослідження щодо кваліфікуючих ознак франдаторного правочину, які виробили судова практика та науковці. До таких ознак, на її думку, належать:

- неправомірною поведінкою, у тому числі зловживання правом (у формі дії чи бездіяльності) боржника;

- порушення прав та інтересів потерпілої особи;
- наявність шкоди у потерпілої особи внаслідок вчинення оспорюваного правочину;
- час вчинення оспорюваного правочину та наявність у цей період невиконаних зобов'язань у боржника перед потерпілою особою;
- відсутність в оспорюваного правочину ознак недійсності за іншими підставами, передбаченими ЦК України та Кодексом України з процедур банкрутства [19].

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 04.02.2026 року у справі № 910/6654/24 визначено, що ідентифікація фродаторних правочинів досягається через застосування принципів (загальних засад) цивільного законодавства та меж здійснення цивільних прав. Спільною ознакою таких правочинів є вчинення сторонами дій з виведення майна боржника на третіх осіб з метою унеможливлення виконання боржником своїх зобов'язань перед кредиторами та з порушенням принципу добросовісності поведінки сторони у цивільних правовідносинах [79].

Якщо розглянути зазначені кваліфікуючі ознаки фродаторного правочину, то він, безсумнівно, нагадує форми судового захисту, які мали місце в конкурсному процесі преторського права: *actio Pauliana*, *fraudatorium interdictum* та *actio in factum*.

Ми погоджуємось із думкою В.П. Маковія, який зазначає, що основою рисою фродаторного правочину є його мета – завдання шкоди кредиторів, унеможлививши виконання боржником зобов'язання перед кредитором. Поряд з цим на різних етапах становлення фродаторних правочинів в українському правовому полі простежуються визначальні ознаки фродаторності: момент вчинення правочину, особливості правового статусу контрагента боржника; економічно не вигідна ціна; вади в оплаті визначеної ціни [60, с. 96].

Ознаки фродаторного правочину також доцільно умовно класифікувати на дві групи: суб'єктивні, що характеризують наміри та

усвідомлення сторін правочину, і об'єктивні, які проявляються у фактичних наслідках такого правочину. Як правило, для визнання правочину фраздаторним судова практика виходить із необхідності встановлення сукупності обох зазначених груп ознак [38, с. 14].

Суб'єктивні ознаки:

- умисел та недобросовісність. Ключовою суб'єктивною ознакою фраздаторного правочину є злий умисел (*animus fraus*) боржника, спрямований на уникнення виконання зобов'язань. Це свідомо, навмисна дія, що має на меті завдання шкоди кредитору.

- наявність боргового зобов'язання. У науковій літературі загальноновизнаним є підхід, відповідно до якого фраздаторним може визнаватися лише той правочин, який було вчинено після виникнення у боржника відповідного боргового зобов'язання перед кредитором. Так, В.В. Луць підкреслює, що правочин, здійснений до появи боргу, не може розглядатися як фраздаторний, оскільки у такому випадку відсутній сам предмет можливого порушення інтересів кредитора [59, с. 210]. Аналогічний підхід простежується і в судовій практиці: Верховний Суд послідовно виходить з того, що кредитор повинен підтвердити існування на момент укладення правочину непогашеного боргу боржника, який підлягав задоволення [85].

- обізнаність сторін про існування боргу. Однією з найбільш складних для доказування ознак фраздаторного правочину є встановлення того, що третя особа – контрагент боржника, була поінформована про його намір відчужити майно з метою уникнення виконання зобов'язань перед кредитором. На думку Н.М. Кузнецової, якщо третя особа не знала і об'єктивно не могла знати про наявність у боржника невиконаних зобов'язань, підстави для визнання такого правочину фраздаторним відсутні [52, с. 147]. У судовій практиці під час оцінки цієї обставини значна увага приділяється характеру взаємовідносин між сторонами правочину. Зокрема, враховуються родинні зв'язки, тривалі ділові контакти або близькі особисті

стосунки, оскільки за таких умов існує обґрунтоване припущення, що контрагент боржника був обізнаний про його фінансовий стан та наявність боргів.

Об'єктивні ознаки:

- наслідки та характер правочину. Об'єктивні ознаки фраздаторного правочину пов'язані з його наслідками для майнового стану боржника та інтересів кредиторів.

- збитковість або безоплатний характер правочину. Ця ознака вважається однією з ключових при встановленні фраздаторності правочину. Передача майна без отримання зустрічного майнового еквівалента, зокрема у формі договору дарування, у більшості випадків оцінюється як така, що може свідчити про намір боржника уникнути задоволення вимог кредиторів. Подібні дії позбавлені економічної доцільності для особи, яка має непогашені боргові зобов'язання. Як зазначає Л.А. Музика, дарування майна є типовим прикладом фраздаторного правочину, адже боржник не отримує жодного еквівалентного майнового відшкодування, яке могло б бути використане для погашення заборгованості [62, с. 168]. Водночас, як показує судова практика, навіть оплатні правочини можуть набувати ознак фраздаторності, якщо відчуження майна відбувається за ціною, що істотно відрізняється від його ринкової вартості.

- зменшення майнової маси боржника. Правочин має призвести до того, що майна, на яке може бути звернено стягнення, стає недостатньо для задоволення вимог кредитора. Це ключова ознака, що лежить в основі практики Верховного Суду. Так, у Постанові Великої Палати Верховного Суду від 03.07.2019 у справі № 369/11268/16-ц зазначається, що «правочин має бути визнаний недійсним, якщо він призвів до неплатоспроможності боржника» [78].

- час укладення правочину. Важливою обставиною при оцінці фраздаторності правочину є момент його вчинення. Як правило, такі правочини укладаються тоді, коли боржник уже усвідомлює власну

фінансову неспроможність або перебуває під тиском вимог кредитора щодо повернення заборгованості. У законодавстві про банкрутство ця обставина також враховується шляхом встановлення так званого «підозрілого періоду» – певного проміжку часу, що передує відкриттю провадження у справі про банкрутство (зазвичай від одного до трьох років), протягом якого правочини боржника можуть бути оскаржені та визнані недійсними як такі, що вчинені на шкоду кредиторам.

Таким чином, за зазначеною вище класифікацією можна визначити, що ознаки фраздаторного правочину бувають:

- суб'єктивні: умисел боржника завдати шкоди кредитору та обізнаність про це контрагента;

- об'єктивні: відчуження майна, збитковість/безоплатність правочину, а також наслідки у вигляді неможливості або значного ускладнення стягнення боргу.

Ці ознаки тісно взаємопов'язані та можуть розглядатися судом у сукупності, що дозволяє більш повно та об'єктивно оцінити правочин на предмет його фраздаторності.

Слід зазначити, що ознаки фраздаторного правочину сформульовані й судовою практикою, зокрема, у постанові Верховного Суду від 07.09.2022 року у справі № 910/16579/20. Так, зазначеним судовим рішенням визначено, що фраздаторними є правочини, які вчиняються сторонами з порушенням принципів добровісності та з метою приховування боржником своїх активів від звернення на них стягнення окремими кредиторами за зобов'язаннями боржника, завдаючи тим самим шкоди цьому кредитору [81].

Детально дослідивши думки різних науковців та надбання судової практики щодо визначення ознак фраздаторних правочинів, слід зазначити, що фраздаторними можуть бути як оплаті, так і безоплатні правочини. Вони можуть бути як односторонніми, так і багатосторонніми за складом учасників, які об'єднуються спільною метою щодо вчинення юридично значимих дій.

Слід зауважити, що застосування конструкції фразаторності при оплатному цивільно-правовому договорі має певну специфіку, яка проявляється в обставинах, що дають змогу кваліфікувати оплатний договір як такий, що вчинений на шкоду кредитору. До таких обставин, зокрема, відноситься: момент укладення договору; контрагент, з яким боржник вчиняє оспорюваний договір; ціна договору (ринкова/неринкова), наявність/відсутність оплати ціни договору контрагентом боржника; дотримання процедури (черговості) при виконанні зобов'язань, якщо така процедура визначена законом імперативно. Подібних висновків дійшов Верховний Суд у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду у постанові від 02.06.2021 року у справі № 904/7905/16 [77].

Отже, у цьому підрозділі автором узагальнено наукові підходи до розуміння сутності фразаторних правочинів, запропоновано власне визначення цього поняття, а також здійснено систематизацію їх основних ознак. Зокрема, встановлено, що ключовими ознаками фразаторних правочинів є: спрямованість дій боржника на уникнення виконання своїх зобов'язань перед кредитором; заподіяння шкоди правам та законним інтересам кредиторів або створення перешкод для їх реалізації; вчинення дій, спрямованих на введення в оману інших учасників цивільних правовідносин чи уповноважених органів; прояв недобросовісної поведінки або використання обману при укладенні правочину; вчинення правочину у період наявності невиконаних зобов'язань, зокрема під час виконавчого провадження, судового розгляду або процедур неплатоспроможності; укладення правочину на користь пов'язаних чи заінтересованих осіб; відчуження майна безоплатно або за явно заниженою вартістю чи без фактичного здійснення оплати; а також настання наслідків у вигляді неплатоспроможності боржника або істотного ускладнення виконання ним своїх зобов'язань перед кредитором. Такий підхід дозволяє комплексно

охарактеризувати фраздаторні правочини та забезпечує підґрунтя для їх належної кваліфікації у правозастосовній практиці.

1.3. Укладання фраздаторних правочинів як спосіб зловживання правом

Однією з форм правової поведінки, яка останнім часом перебуває в центрі уваги правозастосовної практики та наукових досліджень, є зловживання правом, що здійснюється учасниками цивільних або господарських правовідносин під час укладання правочинів, які можуть бути кваліфіковані як фраздаторні та визнані недійсними. Йдеться про випадки, коли особа реалізує надані їй законом права у спосіб, що суперечить їх соціальному призначенню та порушує інтереси інших учасників правовідносин (зокрема, кредиторів), а також публічні інтереси. У таких ситуаціях суб'єктивне право використовується не для досягнення його законної мети, а з відхиленням від неї, що свідчить про недобросовісний.

Особливістю зловживання правом є те, що елемент протиправності, який традиційно є визначальною ознакою правопорушення, у цьому випадку має неочевидний характер. Саме тому окремі дослідники не відносять зловживання правом до категорії правопорушень. Водночас таку поведінку не можна визнати і правомірною, адже правомірна поведінка за своєю природою має суспільно корисний характер. У зв'язку з цим зловживання правом розглядається як особливе правове явище, яке може формально відповідати букві закону, проте суперечити його змісту та загальним засадам права.

На нашу думку, фраздаторні правочини слід розглядати як спеціалізований прояв зловживання правом у сфері зобов'язальних відносин. Розберемо більш детально. Досліджуючи тему фраздаторності правочинів слід визначити, що укладання такого роду правочинів є одним із багатьох способів зловживання особою її суб'єктивним правом. У свою чергу,

проблема зловживання правом є однією з найбільш дискусійних у сучасній правовій доктрині, адже невизначеність цього явища у законодавстві та наявність суперечливих поглядів науковців на вказану проблематику сильно ускладнюють виявлення шляхів попередження та уникнення подібних дій у суспільстві. Між тим, кількість випадків зловживання правом зростає, способи його вчинення стають все більш «вишуканими» та «модифікованими», а простір його вчинення постійно розширюється [134, с. 150].

Зловживання правом у науці іменують поняттям «шикана» (у перекладі з німецької мови – каверза, знущання, підступ, який хто-небудь чинить, щоб ускладнити, заплутати справу, завдати шкоди). Шикана – це таке зловживання, коли особа діє із прямими умислом, маючи на меті єдине – завдати шкоди іншому [45, с. 114], і при цьому така особа намагається обґрунтувати правильність своєї шкідливої дії посиленням на наявне у неї право. Іншими словами, умисне заподіяння шкоди маскується під реалізацію права. Звісно, що зміст наявного в особі права насправді не включає вчинюваної шкідливої дії, однак цей факт залишається неочевидним, оскільки за даних обставин межі суб'єктивного права приховані через відсутність прямої заборони (власне, цим особа і користується, коли зловживає правом).

У юридичній доктрині підкреслюється, що зловживання правом за своєю природою полягає у використанні особою наданих їй прав таким чином, що ця поведінка опиняється на межі між правомірними діями та правопорушенням. Йдеться про ситуації, коли суб'єкт формально реалізує належне йому право, однак робить це у спосіб, який не передбачався законодавцем і суперечить призначенню відповідної правової норми. Хоча такі дії зовні не порушують вимог закону, їх результатом може стати заподіяння шкоди інтересам держави, суспільства або окремих осіб, при цьому у більшості випадків юридична відповідальність за подібну поведінку

не настає [146, с. 27]. На нашу думку, такий підхід є неповним та доволі узагальненим.

Більш точно, на нашу думку, визначення поняття «зловживання правом» дає В.В. Резнікова, яка вказує, що зловживання правом – це діяльність суб'єкта з недобросовісної реалізації свого суб'єктивного права не за його призначенням, що заподіює шкоду суспільним інтересам та/або інтересам третіх осіб чи створює реальну загрозу її заподіяння при формальній правомірності такої діяльності [124, с. 23].

У загальній теорії права зловживання правом здебільшого розглядається не як випадкове відхилення від правомірної поведінки, а як об'єктивно можливий результат взаємодії свободи, права та інтересу, що реалізується за умов формальної правомірності дій суб'єкта. Ключовою ознакою зловживання правом є розрив між формою та змістом правової поведінки: суб'єкт діє у межах дозволеного нормами позитивного права, однак спрямовує свою діяльність на досягнення результату, який суперечить принципам права, ідеям справедливості, добросовісності та соціального призначення правових приписів. Саме тому зловживання правом створює лише видимість правомірності, приховуючи за формальною законною поведінкою антисоціальну сутність [20, с. 355].

Як слушно зазначає Г.С. Гофельд, у цивілістичній доктрині й досі не вироблено єдиного підходу до розуміння категорії «зловживання правом». У науковій літературі сформувався щонайменше дві концепції, які суттєво відрізняються за своїм змістом і поясненням правової природи цього явища [17, с. 65].

Представники першого підходу, фактично заперечують самостійне існування категорії зловживання правом. На їхню думку, суб'єктивне право за своєю сутністю не може включати можливість його здійснення з метою заподіяння шкоди іншим особам. Відтак, якщо поведінка особи спрямована на завдання шкоди, вона виходить за межі змісту суб'єктивного права і тому

не може розглядатися як реалізація такого права, а відповідно – не утворює явища «зловживання правом».

Б.П. Карнаух зазначає, що основою цієї точки зору є теза про те, що саме словосполучення «зловживання правом» є суперечливим та логічно неправильним. Прихильники цієї теорії стверджують, що особа, яка має певне суб'єктивне цивільне право і реалізує його, не може одночасно не мати права на вчинення таких дій [40, с. 33]. Аналізуючи такий підхід М.К. Бабик стверджує, що у даному підході діє принцип суворої логіки: або особа має право вчиняти певні дії, або ні [2, с. 110].

Інший підхід, навпаки, виходить із визнання доцільності як теоретичного, так і законодавчого закріплення цієї категорії. Його прихильники розглядають зловживання правом як одну з форм цивільного правопорушення, що має місце у випадках, коли особа, формально користуючись наданими їй правами, обирає недобросовісний або неправомірний спосіб їх реалізації. Ті, хто підтримують цю позицію наголошують, що ігнорування феномену зловживання правом є необґрунтованим, оскільки на практиці така поведінка призводить до реального порушення прав та інтересів інших учасників правовідносин. У цьому контексті зловживання правом розглядається як здійснення суб'єктивного права у спосіб, що суперечить його призначенню та спричиняє заподіяння шкоди іншим особам [17, с. 65].

Правознавці, які притримуються другого підходу виходять із того, що встановити чіткі та вичерпні межі здійснення кожного суб'єктивного права на практиці неможливо. Це пояснюється тим, що законодавець об'єктивно не здатний передбачити й прямо заборонити всі можливі варіанти небажаної поведінки. У зв'язку з цим у процесі реалізації цивільних прав виникають певні невизначені або «гнучкі» межі, якими іноді користуються суб'єкти для недобросовісного використання своїх прав. Оскільки в таких випадках формально не відбувається порушення конкретної правової заборони, доведення факту правопорушення значно ускладнюється [9, с. 52].

Для більш повного розуміння поняття «зловживання правом» у сучасній юридичній науці визначено ряд його кваліфікуючих ознак, а саме:

- наявність прямого умислу, що означає усвідомлення особою того, що реалізація нею свого права спрямована на заподіяння шкоди іншим учасникам цивільних правовідносин, а також бажання досягти такого результату;

- спрямованість поведінки на єдину мету – заподіяння шкоди, коли використання права не переслідує жодної іншої законної або економічно обґрунтованої цілі;

- шкідливий характер дій, який проявляється у заподіянні шкоди охоронюваним законом інтересам інших осіб або створенні реальної загрози її заподіяння;

- наявність вини у поведінці особи, що реалізує своє право недобросовісним способом;

- виникнення особливих правових наслідків, які не можуть бути віднесені ані до заходів юридичної відповідальності, ані до механізмів правового заохочення;

- спрямованість посягання на охоронювані законом майнові та особисті немайнові права й інтереси інших учасників цивільних правовідносин;

- покладення обов'язку доказування на особу, яка зазнала шкоди, тобто саме потерпілий повинен довести наявність у діях іншої сторони ознак зловживання правом, що на практиці часто створює значні труднощі;

- наявність у поведінці особи певної заінтересованості, оскільки зловживання правами, як правило, зумовлене прагненням отримати вигоду або досягти власних інтересів за рахунок інших осіб.

Крім вищезазначених, до ознак зловживання правом також відносять формальну правомірність поведінки, оскільки зловживання здійснюється шляхом реалізації, виконання, дотримання або застосування юридичних норм, та невідповідність між формою і змістом поведінки – так як формально законні дії суперечать соціальному призначенню права.

Слід зауважити, що на практиці національні суди, розглядаючи справи про визнання недійсними фродаторних правочинів, надають оцінку діям чи бездіяльності осіб при вчиненні правочинів на предмет того, чи мало місце в таких діях зловживання правом (тобто, чи не вийшли особи за межі здійснення свої цивільних прав) та чи не порушили вказані суб'єкти основних принципів цивільного законодавства.

У цьому контексті В.П. Маковій слушно стверджує, що правова природа фродаторності відтворена у загальних положеннях цивільного законодавства через забезпечення публічного правопорядку шляхом реалізації принципів цивільного права, підтримання добросовісності, розумності, справедливості (дотримання моральних засад суспільства), недопущення здійснення цивільного права на шкоду іншим учасникам цивільних правовідносин (зловживання правами) [60, с. 96].

Так, п. 6 ст. 3 ЦК України визначено, що до загальних засад цивільного законодавства належать, зокрема, справедливість, добросовісність та розумність [151].

Варто зауважити, що у проєкті Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) від 22.01.2026 року ці засади також містяться (у ст. 3), однак відображені вже не в якості однієї засади, а виділені окремо. Поряд з цим, там міститься і нова, додаткова засада – недопущення отримання переваг зі своєї протиправної та/або недобросовісної поведінки, заборона зловживання правом, яка, на нашу думку, також має прямий безпосередній зв'язок із кваліфікацією фродаторних правочинів [120].

О.В. Басай зазначає, що справедливість можна розкрити через неупередженість дій та суджень, чесне визнання за будь-ким правоти та гідності, виплату належного на законних і чесних підставах, відповідність людських стосунків, вчинків загальноприйнятим моральним і правовим нормам [4, с. 88].

Особливість принципу справедливості полягає в тому, що саме через нього у змісті цивільно-правових норм відтворюються фундаментальні ідеї та

цінності приватного права. Будучи закріпленим у ст. 3 ЦК України як одна із основних засад цивільного законодавства, цей принцип отримує подальшу конкретизацію у положеннях ст. 13 ЦК України, яка визначає межі здійснення цивільних прав. Реалізація принципу справедливості у зазначеному аспекті передбачає, що учасники цивільних правовідносин повинні здійснювати свої права з урахуванням прав та законних інтересів інших осіб, вимог законодавства, моральних засад суспільства та публічних інтересів, а також утримуватися від дій, спрямованих на заподіяння шкоди чи зловживання правом.

У свою чергу, принцип розумності розглядається як усвідомлене та належне сприйняття особою правомірності власної поведінки. В.М. Чернега зазначає, що розумність визначається як необхідність виваженого врегулювання цивільних відносин із урахуванням інтересів усіх їх учасників, а також суспільних чи публічних інтересів [154, с. 137].

Ми вважаємо, що принцип розумності у цивільному праві проявляється у правомірності, обґрунтованості та доцільності дій чи бездіяльності особи, а також у її здатності передбачати обставини, які можуть впливати як на власні права та обов'язки, так і на права та обов'язки інших учасників цивільних відносин.

Щодо добросовісності, як елементу поведінки учасників правочину, то вона є однією з основоположних засад цивільного законодавства. Дії учасників цивільних правовідносин мають бути добросовісними, тобто відповідати певному стандарту поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення.

У сучасній науковій доктрині добросовісність переважно розуміється як чесна поведінка, чесне ведення справ, ділова порядність, відповідність поведінки прийнятим у суспільстві етичним стандартам, фактична чесність особи. Особа вважається добросовісною, якщо вона діє без умислу заподіяти

шкоду іншій особі, а також немає легковажного ставлення щодо можливості заподіяння такої шкоди [155, с. 145].

Найбільш поширеним у сучасній цивілістичній доктрині є підхід, відповідно до якого добросовісність трактується як об'єктивний стандарт поведінки, що вимагає від учасників цивільних договірних відносин діяти чесно, відкрито, розумно та з урахуванням законних інтересів контрагента. У межах цього підходу добросовісність не зводиться до внутрішніх намірів або суб'єктивного психічного стану сторони, а оцінюється крізь призму її зовнішньої поведінки у конкретних правовідносинах. Саме такий підхід дозволяє забезпечити належний баланс інтересів сторін та відповідає завданням стабільності цивільного обороту.

Узагальнюючи доктринальні підходи, О.О. Бакалінська зауважує, що більшість науковців характеризують добросовісність як морально-етичну та оціночну категорію, що зумовлює неможливість її жорсткого формалізованого визначення у законі, договорі чи судовому рішенні, а в окремих випадках – і недоцільність такого визначення. Водночас визнання суб'єкта добросовісним або недобросовісним у цивільному обороті фактично слугує критерієм правомірності чи неправомірності його поведінки [3, с. 201].

Об'єктивне розуміння добросовісності набуло домінуючого значення у судовій практиці, оскільки воно забезпечує більшу передбачуваність і правову визначеність при вирішенні договірних спорів. Як зазначає В.І. Крат, Верховний Суд сформував саме об'єктивний стандарт добросовісності, що чітко простежується у правових позиціях касаційних судів [47]. Так, у постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 16.05.2018 року у справі № 449/1154/14 добросовісність (п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК України) визначено як певний стандарт поведінки, який характеризується чесністю, відкритістю та повагою до інтересів іншої сторони договору або відповідних правовідносин. Обґрунтування цієї позиції є співзвучним із підходами, закріпленими у Модельних правилах європейського приватного

права, що свідчить про євроінтеграційну спрямованість розвитку українського цивільного права [94].

Верховний Суд у постанові від 10.09.2018 року у справі № 920/739/17 визначив, що відповідно до ст. 3 ЦК України принципи справедливості, добросовісності та розумності є однією із фундаментальних засад цивільного права, спрямованою, у тому числі, на утвердження у правовій системі України принципу верховенства права. При цьому добросовісність означає прагнення особи сумлінно використовувати цивільні права та забезпечити виконання цивільних обов'язків, що зокрема підтверджується змістом частини 3 статті 509 цього Кодексу. Отже, законодавець, навівши у тексті Цивільного кодексу України зазначений принцип, установив у такий спосіб певну межу поведінки учасників цивільних правовідносин, тому кожен із них зобов'язаний сумлінно здійснювати свої цивільні права та виконувати цивільні обов'язки, у тому числі передбачати можливість завдання своїми діями (бездіяльністю) шкоди правам та ін-тересам інших осіб. Цей принцип не є суто формальним, оскільки його недотримання призводить до порушення прав та інтересів учасників цивільного обороту [80].

У постанові від 14.12.2021 року у справі № 147/66/17 Велика Палата Верховного Суду зазначила: «добросовісність (пункт 6 статті 3 ЦК України) – це певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення» [84]. Доктрина *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки), базується ще на римській максимі – «*non concedit venire contra factum proprium*» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці). В основі доктрини *venire contra factum proprium* знаходиться принцип добросовісності. Поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них [90].

Слід зазначити, що критерії добросовісної поведінки також були визначені судовою практикою, зокрема, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 29.11.2023 року у справі № 513/879/19. У зазначеному судовому рішенні зазначено, що добросовісна поведінка має бути очікуваною, характерною для інших учасників цивільних правовідносин за порівнянних обставин; поведінка учасника цивільно-правових відносин не повинна обмежувати право чи позбавляти права інших осіб та має враховувати права, законні інтереси іншої сторони правовідносин; поведінка сторони має бути законною, зокрема не допускаються дії виключно з протиправною метою або з наміром заподіяти шкоду іншій особі; учасники цивільних правовідносин повинні сприяти своєму контрагенту різними способами, у тому числі через отримання необхідної інформації [86].

Розібравшись із категорією добросовісності ми можемо перейти до визначення меж здійснення цивільних прав учасниками відповідних правовідносин.

Відповідно до ч. 1 ст. 13 ЦК України (межі здійснення цивільних прав), цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства.

Частинами 2 - 4 ст. 13 ЦК України визначено, що при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства.

Наслідком недодержання особою при здійсненні своїх прав вимог, які встановлені частинами другою - п'ятою вказаної статті є те, що суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом (зокрема, визнати недійсним відповідний правочин) [151].

У судовій практиці ідентифікація фраздаторних правочинів досягається якраз через застосування принципів (загалних засад) цивільного законодавства та меж здійснення цивільних прав. Спільною ознакою таких правочинів є вчинення сторонами дій з виведення майна боржника на третіх осіб з метою унеможливлення виконання боржником своїх зобов'язань перед кредиторами та з порушенням принципу добросовісності поведінки сторони у цивільних правовідносинах.

Велика Палата Верховного Суду у своїй практиці допускає кваліфікацію правочину як фраздаторного, зокрема, як такого, що вчинений всупереч принципу добросовісності та зловживаючи правом (статті 3, 13 ЦК України) і така практика є усталеною.

Рішенням Конституційного Суду України від 28 квітня 2021 року № 2-р(П)/2021 у справі № 3-95/2020(193/20) визнано, що частина третя статті 13, частина третя статті 16 Цивільного кодексу України не суперечать частині другій статті 58 Конституції України.

У цьому Рішенні вказано: «Оцінюючи домірність припису частини третьої статті 13 Кодексу, Конституційний Суд України констатує, що заборону недопущення дій, що їх може вчинити учасник цивільних відносин з наміром завдати шкоди іншій особі, сформульовано в ньому на розвиток припису частини першої статті 68 Основного Закону України, згідно з яким кожен зобов'язаний не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Водночас словосполука «а також зловживання правом в інших формах», що також міститься у частині третій статті 13 Кодексу, на думку Конституційного Суду України, за своєю суттю є засобом узагальненого позначення одразу кількох явищ з метою уникнення потреби наведення їх повного або виключного переліку.

Здійснюючи право власності, зокрема шляхом укладення договору або вчинення іншого правочину, особа має враховувати, що реалізація свободи договору як однієї із засад цивільного законодавства перебуває у посутньому взаємозв'язку з установленими Кодексом та іншими законами межами

здійснення цивільних прав, у тому числі права власності. Установлення Кодексом або іншим законом меж здійснення права власності та реалізації свободи договору не суперечить вимогам Конституції України, за винятком ситуацій, коли для встановлення таких меж немає правомірної (легітимної) мети або коли використано юридичні засоби, що не є домірними.

У зв'язку з тим, що ч. 3 ст. 13 та ч. 3 ст. 16 Кодексу мають на меті стимулювати учасників цивільних відносин до добросовісного та розумного здійснення своїх цивільних прав, Конституційний Суд України дійшов висновку, що ця мета є правомірною (легітимною)» [126].

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 04.02.2026 року у справі № 910/6654/24 вказано, що приватноправовий інструментарій не повинен використовуватися учасниками цивільного обороту для уникнення чи унеможливлення сплати боргу (коштів, збитків, шкоди) або виконання судового рішення про стягнення боргу (коштів, збитків, шкоди), що набрало законної сили. Зловживання правом і використання приватноправового інструментарію всупереч його призначенню проявляється в тому, що:

- особа «використала право на зло»;
- наявні негативні наслідки (різного прояву) для інших осіб (негативні наслідки є певним станом, до якого потрапляють інші суб'єкти, чії права безпосередньо пов'язані з правами особи, яка ними зловживає; цей стан не задовольняє інших суб'єктів; для здійснення ними своїх прав не вистачає певних фактів та/або умов; настання цих фактів/умов безпосередньо залежить від дій іншої особи; інша особа може перебувати у конкретних правовідносинах із цими особами, які «потерпають» від зловживання нею правом, або не перебувати);
- враховується правовий статус особи (особа перебуває у правовідносинах і як їх учасник має уявлення не лише про обсяг своїх прав, а і про обсяг прав інших учасників цих правовідносин та порядок їх набуття та здійснення; особа не вперше перебуває у цих правовідносинах або ці

правовідносини є тривалими, або вона є учасником й інших аналогічних правовідносин) [79].

Слушною є думка, наведена постанові Першої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 08.03.2023 року у справі № 127/13995/21 про те, що режим законності та правопорядку в державі не може не реагувати на ті дії, які за своєю суттю хоч і прямо не порушують конкретних імперативних норм закону, але водночас є недобросовісними та зводяться до зловживання правом. Тобто одним із можливих наслідків може бути визнання такого договору недійсним, таким, що спрямований на уникнення звернення стягнення на майно боржника, на підставі загальних засад цивільного законодавства та недопустимості зловживання правом [112].

Варто зазначити, що неприпустимість зловживання правом є принципом, який має не лише юридичний, а й моральний характер, оскільки встановлює певні межі реалізації прав людини, зумовлені не тільки законом, але й суспільними цінностями, благами та свободами інших осіб. Хоча кожна людина наділена можливістю самостійно обирати спосіб здійснення своїх прав, така свобода не є абсолютною і має певні обмеження.

Ці обмеження можуть мати як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Об'єктивні межі полягають у тому, що реалізація прав однієї особи не повинна порушувати права та законні інтереси інших. Водночас суб'єктивні межі пов'язані з внутрішніми моральними орієнтирами людини – її совістю, етичними переконаннями та системою цінностей. Таким чином, принцип неприпустимості зловживання правом базується на ідеї розумного, добросовісного та соціально відповідального використання наданих особі прав [56, с. 82].

Аналіз судової практики дозволяє дійти висновку, що у вітчизняному правопорядку кваліфікація правочину як фраздаторного ґрунтується насамперед на застосуванні загальних засад цивільного законодавства, принципу добросовісності та заборони зловживання правом. Верховний Суд

сформував підхід, відповідно до якого визначальне значення мають не лише формальна відповідність правочину вимогам закону, а й його економічна мета, фактичні наслідки для кредитора та поведінка сторін у конкретних правовідносинах. Узагальнення відповідної практики дає підстави виокремити основні критерії фраздаторності: наявність у боржника невиконаного зобов'язання перед кредитором; вчинення правочину у період існування заборгованості або загрози звернення стягнення на майно; зменшення майнової маси боржника чи унеможливлення виконання судового рішення; недобросовісний характер поведінки боржника; використання цивільно-правового інструментарію всупереч його призначенню; а також обізнаність контрагента про можливе порушення прав кредитора. Таким чином, сучасна судова практика фактично сформувала самостійний механізм протидії недобросовісному виведенню активів, заснований на пріоритеті змісту та мети правочину над його формальною юридичною конструкцією.

Таким чином, фраздаторний правочин доцільно розглядати як особливу форму зловживання цивільним правом, яка поєднує формально правомірне здійснення суб'єктивного права з його використанням всупереч призначенню та основоположним засадам цивільного законодавства. Специфіка такого правочину полягає у його комплексному суб'єктивно-об'єктивному характері: з одного боку, фраздаторність проявляється через внутрішню спрямованість поведінки боржника на уникнення виконання зобов'язання або заподіяння шкоди кредитору, а з іншого – через об'єктивний результат у вигляді зменшення майнової маси боржника чи створення перешкод для задоволення вимог кредитора. Саме поєднання зазначених елементів дозволяє відмежувати фраздаторний правочин від інших форм недобросовісної поведінки, а також обґрунтовує необхідність застосування до нього спеціального механізму судового контролю та захисту прав кредиторів.

Висновки до розділу I

У ході дослідження теоретико-правових аспектів фраздаторних правочинів було встановлено, що це правове явище має складну та багатовимірну природу, яка сформувалася історично та продовжує розвиватися під впливом сучасних викликів економічного й правового середовища. Генезис фраздаторних правочинів свідчить про їхнє глибоке коріння у римському праві, яке започаткувало традицію визнання недійсними угод, що порушують баланс інтересів сторін та завдають шкоди кредиторам.

Встановлено, що інститут фраздаторних правочинів бере витoki у римському праві та історично сформувався як правовий механізм захисту кредиторів від недобросовісного відчуження майна боржником. Римська правова конструкція *actio Pauliana* стала основою подальшого розвитку європейської моделі оспорювання правочинів, які зашкодили кредиторам.

Доведено, що виникнення інституту фраздаторності було зумовлене переходом від особистої відповідальності боржника до майнової відповідальності, у зв'язку з чим майно боржника стало основним джерелом задоволення вимог кредиторів. Саме це обумовило необхідність створення спеціальних правових механізмів протидії недобросовісному зменшенню майнової маси боржника.

Проаналізовано поняття та ознаки фраздаторних правочинів, що дає підстави стверджувати, що їх ключовим елементом виступає зловживання правом як використання правової форми для досягнення протиправної мети. Обґрунтовано, що сучасне розуміння фраздаторного правочину ґрунтується на поєднанні двох ключових елементів: формальної правомірності правочину та його фактичної спрямованості на заподіяння шкоди майновим інтересам кредитора.

Визначено, що фраздаторний правочин слід розглядати як самостійну цивільно-правову категорію, яка характеризується: наявністю шкоди кредиторів; недобросовісною метою боржника; використанням правової

форми всупереч принципам добросовісності та справедливості; зменшенням або приховуванням майнової маси боржника.

Доведено, що правова природа фраздаторного правочину найбільш повно розкривається через категорію зловживання суб'єктивним цивільним правом. При цьому фраздаторність не зводиться виключно до інституту недійсності правочинів, а охоплює більш широкий механізм захисту прав кредиторів.

Встановлено, що ключовим критерієм відмежування фраздаторних правочинів від фіктивних та удаваних є спрямованість волевиявлення сторін. Якщо при фіктивності відсутній намір створення правових наслідків, а при удаваності приховується інший правочин, то у випадку фраздаторності правова форма використовується для недобросовісного заподіяння шкоди кредиторів.

Обґрунтовано, що принцип добросовісності виступає фундаментальною засадою правового регулювання фраздаторних правочинів та має застосовуватися як самостійний критерій оцінки поведінки учасників цивільних правовідносин.

РОЗДІЛ 2.

НЕДІЙСНІСТЬ ПРАВОЧИНІВ – МЕХАНІЗМ ВІДНОВЛЕННЯ ПОРУШЕНОГО ПРАВА

2.1. Фраудаторні, фіктивні та удавані правочини: спільні та відмінні риси

Інститут недійсності правочинів у сучасному цивільному праві виступає одним із ключових механізмів захисту порушених прав та законних інтересів учасників цивільних правовідносин. Особливого значення він набуває у випадках вчинення фраудаторних правочинів, оскільки саме через застосування конструкції недійсності забезпечується можливість відновлення майнового становища кредитора та усунення негативних наслідків недобросовісної поведінки боржника. У ситуаціях, коли боржник використовує цивільно-правові механізми не для належної реалізації своєї приватної автономії, а з метою уникнення виконання зобов'язань або виведення активів з-під можливого звернення стягнення, інститут недійсності фактично стає основним юридичним засобом реагування держави на таку поведінку.

Оскільки чинне законодавство не містить ані легального визначення фраудаторного правочину, ані спеціальних підстав його оспорювання, захист прав кредиторів у таких правовідносинах здійснюється шляхом застосування загальних положень про недійсність правочинів, а також принципів добросовісності, справедливості та заборони зловживання правом. Саме тому інститут недійсності правочинів фактично став основним механізмом протидії фраудаторній поведінці боржника у цивільному обороті.

Дослідження співвідношення фраудаторних, фіктивних та удаваних правочинів становить значний науковий інтерес, оскільки зазначені правові конструкції мають схожі зовнішні ознаки та нерідко застосовуються для досягнення результатів, що можуть порушувати права та законні інтереси

інших осіб, зокрема кредиторів. У сучасних умовах розвитку цивільного обороту, ускладнення договірних зв'язків та зростання кількості спорів, пов'язаних із виведенням активів, приховуванням майна чи створенням штучних правових конструкцій, проблема правильного розмежування зазначених видів правочинів набуває особливої актуальності.

Попри те, що фіктивні та удавані правочини прямо врегульовані цивільним законодавством, а фrawdаторні правочини активно досліджуються у доктрині та формуються у судовій практиці, між ними існує значна кількість спільних рис, що ускладнює їх чітке відмежування. Зокрема, усі вони можуть характеризуватися наявністю елементів недобросовісності, спотворенням реальної волі сторін або спрямованістю на досягнення прихованого результату. Водночас їх правова природа, цілі вчинення та юридичні наслідки суттєво відрізняються, що зумовлює необхідність глибокого теоретичного аналізу.

Актуальність дослідження цієї проблематики також обумовлена потребами правозастосовної практики. Неправильна кваліфікація правочину як фіктивного, удаваного або фrawdаторного може призвести до помилкового вибору способу захисту, неоднаковості судових рішень та порушення принципу правової визначеності. У цьому контексті особливого значення набуває вироблення чітких критеріїв розмежування зазначених правових явищ, що сприятиме підвищенню ефективності захисту прав та законних інтересів учасників цивільних правовідносин.

Так, ч. 1 ст. 202 ЦК України визначено, що правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [151]. Є низка умов, недотримання яких призводить до того, що правочин не вважається дійсним, а очікувані правові наслідки не настають. Наявність правових наслідків, які повинні виникнути в результаті здійснення правочину, залежить від здатності цього правочину встановлювати права та обов'язки для особи, що його уклала. Ці наслідки є обов'язковими для будь-якого правочину та визначаються його правовою природою, закріпленою в

нормах Цивільного кодексу України, які чітко вказують, що правочин має бути спрямований на досягнення конкретного результату, що ним передбачений. Диспозицію такої норми доцільно тлумачити як передумову, дотримання якої є необхідним для того, щоб правочин міг породжувати для особи, яка його вчинила, відповідні права та обов'язки.

Відповідно до положень ЦК України, однією з основоположних засад цивільного права є принцип свободи договору, який передбачає право сторін самостійно та на власний розсуд здійснювати свої цивільні права та обов'язки. Водночас, аналіз фраздаторних, фіктивних і удаваних правочинів свідчить про те, що їх вчинення супроводжується істотним відхиленням від цієї засади, а також порушенням інших принципів цивільного законодавства. Вступаючи у цивільні правовідносини, сторони, як правило, усвідомлюють наслідки, що виникають у зв'язку з прийняттям ними відповідних зобов'язань. Це означає, що вони повинні діяти з урахуванням принципу добросовісності, реалізуючи свої права та обов'язки свідомо, розумно і у відповідності до вимог закону.

Згідно з ч. 1 ст. 234 ЦК України, правочин, що вчинений без наміру створення правових наслідків, які обумовлювались цим правочином, визнається фіктивним[151]. Основними ознаками фіктивного правочину є:

- свідомо воля обох сторін вчинити фіктивний правочин;
- намір ввести в оману іншу сторону;
- приховування реальної мети та дійсних намірів.

При кваліфікації правочину як фіктивного не можна обійтись без постанови пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними» № 11 від 25.05.2013 року та постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» № 9 від 06.11.2009 року. Згідно з постановою Пленуму Вищого господарського суду України, для того щоб визнати правочин фіктивним, потрібно встановити умисел всіх сторін такого правочину. Якщо сторонами

не вчинено будь-яких дій на виконання такого правочину, суд ухвалює рішення про визнання правочину недійсним без застосування будь-яких наслідків. У разі якщо на виконання правочину було передано майно, такий правочин не може бути кваліфікований як фіктивний [115].

У постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» зазначається, що «фіктивний правочин є недійсним незалежно від мети його укладення, оскільки сторони не мають на увазі настання правових наслідків, що породжуються відповідним правочином» [114].

За словами Р.О. Білик, у випадку вчинення фіктивних правочинів фактично існує лише одне волевиявлення, яке полягає в намірі вчинити правочин «про людське око», тобто лише для зовнішнього вигляду. Оскільки головну роль у таких правочинах відіграє саме воля, наявність подібного «порожнього» волевиявлення не має юридичної сили [7, с. 61].

С.В. Хімченко зазначає, що правочин, який не спрямований на виникнення реальних правових наслідків, фактично набуває характеру юридичної фікції. У випадку фіктивного правочину воля сторони формально присутня, однак вона не націлена на встановлення правовідносин чи створення юридичного зв'язку між учасниками, а лише на імітацію його існування. У зв'язку з цим такі правочини зазвичай укладаються з неправомірною метою [149, с. 100].

Автор також стверджує, що правочин не може бути кваліфікований як фіктивний у випадку, коли відсутня спільна воля сторін на створення лише видимості правових наслідків. Якщо одна сторона укладає його виключно для імітації правового зв'язку, тоді як інша має намір досягти реального юридичного результату, підстав для визнання такого правочину фіктивним немає. Отже, відсутність узгодженого умислу обох сторін на укладення фіктивного правочину унеможливорює застосування відповідних правових наслідків.

І.В. Давидова зазначає, що фіктивні правочини, зокрема договори, укладаються з метою ухилитися від майнової відповідальності, передбаченої законом. Фіктивний правочин характеризується недобросовісністю його учасників, але зазвичай лише цієї підстави недостатньо для того, щоб визнати правочин недійсним [26, с. 47].

Б.М. Поляков вказує, що фіктивний правочин, хоча й не має на меті виникнення між сторонами правовідносин, але в розрізі із зловживанням правами, він якраз породжує інші правовідносини, пов'язані з цим правочином, зокрема, переоформлення активів на пов'язаних осіб тощо. Зовнішньо такий правочин нічим не відрізняється від звичайного, з тією різницею, що існування фіктивного правочину не знаходить свого відображення в документах фінансової та бухгалтерської звітності або не підтверджується додатковими документами, зокрема податковою звітністю. В той же час, незважаючи на наявність правочинів по відчуженню майна, боржник фактично продовжує користуватися своїми активами так, ніби цих правочинів не було [73, с. 153].

Фіктивний правочин – це угода, яка укладається без наміру створення реальних правових наслідків. Усі учасники фіктивного правочину знають, що угода є лише формальністю, і не має жодної реальної економічної доцільності. Фіктивність правочину полягає не тільки в тому, що угода укладається без реального виконання обов'язків, але й у тому, що вона вдається до зовнішнього оформлення «для вигляду» [135, с. 54].

Узагальнюючи наведені наукові підходи, можна дійти висновку, що визначальною ознакою фіктивного правочину є його особлива цільова спрямованість. Йдеться про ситуацію, коли особа вчиняє правочин з метою задоволення певних інтересів, усвідомлюючи при цьому, що його умови фактично не підлягатимуть виконанню. Водночас такий правочин характеризується специфікою волевиявлення: особа свідомо здійснює юридично значущу дію без наміру настання реальних правових наслідків, переслідуючи мету створити уявлення про існування відповідних

правовідносин. У результаті це спрямовано на введення в оману інших учасників цивільного обороту щодо дійсного стану прав і обов'язків сторін.

Фіктивний правочин доцільно розглядати як своєрідне інсценування правової дії сторонами, спрямоване на створення лише зовнішньої видимості правовідносин. Водночас у правозастосовній практиці доведення його фіктивності є складним, оскільки відповідні обставини, як правило, встановлюються не прямими, а сукупністю непрямих доказів, які у своїй єдності можуть переконати суд у відсутності реального наміру сторін створити правові наслідки.

Таке «інсценування» може проявлятися як у активній поведінці сторін, так і в їх бездіяльності, якщо вона об'єктивно сприймається як форма волевиявлення. У будь-якому випадку, метою є формування у третіх осіб уявлення про існування правочину, який зовні відповідає ознакам правомірної юридичної дії. Разом із тим на практиці укладення фіктивного правочину здебільшого супроводжується активними діями сторін, які нерідко намагаються надати йому максимальної зовнішньої правової форми – оформлюють його у письмовому вигляді, а інколи й посвідчують нотаріально, забезпечуючи відповідність формальним вимогам законодавства.

Встановлення фіктивності правочину не обмежується констатацією дефектності волевиявлення сторін або відсутності у них наміру досягти реальних правових наслідків, що відображає його безпосередню мету – створення лише видимості правочину. Водночас необхідним є з'ясування і його більш віддаленої цілі, яка полягає у прагненні отримати певні вигоди чи переваги для обох сторін або однієї з них [58, с. 490].

Отже, фіктивний правочин має низку специфічних ознак, які дозволяють відмежувати його від інших юридичних дій. Визначальною серед них є особливість формування та вираження волі сторін саме у момент його вчинення. На відміну від правочинів, укладених під впливом обману, помилки, погрози чи насильства, де має місце зовнішній тиск і спотворення

волі, при фіктивному правочині таке втручання відсутнє: воля сторін є формально вільною, однак спрямованою не на досягнення реального правового результату.

Щодо судової практики визнання недійсними фіктивних правочинів, то Верховний Суд у постанові від 01.11.2018 року у справі № 910/18436/16 зазначив, що для визнання правочину фіктивним закон вимагає наявності таких умов:

- вина осіб, що проявляється у формі умислу, який спрямований на вчинення фіктивного договору;
- умисел повинен виникнути у сторін до моменту укладення договору;
- метою укладення договору є відсутність правових наслідків, обумовлених договором.

Відсутність хоча б однієї з цих умов не дає підстав стверджувати, що зобов'язання вчинялося фіктивно. У фіктивних правовідносинах внутрішня воля сторін не відповідає зовнішньому її прояву. Слід зазначити, що недоведеність належними та допустимими доказами відсутності наміру сторін договору створювати правові наслідки на момент його вчинення або обопільного умислу не створювати таких наслідків свідчить про відсутність передбачених законом підстав для визнання недійсним договору як фіктивного правочину [111].

Щодо фраздаторних правочинів, то нами вже було визначено, що фраздаторним є правочин, вчинений боржником умисно з конкретною метою – приховування активів боржника та виведення майна з майнової маси для унеможливлення звернення стягнення на таке майно та активи. Внаслідок вчинення фраздаторного правочину правам та/або інтересам кредитора завжди завдається майнова шкода.

Ознаками фраздаторних правочинів є:

- спрямованість дій боржника на уникнення виконання своїх зобов'язань перед кредитором;

- заподіяння шкоди правам та законним інтересам кредиторів або створення перешкод для їх реалізації;
- вчинення сторонами дій, що мають на меті введення в оману інших учасників цивільних правовідносин чи уповноважених органів;
- прояв недобросовісної поведінки або використання обману під час укладення правочину;
- укладення правочину у період, коли настав строк виконання зобов'язання перед кредитором, відкрито виконавче провадження щодо боржника, розпочато судовий розгляд справи за позовом до нього або порушено провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність);
- вчинення правочину на користь близьких осіб, родичів боржника або інших заінтересованих осіб;
- відчуження майна безоплатно або за ціною, що істотно нижча за його ринкову вартість, що ставить під сумнів економічну доцільність такого правочину, або нездійснення оплати за відповідним правочином;
- настання внаслідок укладення правочину стану неплатоспроможності боржника, що унеможливорює виконання ним своїх зобов'язань перед кредитором.

Цілком логічною виглядає думка авторів А,В, Бугрик, М.П. Дубіни та А.С. Литвин про те, що хоча фіктивний та фраздаторний правочини мають спільні ознаки, вони є різними за своєю метою та наслідками. Фіктивний правочин створюється з метою отримання певної переваги або уникнення певних обов'язків, тоді як фраздаторний правочин має на меті отримати користь шляхом шахрайства, обману або зловживання довірою. Якщо фіктивний правочин не має жодної юридичної сили та не створює жодних правових наслідків, то фраздаторний правочин може мати серйозні наслідки для тих, хто став його жертвою [10, с. 133].

Проаналізувавши визначення та основні ознаки фраздаторних та фіктивних правочинів, можна виділити такі їх спільні риси:

1) намір зловживати правом або обманювати: в обох випадках сторони здійснюють угоду з метою маніпуляції правовими наслідками, щоб ухилитися від відповідальності, обманути контрагентів або органи контролю;

2) порушення законних інтересів: обидва види правочинів можуть порушувати права та інтереси третіх осіб, зокрема кредиторів, контрагентів або держави. Вони сприяють неправомірному збільшенню фінансових вигод для однієї зі сторін;

3) можливість визнання недійсними: фrawdаторні та фіктивні правочини можуть бути визнані недійсними через наявність обману або недобросовісності в укладанні угоди. Суд або інші уповноважені органи можуть скасувати такі правочини на підставі їх недійсності;

4) застосування механізмів правового захисту: для обох типів правочинів передбачені механізми оскарження та відновлення порушених прав. Це може бути як судовий захист (позовна заява до суду) так і ініціювання кримінального провадження.

Також фrawdаторні і фіктивні правочини мають відмінні риси:

1) мета правочину:

- фrawdаторний правочин: метою є завдання шкода інтересам кредиторів, ухилення від виконання зобов'язань або приховування активів, часто з умислом обманути контрагентів або органи державної влади;

- фіктивний правочин: його основною метою є створення вигляду правової угоди без реального наміру виконати її умови. Такі правочини часто не мають реальних економічних або правових наслідків.

2) інтенція сторін (наміри або бажання учасників правочину):

- фrawdаторний правочин: одна зі сторін завжди діє з метою отримання незаконної вигоди або завдання шкоди іншій стороні, зокрема кредиторам;

- фіктивний правочин: сторони не мають наміру створювати реальні правові наслідки, а саму угоду укладають лише для того, щоб вона виглядала правомірною на вигляд, без реальних дій або переваг.

3) юридичні наслідки:

- фраздаторний правочин: у разі визнання угоди фраздаторною, вона зазвичай скасовується, а активи, передані за угодою, можуть бути повернуті на користь боржника або вони стягуються на користь кредиторів. Сторони можуть нести відповідальність за шахрайство або зловживання правом;

- фіктивний правочин: оскільки фіктивний правочин з самого початку не має реальних наслідків, він автоматично визнається недійсним, і правові наслідки з цього правочину не виникають.

4) правова природа:

- фраздаторний правочин: має зовнішні ознаки правомірності та може виглядати як законна угода, однак насправді має на меті обман або ухилення від зобов'язань;

- фіктивний правочин: фіктивні правочини, як правило, не мають реального правового змісту або економічного ефекту, і вони укладаються лише для зовнішньої форми, без наміру реалізації реальних правових наслідків.

5) форма та види використання:

- фраздаторний правочин: як правило, має більш складну і різноманітну форму (наприклад, продаж активів за заниженою ціною або безоплатно, створення «штучних» боргів перед іншими кредиторами, приховування майна), що дозволяє частково реалізувати правовий ефект угоди, але при цьому приховати реальні наміри;

- фіктивний правочин: зазвичай виглядає як угода, в якій не передбачається реального виконання будь-яких умов. Це може бути угода, що укладається без фактичного виконання обов'язків, або ж одна зі сторін має намір лише ввести в оману третіх осіб (наприклад, створити видимість фінансової стабільності або ухилитися від податкових зобов'язань).

б) застосування до контрагентів:

- фраздаторний правочин: зазвичай пов'язаний з конкретним кредитором чи групою осіб, і спрямований на порушення їх прав або зменшення можливості отримати компенсацію;

- фіктивний правочин: оскільки така угода не укладається з реальними намірами, її наслідки можуть впливати на ширше коло осіб, зокрема на органи влади, фінансові інститути чи платників податків.

Досліджуючи співвідношення фrawdаторних та фіктивних правочинів через призму правозастосовної практики, можна в цілому зробити висновок, що з появою фrawdаторності були розповсюдженими абсолютно різні підходи до кваліфікації відповідних правочинів. Спочатку часто мала місце подвійна кваліфікація, коли суди при визнанні недійсними відповідних правочинів поєднували загальну норму Цивільного кодексу України про недопустимість зловживанням правом разом із спеціальною, яка визначає характерні риси недійсного правочину.

Однак, як вірно підмітила у своєму дослідженні О.В. Адамович, у подальшому, Верховний Суд відійшов від принципу подвійної кваліфікації фrawdаторності та застосував прецедентну можливість визнання фrawdаторним правочину лише на підставі порушення загальних засад цивільного законодавства [1, с. 28], зазначивши, що фrawdаторним може виявитися будь-який правочин, що здійснюється між учасниками господарських правовідносин, який укладений на шкоду кредиторам, отже, такий правочин може бути визнаний недійсним в порядку позовного провадження у межах справи про банкрутство відповідно до статті 7 КУЗПБ на підставі п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК України як такий, що вчинений всупереч принципу добросовісності, та частин 3, 6 ст. 13 ЦК України з підстав недопустимості зловживання правом, на відміну від визнання недійсним фіктивного правочину, лише на підставі ст. 234 ЦК України. У такому разі звернення в межах справи про банкрутство з позовом про визнання недійсними правочинів боржника на підставі загальних засад цивільного законодавства та недопустимості зловживання правом є належним способом захисту, який гарантує практичну й ефективну можливість захисту порушених прав кредиторів та боржника» [98]. Вказаних висновків колегія

суддів дійшла у межах розгляду відповідної справи про банкрутство, тобто у конкурсному оспорюванні правочинів.

Слід звернути увагу на те, що і у позаконкурсному оспорюванні правочинів (тобто не у межах процедур банкрутства та неплатоспроможності) фіктивність та фраздаторність розмежуються. До таких правових висновків дійшла колегія суддів Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у постанові від 05.01.2024 року у справі № 761/40240/21, де визначено, що:

- кваліфікація правочину як фіктивного виключається, якщо на виконання оспорюваного правочину було передано майно чи відбувся перехід прав;

- для кваліфікації фраздаторного правочину в позаконкурсному оспорюванні як такого, що вчинений всупереч принципу добросовісності та недопустимості зловживання правом (статті 3, 13 ЦК України) не має значення, що на виконання оспорюваного правочину було передано майно чи відбувся перехід прав. Важливим для кваліфікації такого правочину як фраздаторного є те, що внаслідок його вчинення відбувається, зокрема, унеможливлення звернення стягнення на майно боржника чи зменшується обсяг його майна;

- очевидно, що одночасна кваліфікація оспорюваного фраздаторного правочину в позаконкурсному оспорюванні як фіктивного (стаття 234 ЦК України) і такого, що вчинений всупереч принципу добросовісності та недопустимості зловживання правом (статті 3, 13 ЦК України) не допускається[88].

На необхідності розмежування фіктивних та фраздаторних правочинів вказує й основоположник використання конструкції фраздаторності у судовій практиці суддя В.І. Крат. Він зазначає, що з урахуванням того, що при фіктивному правочині повинен бути відсутнім намір створити юридичні наслідки на момент його вчинення, то неможливе виникнення будь-яких майнових наслідків, і відповідно застосування двосторонньої реституції

(повернення іншій стороні всього отриманого за правочином), оскільки такий правочин не може породжувати юридичних наслідків. Тобто, двостороння реституція унеможлиблюється конструкцією фіктивного правочину, оскільки на підставі нього виключається можливість передачі коштів та майна. У випадку якщо буде встановлено таку передачу, неможливо вести мову про застосування положень ст. 234 ЦК України, тому, що фіктивний правочин ніколи не породжує якихось правових наслідків [46].

Отже, проаналізувавши наведене вище, можна визначити, що, хоча фраздаторні і фіктивні правочини мають спільну рису – спрямовані на обман, маніпуляції чи ухилення від правових наслідків, їхні основні відмінності полягають у мотивах та наслідках укладання таких угод. Фраздаторні правочини, як правило, мають конкретну мету – завдання шкоди кредиторам чи ухилення від погашення боргів, тоді як фіктивні правочини можуть укладатися з будь-якою іншою метою, без наміру реального виконання умов угоди. Враховуючи різний характер порушень, законодавство передбачає різні механізми їх виявлення, оскарження та правового реагування.

Якщо досліджувати удавані правочини, то ч. 1 ст. 235 ЦК України визначено, що удаваним є правочин, який вчинено сторонами для приховання іншого правочину, який вони насправді вчинили.

На думку В. Потапчука, у цивільному праві України удаваний правочин розглядається як особливий вид недійсного правочину, який відрізняється невідповідністю зовнішнього волевиявлення сторін їхній справжній волі. Такий правочин створює видимість юридичного ефекту, водночас приховуючи інший правочин або обходячи норми закону. Характерною ознакою удаваного правочину є подвійний характер угоди: наявність зовнішнього (удаваного) та прихованого (справжнього) правочину, між якими існує внутрішній юридичний зв'язок. Судова практика та доктринальні джерела підкреслюють, що для кваліфікації правочину як удаваного необхідно встановити реальні мотиви сторін, дослідити обставини

укладення угоди та з'ясувати взаємозв'язок між зовнішнім і прихованим правочином [116, с. 380].

У постанові Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними» від 25.05.2013 № 11 вказано, що за удаваним правочином сторони умисно оформляють один правочин, але між ними насправді встановлюються інші правовідносини. На відміну від фіктивного правочину, за удаваним правочином права та обов'язки сторін виникають, але не ті, що впливають зі змісту правочину [115].

Слід зауважити, що чинне законодавство прямо не передбачає недійсність удаваного правочину. У ході судового розгляду відповідного спору необхідним є з'ясування дійсної правової природи правочину, тобто встановлення того, який саме правочин фактично був укладений сторонами. Після цього до нього підлягають застосуванню норми права, що регулюють відповідний вид правочинів. Якщо ж встановлено, що такий правочин не відповідає вимогам закону або виходить за межі цивільної дієздатності однієї зі сторін, суд приймає рішення про його недійсність або визнає його нікчемним.

Так, у постанові Верховного Суду від 29.01.2025 року у справі № 755/13068/23 визначено питання, пов'язане з удаваністю правочину, тобто правочину, вчиненого сторонами з метою приховування іншого, реально здійсненого ними правочину. Враховуючи те, що удаваний правочин характеризується тим, що його вчинено сторонами для маскуванню іншого правочину, який вони фактично вчинили, у разі встановлення факту удаваності, правові наслідки регулюються нормами, що застосовуються до правочину, який сторони здійснили насправді (ст. 235 ЦК України) [104].

Г.С. Гофельд зазначає, що для удаваного правочину, на відміну від фраздаторного правочину, не характерна мета створити певний юридично значимий результат. Сторони у такому випадку домовляються про інші

правові наслідки, які мають для них значення, ніж ті, що визначаються за їх волевиявленням в удаваному договорі.

Авторка стверджує, що удаваний правочин – це правочин, який вчинюється сторонами з метою приховати інший (реальний) правочин. Характерним для удаваного правочину є те, що у сторін є реальна мета такого правочину, натомість немає наміру створення певного юридичного результату, права й обов'язки у сторін виникають проте ті, що виникають зі змісту іншого правочину [15, с. 85].

Таким чином, можна дійти висновку, що будь-який правочин може бути визнаний фіктивним, якщо на момент його укладення сторони не мали наміру спричинити правові наслідки, передбачені договором, і якщо його метою було введення в оману іншої сторони або третіх осіб. Натомість, фrawdаторний правочин завжди укладається з метою завдання шкоди майновим інтересам кредитора.

Чинне законодавство України та сформована судова практика говорять нам про те, що фrawdаторний правочин, є видом недійсного правочину до якого застосовуються положення щодо фіктивного правочину. Це пояснюється тим, що, якщо фrawdаторний правочин не вчиняється в натурі, його можна класифікувати ще й як фіктивний правочин. Однак, фrawdаторні та фіктивні правочини слід відрізнити один від одного оскільки серед правочинів, які боржники вчиняють на шкоду кредиторам, можливі й фіктивні правочини, але ними не вичерпується весь обсяг фrawdаторних правочинів, так як у більшості випадків вчинення фrawdаторних правочинів договори виконуються сторонами, що унеможлиблює його фіктивність.

Щодо фrawdаторних та удаваних правочинів, то основними критеріями відмежування фrawdаторного правочину від удаваного правочину є кінцевий результат. Для удаваного правочину немає реального бажання на створення правових наслідків, для фrawdаторного – бажання настання певної користі шляхом обману.

2.2. Визнання правочинів недійсними як спосіб захисту прав та інтересів кредиторів

Категорія недійсності є однією з базових у правовій системі та застосовується у різних галузях права. Водночас, найбільш повно та системно вона розвинена саме у цивільному праві, а визнання недійсними фродаторних правочинів найяскравіше розкривається у процедурах банкрутства (неплатоспроможності). У загальному розумінні недійсність означає відсутність тих юридичних наслідків, які зазвичай повинні були б настати за нормального перебігу правовідносин, однак не виникають через наявність певних перешкод як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

Варто підкреслити, що саме цивільне право сформувало цю категорію у її класичному вигляді. На відміну від інших галузей, де поняття недійсності використовується обмежено, у цивільному праві воно отримало найбільш широке застосування. Історично недійсність передусім пов'язувалася з правочинами, і лише згодом її підходи були поширені на акти органів публічної влади.

Як визначено частинами 1-2 ст. 202 ЦК України, правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Правочини можуть бути односторонніми та дво- чи багатосторонніми (договори) [151].

У науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення недійсності правочину, що зумовлює існування різних концептуальних підходів до розуміння цього явища. Так, І.О. Дзера розглядає недійсний правочин як дії однієї або кількох осіб – учасників цивільних правовідносин, спрямовані на виникнення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків, однак здійснені з порушенням вимог законодавства такого характеру, що унеможлиблює настання притаманних правомірним юридичним фактам наслідків. Водночас дослідниця звертає увагу на існування передбачених законом винятків, зокрема можливість не

застосовувати наслідки недійсності або ж «оздоровити» відповідний правочин шляхом його визнання дійсним у судовому порядку [28, с. 25].

В.О. Кучер розглядає недійсний правочин як дії суб'єктів цивільного права, спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків, або вчинені без наміру створення правових наслідків, які у зв'язку з порушенням умов чинності правочину не породжують правових наслідків із моменту вчинення [54, с. 47].

І.В. Давидова у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що правочин за своєю суттю є правомірною дією його учасників, тоді як категорія недійсного правочину відображає вже неправомірну поведінку сторін. На етапі укладення договору сторони, як правило, виходять із припущення про його законність, однак у процесі судового розгляду може бути встановлено протилежне – що відповідна дія не відповідає вимогам права. Із цього моменту такий правочин втрачає притаманні йому ознаки правомірного юридичного факту [25, с. 8].

Б.Д. Леонов та Є.В. Євтушенко вказують, що недійсний правочин – це акт, який все ж таки звершився, але в силу визначених у ньому законодавством недоліків та/чи рішення суду, він не має правової сили [33, с. 120].

Натомість, І.В. Спасибо-Фатєєва акцентує на умовності самого терміна «недійсні правочини», підкреслюючи, що йдеться про дії, які лише зовні відповідають ознакам правомірного правочину. По суті, такі дії є квазіправочинами, тобто такими, що створюють уявлення про їх правомірність, однак фактично не мають відповідного юридичного змісту [139, с. 25].

О.С. Ярмоленко пропонує розглядати недійсний правочин як правочин, що не створює юридичних наслідків, на які він був спрямований, через невідповідність вимогам закону або іншим нормативно-правовим актам, який вважається нікчемним (недійсним із моменту вчинення без необхідності

судового рішення), або може бути визнаний недійсним судом за позовом зацікавленої особи [157, с. 46].

О.А. Беяневич, досліджуючи законодавство про банкрутство, стверджує, що слід говорити про особливе змістове навантаження поняття «недійсність» у законодавстві про банкрутство та суто термінологічний збіг із відповідним поняттям у цивільному законодавстві. Визнання недійсними правочинів (договорів) боржника є господарсько-правовим засобом, який спрямований на збереження майна боржника, істотно відрізняється від підстав і наслідків недійсності правочинів у цивільному та господарському законодавстві і, на погляд вченої, не може кваліфікуватися як спосіб захисту в розумінні ЦК [6, с. 6].

Узагальнюючи зазначені підходи до визначення недійсного правочину, можна дійти висновку, що більшість науковців сходяться у ключовому: недійсний правочин є дією, яка зовні відповідає формі правочину, але через порушення встановлених вимог не спричиняє передбачених нею правових наслідків. Водночас, відмінності полягають у підходах до його правової природи (правомірна чи неправомірна дія), ролі волі сторін та значення судового визнання.

З урахуванням зазначеного, у межах дисертаційного дослідження ми можемо визначити, що недійсний правочин – це дія (або сукупність дій) суб'єктів цивільного права, яка зовні має ознаки правочину та спрямована на набуття, зміну чи припинення цивільних прав і обов'язків, однак внаслідок порушення встановлених законом вимог щодо його чинності не породжує передбачених нею юридичних наслідків або породжує їх у зміненому вигляді, якщо це прямо передбачено законом чи встановлено судом.

Таке визначення дозволяє поєднати як формальні, так і змістовні ознаки недійсного правочину, врахувати можливість його «оздоровлення» та забезпечити комплексний підхід до розуміння цього правового явища.

Слід зазначити, що механізм визнання правочинів боржника недійсними слугує не лише інструментом відновлення порушених прав

кредитора, а й ефективним засобом запобігання зловживанню правами з боку недобросовісних боржників. У цьому аспекті доцільно підтримати позицію А.А. Бутирського, який підкреслює, що належно організована структура судового провадження та наявність дієвих механізмів протидії процесуальним зловживанням забезпечують досягнення ключової мети правосуддя – ухвалення законного й обґрунтованого рішення. Крім того, це створює належні процесуальні умови для ефективного захисту прав учасників справи, а також охорони прав і законних інтересів інших осіб [11, с. 92].

Як визначено ст. 15 ЦК України, кожна особа має право на захист свого цивільного права в разі його порушення, невизнання чи оспорювання. Кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства [151]. У межах цієї статті право на захист розглядається як суб'єктивне цивільне право особи, що реалізується у разі порушення, невизнання або оспорювання її законних прав чи інтересів. Таке право може виникати, зокрема, у ситуаціях, коли інша сторона не виконує або неналежно виконує зобов'язання, коли рухоме чи нерухоме майно утримується чи набувається без правових підстав, а також коли виникають спори щодо належності цивільних прав, наприклад, щодо права власності чи спадкування [71, с. 105].

Статтею 16 ЦК України визначені способи захисту цивільних прав та інтересів судами, переважна більшість яких може застосовуватися учасниками для захисту правовідносин договірною характеру, серед яких визнання правочину недійсним відводиться провідна роль, правова природа цього інституту передбачає усунення із цивільного обігу правових конструкцій, що не відповідають вимогам закону або порушують засади добросовісності, справедливості чи публічного порядку.

Недійсність правочину є одним із ключових інститутів цивільного права, що позбавляє правочин юридичної сили або унеможливорює виникнення передбачених ним правових наслідків у випадку порушення

встановлених законом вимог. Цей інститут спрямований на підтримання рівноваги між принципом автономії волі сторін та потребою у забезпеченні правопорядку, водночас гарантує захист інтересів як учасників правочину, так і третіх осіб.

Визнання правочину недійсним – це один із найпоширеніших на сьогодні способів захисту цивільних прав та інтересів, суть і значення якого розкривається через припинення регулятивної сили правочину як юридичного факту, тобто визнання його таким, що не породжує юридичних наслідків [130, с. 26].

Слід зазначити, що стаття 204 ЦК України закріплює презумпцію правомірності правочину. Ця презумпція означає, що вчинений правочин вважається правомірним, тобто таким, що породжує, змінює або припиняє цивільні права та обов'язки, доки ця презумпція не буде спростована, зокрема, на підставі рішення суду, яке набрало законної сили [151].

У разі неспростування презумпції правомірності правочину, всі права, набуті сторонами правочину за ним, повинні безперешкодно здійснюватися, а обов'язки, що виникли внаслідок вчинення правочину, підлягають виконанню.

Відповідно до ст. 215 ЦК України підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами 1-3, 5 та 6 ст. 203 ЦК України, яка визначає загальні вимоги, дотримання яких є необхідним для чинності правочину, а саме:

- зміст правочину не повинен суперечити ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам;
- особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності;
- волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі;

- правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним;

- правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей.

Слід зазначити, що ЦК України дещо звузив загальну підставу визнання недійсним договору у випадку так званого загального порушення норм закону. Для порівняння, ЦК УРСР містив аналогічну норму у ст. 48. Відповідно до ст. 48 ЦК УРСР недійсною є та угода, що не відповідає вимогам закону, в тому числі ущемляє особисті або немайнові права неповнолітніх дітей[153]. Очевидною є різниця між наведеними двома нормами. Так, за приписом ст. 48 ЦК УРСР підставою недійсності договору є будь-яка невідповідність такої угоди вимогам закону. В той час як за приписом ч. 1 ст. 203 ЦК України правочин може бути визнаний недійсним, лише якщо закону суперечить саме зміст правочину [129, с. 31].

У науково-практичному коментарі під загальною редакцією професора І.В. Спасибо-Фатєєвої автори наводять таке визначення поняття зміст правочину: зміст правочину – це сукупність його умов, сформульованих однією стороною, якщо вчиняється односторонній правочин, або узгоджених усіма сторонами при двосторонніх або багатосторонніх правочинах [152, с. 269].

Професор В.Г. Ротань у науково-практичному коментарі до цивільного законодавства України дає більш широке визначення поняття «зміст правочину» та вказує, що при тлумаченні цього поняття слід врахувати наступне. Правочин є дією (виявом волі) на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ч. 1 ст. 202 ЦК України). Тому зміст правочину складають в першу чергу ті права та обов'язки, про набуття, зміну чи припинення яких учасники правочину домовились. Але ж правочин – це не правовідносини, тому його зміст не може обмежуватись зазначеними правами та обов'язками. Учасник правочину виявляє волю на вчинення

правочину з іншими особами. Отже, зміст правочину включає до себе і зазначення на цих осіб. Невизначення цих осіб (цієї особи) або визначення її усупереч законодавству означає, що зміст правочину суперечить актам цивільного законодавства, а тому може бути визнаний недійсним на підставі ч. 1 ст. 215 і ч. 2 ст. 203 ЦК України [63, с. 288].

Недійсність правочину як приватно-правова категорія, покликана не допускати або присікати порушення цивільних прав та інтересів або ж їх відновлювати. По своїй суті ініціювання спору про недійсність правочину не для захисту цивільних прав та інтересів є недопустимим.

Завданням цивільного судочинства є ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Такий захист можливий за умови, що права, свободи чи інтереси власне порушені, а учасники цивільного обороту використовують цивільне судочинство для такого захисту.

На нашу думку, слід також детальніше зупинитись на класифікації недійсних правочинів. Чинне законодавство України (частини 2 та 3 ст. 215 ЦК України) визначає такі види недійсних правочинів:

- нікчемний (void-ab initio) – правочин, недійсність якого встановлена законом. Визнання такого правочину недійсним судом не вимагається.
- оспорюваний (voidable) – правочин, недійсність якого прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом.

Варто додати, що деякі науковці, досліджуючи правової природу недійсності правочинів вказують про штучність розмежування правочинів на нікчемні та оспорювані. Як зазначають дослідники, у випадку як нікчемних, так і оспорюваних правочинів недійсність впливає з невідповідності правочину вимогам закону [54, с. 343]. Різниця полягає лише у процедурі констатації цієї недійсності, а не у її сутності чи правових наслідках.

Н.С. Кузнецова у своїх наукових роботах зазначає, що усталений поділ недійсних правочинів має застарілий і надмірно формалізований характер,

що ускладнює ефективний захист прав учасників правовідносин [52, с. 137]. Аналіз її позиції дозволяє дійти висновку, що правочин слід розглядати не як суто формальну юридичну конструкцію, а як динамічний прояв волевиявлення сторін, який потребує оцінки з урахуванням його змісту та соціальної значущості.

У цьому контексті обґрунтовано підкреслюється, що формальні вимоги не повинні домінувати над змістовною сутністю правочину. Визначення його дійсності має здійснюватися з урахуванням реальних інтересів сторін, принципів справедливості, а також пропорційності правових наслідків.

На недоліки розмежування правочинів на нікчемні та оспорювані вказує і дослідник Р.І. Таш'ян, який зазначає, що за підсумковим результатом різниці між оспорюваним і нікчемним правочином немає. Саме поділ недійсних правочинів на оспорювані й нікчемні, на його думку, є неправильним. Більш вдалим він називає виділення в системі недійсних правочинів абсолютно недійсних (в силу закону) та відносно-недійсних (на підставі судового акта, ухваленого на підставі спеціальної заяви заінтересованої особи) правочинів [142, с. 140-151]. Крім зазначених, автор також виділяє односторонньо та багатосторонньо недійсні правочини, позитивно та негативно оспорювані правочини, недійсні з внутрішніх та зовнішніх підстав, правочини недійсні із змішаних підстав [141, с. 87].

Ми не заперечуємо щодо існування у правовій доктрині різних підходів до класифікації недійсних правочинів, однак вважаємо їх поділ на нікчемні та оспорювані найбільш усталеним та зрозумілим.

Варто також зазначити, що відповідно до ЦК України, нікчемними за законом вважаються правочини, що вчинені:

- 1) без додержання обов'язкової письмової форми (для яких встановлена законом виключно письмова форма) (ст. 208 ЦК України);
- 2) без додержання вимоги закону про нотаріальне посвідчення (статті 219, 220 ЦК України);

3) малолітньою особою за межами своєї цивільної дієздатності (ст. 221 ЦК України);

4) особою, цивільна дієздатність якої обмежена за межами її цивільної дієздатності (ст. 223 ЦК України);

5) без дозволу органів опіки та піклування (ст. 224 ЦК України);

6) якщо своєю суттю порушують публічний порядок (ст. 228 ЦК України).

У свою чергу, підставами для визнання оспорюваного правочину недійсним є:

1) помилка (ст. 229 ЦК України) – існує помилкове уявлення про природу правочину, права/обов'язки, властивості речі. Така помилка має бути істотною (з фундаментальної точки зору сторони);

2) обман (ст. 230 ЦК України) – одна зі сторін навмисно вводить іншу в оману щодо обставин правочину, які безпосередньо вплинули на волевиявлення;

3) насильство (ст. 231 ЦК України) – примус фізичний чи моральний з боку третьої особи чи учасника, що зробив волевиявлення неприродним і недобровільним;

4) зловмисна домовленість представника (ст. 232 ЦК України) – представник сторони, діючи всупереч інтересу довірителя, узгодив умови, що суперечать йому;

5) фіктивний правочин (ст. 234 ЦК України) – укладення формального правочину з метою приховати справжні правовідносини;

6) удаваний правочин (ст. 235 ЦК України) – правочин, що слугує прикриттям іншого, реального правочину;

7) тяжкі обставини (ст. 233 ЦК України) – обставини, не передбачені стороною, що суттєво ускладнюють виконання або змінюють характер правочину.

Відповідно до статей 16, 203, 215 ЦК України для визнання судом оспорюваного правочину недійсним необхідним є:

- пред'явлення позовної заяви у належній процесуальній формі однією із сторін правочину або іншою заінтересованою особою;
- наявність підстав для оспорення правочину;
- встановлення, чи порушується (не визнається або оспорується) суб'єктивне цивільне право або інтерес особи, яка звернулася до суду.

Таке розуміння визнання правочину недійсним, як способу захисту, є усталеним у судовій практиці.

Поряд з цим, актуальна судова практика виходить також з того, що особа вправі звернутися до суду із позовною заявою про визнання правочину недійсним, як такого, що направлений на уникнення звернення стягнення на майно боржника (франдаторний правочин), на підставі загальних засад цивільного законодавства (п. 6 ст. 3 ЦК України) та недопустимості зловживання правом (ч. 3 ст. 13 ЦК України).

Не можна оминати й те, що крім підстав для визнання недійсними правочинів, визначених ЦК України, існують ще й інші підстави визнання недійсними правочинів, які є характерними для окремих правових відносин. У даному випадку йдеться про провадження у справах про банкрутство (неплатоспроможність).

Так, у правовому регулюванні банкрутства (неплатоспроможності) більшості зарубіжних держав передбачено дві групи підстав для визнання правочинів (договорів) недійсними. По-перше, це загальні підстави, встановлені нормами цивільного законодавства, які застосовуються до правочинів боржника на загальних засадах. По-друге, це спеціальні підстави, які є додатковими порівняно з цивільно-правовими та використовуються виключно в межах процедур банкрутства чи конкурсного провадження.

Подібний підхід простежується і в українському законодавстві, де правочини боржника можуть бути визнані недійсними як на підставі загальних норм цивільного права, так і з урахуванням спеціальних підстав, що застосовуються виключно у разі відкриття провадження у справі про банкрутство [123, с. 46].

Отже, крім загальних підстав для визнання недійсними правочинів, які застосовуються як у позаконкурсному, так і в конкурсному провадженні, є ще спеціальні підстави для визнання недійсними саме фраздаторних правочинів, що визначені профільним для конкурсної процедури законодавством – Кодексом України з процедур банкрутства.

Попередній нормативно-правовий акт, що був основним у сфері банкрутства (Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 року) регулював питання визнання недійсними правочинів (договорів) та спростування майнових дій боржника у статті 20. Зокрема, ст. 20 вказаного закону передбачала 6 підстав для визнання правочинів боржника недійсними:

1) боржник безоплатно здійснив відчуження майна, прийняв на себе зобов'язання без відповідних майнових дій іншої сторони, відмовився від власних майнових вимог;

2) боржник виконав майнові зобов'язання раніше встановленого строку;

3) боржник до порушення справи про банкрутство взяв на себе зобов'язання, в результаті чого він став неплатоспроможним або виконання його грошових зобов'язань перед іншими кредиторами повністю або частково стало неможливим;

4) боржник здійснив відчуження або придбав майно за цінами відповідно нижчими або вищими від ринкових, за умови, що в момент прийняття зобов'язання або внаслідок його виконання майна боржника було (стало) недостатньо для задоволення вимог кредиторів;

5) боржник оплатив кредитору або прийняв майно в рахунок виконання грошових вимог у день, коли сума вимог кредиторів боржнику перевищувала вартість майна;

6) боржник прийняв на себе заставні зобов'язання для забезпечення виконання грошових вимог [118].

Із набранням чинності у 2019 році Кодексу України з процедур банкрутства, на законодавчому рівні з'явилась регламентація та чіткі підстави для захисту прав кредиторів у процедурі банкрутства (юридичних осіб) та неплатоспроможності (фізичних осіб) у випадку вчинення боржником фродакторних правочинів (тих правочинів, що вчинені на шкоду кредитору). У свою чергу, КУзПБ, вже не передбачає спростування майнових дій боржника, натомість ст. 42 іменується «Визнання недійсними правочинів боржника». Також у вказаній статті КУзПБ розширено перелік підстав, з яких правочини боржника можуть бути визнані недійсними.

Так, відповідно до частин 1, 2 ст. 42 КУзПБ, господарський суд у межах провадження у справі про банкрутство за заявою арбітражного керуючого або кредитора, поданою в порядку, визначеному статтею 7 цього Кодексу, може визнати недійсними правочини або спростувати майнові дії, вчинені боржником після відкриття провадження у справі про банкрутство або протягом трьох років, що передували відкриттю провадження у справі про банкрутство, якщо вони порушили права боржника або кредиторів, з таких підстав:

- боржник виконав майнові зобов'язання раніше встановленого строку;
- боржник до відкриття провадження у справі про банкрутство взяв на себе зобов'язання, внаслідок чого він став неплатоспроможним або виконання його грошових зобов'язань перед іншими кредиторами повністю або частково стало неможливим;
- боржник здійснив відчуження або придбав майно за цінами, відповідно нижчими або вищими від ринкових, за умови що в момент прийняття зобов'язання або внаслідок його виконання майна боржника було (стало) недостатньо для задоволення вимог кредиторів;
- боржник оплатив іншій особі або прийняв майно в рахунок виконання грошових вимог у день, коли сума вимог кредиторів до боржника перевищувала вартість майна;

- боржник узяв на себе заставні зобов'язання для забезпечення виконання грошових вимог.

Правочини, вчинені боржником протягом трьох років, що передували відкриттю провадження у справі про банкрутство, можуть бути визнані недійсними господарським судом у межах провадження у справі про банкрутство за заявою арбітражного керуючого або кредитора також з таких підстав:

- боржник безоплатно здійснив відчуження майна, взяв на себе зобов'язання без відповідних майнових дій іншої сторони, відмовився від власних майнових вимог;

- боржник уклав договір із заінтересованою особою;

- боржник уклав договір дарування [41].

Аналіз зазначеної правової норми дає підстави для висновку, що у відповідних випадках визнання правочинів недійсними ґрунтується на презумпції наявності умислу боржника.

Доволі цікавий та правильний, через призму надання критичної оцінки, аналіз підстав визнання недійсними правочинів боржника згідно ч. 1 ст. 42 КУзПБ провів науковець Р. Поляков. Автор ставить під сумнів абсолютність визнання недійсними правочинів боржника, за якими майно було відчужене за ціною нижче ринкової вартості або придбане, відповідно, за ціною вище ринкової вартості. На його думку, такі умови продажу лише можуть свідчити про наявність злого умислу у боржника, однак про це неможливо стверджувати, оскільки, наприклад, в основу ділового обороту між заводом та дистриб'ютором здебільшого якраз і закладене відчуження майна за нижчою ринковою вартістю, адже дистриб'ютор, зі свого боку, ще має його реалізувати в роздріб. І навпаки, можлива ситуація, коли підприємству необхідно придбати певний товар із високим попитом. Зрозуміло, що на такий товар ціна буде вище ринкової [76, с. 209].

Подібний підхід застосовується і до заставних зобов'язань, що використовуються як спосіб забезпечення виконання грошових вимог.

Беззаперечно, у певних випадках може мати місце недобросовісна узгодженість дій між боржником і окремим кредитором. Водночас, дія відповідних законодавчих положень потенційно охоплює і тих кредиторів, які діяли добросовісно та завчасно подбали про належне забезпечення своїх вимог. Як вказує Р. Поляков, проблема полягає в тому, що встановлення забезпечення за рахунок майна боржника об'єктивно зменшує обсяг майнової маси, доступної для задоволення вимог інших кредиторів [76, с. 209]. У сучасних умовах правового регулювання це створює ризики втручання у право власності добросовісних набувачів. Такі особи, не маючи наміру завдати шкоди іншим кредиторам, укладають правочини з боржником, однак можуть зазнати негативних правових наслідків.

У подібних ситуаціях законодавець, забезпечуючи пріоритет захисту інтересів кредиторів, фактично стикається з протилежними, але водночас обґрунтованими інтересами третіх осіб. Йдеться про осіб, які вступали у правовідносини з боржником, не маючи інформації про його неплатоспроможність і перебуваючи у такому ж становищі необізнаності, як і інші учасники цивільного обороту. Вони обґрунтовано відстоюють необхідність збереження юридичної сили укладених правочинів, акцентуючи увагу на тому, що їх масове скасування може підірвати загальний рівень довіри у сфері цивільних відносин.

Подібний підхід здатний негативно вплинути на стабільність цивільного обороту, оскільки створює ситуацію правової невизначеності. За таких умов кожен учасник правовідносин змушений був би враховувати ризик неплатоспроможності контрагента, що, у свою чергу, ускладнило б укладення правочинів та знизило б рівень правової впевненості у їх результатах.

Таким чином, обґрунтованим підходом видається визнання недійсними правочинів боржника у межах процедури банкрутства як у випадках, коли їх вчинено з метою приховування активів, так і тоді, коли вони мають збитковий характер. Такий підхід дозволяє забезпечити належний баланс

інтересів усіх кредиторів. Водночас важливо, щоб збиткові правочини підлягали оскарженню лише за умови їх вчинення у межах чітко визначеного законом періоду.

Стосовно такої ознаки, як збитковість майнових дій боржника, слід враховувати, що у разі визнання відповідного правочину недійсним майно підлягає включенню до ліквідаційної маси, тоді як третя особа, зокрема покупець, набуває статусу кредитора і задовольняє свої вимоги нарівні з іншими конкурсними кредиторами. Водночас відсутні гарантії того, що арбітражний керуючий зможе реалізувати це майно за ціною, яка перевищуватиме або хоча б відповідатиме його ринковій вартості. З огляду на зазначене, доцільно обмежити можливість оскарження лише тими правочинами, які об'єктивно завдають шкоди майновим інтересам боржника або кредиторів, що фактично є взаємопов'язаними категоріями.

Ще однією з підстав для оскарження майнових дій боржника є їх вчинення з умисною метою приховати активи. У зв'язку з цим на практиці досить поширеними є випадки, коли боржник, усвідомлюючи власну неплатоспроможність або складне фінансове становище, вдається до дій, спрямованих на приховування майна з метою введення кредиторів в оману.

Водночас встановлення наявності злого умислу боржника становить значну складність, оскільки такий намір часто має внутрішній, прихований характер і не проявляється зовні. Разом із тим важливо враховувати, що інша сторона правочину також повинна бути поінформована про справжні наміри боржника, адже без такої обізнаності останній не зміг би фактично відновити контроль над відчуженим майном.

Ми погоджуємось із позицією В. Радзивілюк, яка зазначає, що очевидним є те, що поряд із зовнішніми ознаками законодавець має враховувати також внутрішні, тобто суб'єктивні критерії, які застосовуються як додаткові. Ключовим серед них виступає недобросовісність поведінки сторони правочину (договору), коли її дії прямо або опосередковано спрямовані на завдання майнової шкоди кредиторам. Водночас

запровадження таких суб'єктивних критеріїв обумовлює необхідність диференційованого підходу до визначення спеціальних строків, у межах яких правочини можуть визнаватися недійсними [123, с. 46].

Варто наголосити на тому, що положення ст. 42 КУзПБ щодо визнання недійсними правочинів боржника можуть застосовуватися тільки до тих правочинів, які були укладені після набрання чинності КУзПБ. У судовій практиці тривалий період часу існували суперечності щодо того, яким саме законодавством з процедур банкрутства керуватись: тим, що було чинним на час відкриття провадження у справі про банкрутство, вчинення правочинів та ін., чи тим, яке є чинним станом на сьогоднішній день. Як завжди, вирішальними у цьому питанні стали правові позиції Верховного Суду.

Так, 21.10.2019 року введено в дію КУзПБ, а згідно з п. 2 Прикінцевих та перехідних положень КУзПБ з дня введення в дію цього Кодексу визнано таким, що втратив чинність, зокрема, Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Відповідно до п. 4 Прикінцевих та перехідних положень КУзПБ з дня введення в дію цього Кодексу подальший розгляд справ про банкрутство здійснюється відповідно до положень цього Кодексу незалежно від дати відкриття провадження у справі про банкрутство, крім справ про банкрутство, які на день введення в дію цього Кодексу перебувають на стадії санації, провадження в яких продовжується відповідно до Закону про банкрутство. Перехід до наступної судової процедури та подальше провадження у таких справах здійснюється відповідно до цього Кодексу [41].

Спочатку у судовій практиці було сформовано правовий висновок, викладений у постанові Верховного Суду у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 01.10.2020 року у справі № 913/849/14, відповідно до якого тлумачення пункту 4 Прикінцевих та перехідних положень КУзПБ свідчить, що законодавцем за темпоральним принципом (принцип дії закону в часі) визначено пряму дію норм КУзПБ та їх застосування при розгляді справ про

банкрутство незалежно від дати відкриття провадження у справі про банкрутство, за винятком справ, які на день введення в дію цього Кодексу (21.10.2019) перебувають на стадії санації, провадження в яких продовжується відповідно до Закону про банкрутство [87].

Пізніше, у постанові Верховного Суду у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 02.06.2021 року у справі № 904/7905/16 викладено висновок щодо застосування ст. 42 КУзПБ, за яким норми цієї статті з урахуванням приписів пункту 4 Прикінцевих та перехідних положень цього Кодексу, який стосується процесуальних норм КУзПБ, застосовується до усіх заяв арбітражних керуючих та кредиторів, поданих після вступу в дію КУзПБ, а темпоральним критерієм її застосування є дата відкриття провадження у справі про банкрутство. Передбачений ст. 42 КУзПБ трирічний строк у будь-якому разі відраховується від дати відкриття провадження у справі про банкрутство. Такий строк з огляду на вступ в дію КУзПБ 21.10.2019 року може повноцінно діяти лише у разі відкриття відповідного провадження після 21.10.2022 року [77].

Разом з тим, з метою формування єдиної правозастосовчої практики, судова палата для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду в постанові від 28.10.2021 року у справі № 911/1012/13 дійшла висновку про уточнення правової позиції судової палати щодо застосування ст. 42 КУзПБ та ст. 20 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» під час вирішення спорів про визнання недійсними правочинів, вчинених боржником до введення в дію КУзПБ, викладеної у постанові Верховного Суду у складі палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 02.06.2021 року у справі № 904/7905/16. Верховним Судом зазначено, що на відміну від загальних норм (ЦК України та ГК України), застосування спеціальних норм законодавства про банкрутство можливо лише при наявності відкритого провадження у справі про

банкрутство боржника, коли боржник перебуває в особливому правовому режимі, а відтак правочин (договір), укладений до відкриття провадження у справі про банкрутство, не може оцінюватись судом на предмет його відповідності/невідповідності вимогам законодавства про банкрутство, чинного на час укладення цього правочину [103].

Крім цього, зазначеною вище постановою Верховного Суду уточнено і висновок Верховного Суду у складі палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду, викладений у постанові від 02.06.2021 року у справі № 904/7905/16, стосовно того, що передбачений ст. 42 Кодексу України з процедур банкрутства трирічний строк у будь-якому разі відраховується від дати відкриття провадження у справі про банкрутство. Аналіз норм ст. 42 КУЗПБ дає підстави для висновку, що приписами цієї норми чітко визначено, що ст. 42 КУЗПБ підлягає застосуванню до правочинів, вчинених боржником після відкриття провадження у справі про банкрутство або протягом трьох років, що передували відкриттю провадження у справі про банкрутство, а відтак норма ст. 42 КУЗПБ, щодо відрахування трирічного строку, розширеному тлумаченню не підлягає.

Отже, у судовій практиці сформувався вже усталений підхід щодо застосування норм закону під час визнання правочину недійсним, згідно з яким відповідність чи невідповідність правочину вимогам законодавства має оцінюватись судом відповідно до законодавства, яке діяло на момент вчинення правочину. Тобто підстава недійсності правочину має існувати в момент вчинення правочину, тоді як підстави визнання правочинів боржника недійсними, що містяться в ст. 42 КУЗПБ, не є повністю тотожними (ідентичними) з підставами, що містилися в статті 20 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», чинного до 21.10.2019 року. Тому приписи статті 42 КУЗПБ у частині підстав для визнання недійсними правочинів боржника не підлягають застосуванню до правочинів, що були вчинені боржником до дати введення в дію КУЗПБ,

тобто до 21.10.2019 року. До правовідносин, що склалися до цієї дати підлягають застосуванню приписи статті 20 вищезазначеного закону.

Варто також зазначити, що ст. 42 КУЗПБ визначає окреме коло осіб, які можуть звертись до суду із позовними заявами про визнання недійсними правочинів боржника на підставі цієї статті. Такими особами є арбітражний керуючий або кредитор. Порівняно із Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», чинний КУЗПБ частково розширив перелік зазначених суб'єктів, оскільки замість конкурсного кредитора, право на звернення до суду з'явилося в усіх кредиторів (і поточних і забезпечених).

Деякі науковці стверджують, що наявність такого права у різних категорій кредиторів може стати причиною для безпідставного затягування процедури банкрутства. Так, Б.М. Поляков вказує, що збереження за окремими кредиторами права визнання недійсними заінтересованих угод боржника відіграватиме негативну роль, оскільки буде сприяти конфлікту з арбітражним керуючим, більшістю кредиторів і навіть з контрагентами боржника – господарюючого суб'єкта, що, зі свого боку, негативно відобразиться на всій процедурі банкрутства та відновлення платоспроможності боржника [72, с. 434].

Однак, ми не поділяємо такі погляди та погоджуємось із законодавцем у тому, що правом на оскарження правочинів боржника у процедурах банкрутства (неплатоспроможності) повинні наділятися усі його кредитори. Більш того, нашу думку, перелік осіб, які мають право звертатись до суду та ставити під сумнів правочини боржника, слід розширити, додавши туди безпосередньо учасників (засновників) боржника або уповноважену особу учасників (засновників). Так, на практиці часто трапляються справи, коли процедуру банкрутства юридичної особи ініціюють недобросовісні кредитори, в той же час кандидатуру арбітражного керуючого обирають теж такі кредитори. У свою чергу, мають місце ситуації, коли уповноважені особи боржника вказують таким кредиторам та арбітражному керуючому на

те, що ті чи інші правочини боржника слід визнавати недійсними, однак стикаються з їх бездіяльністю та незаінтересованістю у цьому питанні, при цьому не маючи можливості самостійно поставити під сумнів правочини боржника. Наділення відповідних осіб здатністю оспорювати правочини боржника може позитивно вплинути на процедуру, оскільки вони зацікавлені у відновленні платоспроможності боржника.

Слід також зазначити, що крім ЦК України та КУЗПБ, підстави визнання недійсними правочинів боржника, можуть бути передбачені і іншими актами законодавства, наприклад, Земельним кодексом України тощо.

Так, Земельний кодекс України передбачає особливості визнання недійсними окремих видів правочинів у сфері земельних відносин:

- ч. 3 ст. 130 – порушення вимог частин першої і другої цієї статті є підставою для визнання правочину, за яким набувається право власності на земельну ділянку, недійсним, а також для конфіскації земельної ділянки;

- ч. 3 ст. 153 – колишній власник земельної ділянки, яка викуплена для суспільних потреб, має право звернутися до суду з позовом про визнання недійсним чи розірвання договору викупу земельної ділянки та відшкодування збитків, пов'язаних з викупом, якщо після викупу земельної ділянки буде встановлено, що земельна ділянка використовується не для суспільних потреб;

- ст. 210 – угоди, укладені із порушенням встановленого законом порядку купівлі-продажу, ренти, дарування, застави, обміну земельних ділянок, визнаються недійсними за рішенням суду [36].

Таким чином, провівши детальний аналіз, можна визначити, що правочини можуть визнаватися недійсними як за загальними, так і за спеціальними підставами, які застосовуються тільки до боржників, щодо яких відкрито провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність).

Поряд з цим, загальні підстави визнання правочинів недійсними слід поділити на:

- підстави, які прямо передбачені нормами ЦК України;
- підстави, які передбачають визнання недійсними фраздаторних правочинів (порушення статей 3, 13 ЦК України);
- підстави, які передбачені нормами інших галузей права (крім правових норм, які закріплені у КУзПБ, наприклад Земельним кодексом України).

Спеціальні підстави визнання правочинів недійсними у конкурсному провадженні варто поділити на:

- підстави, з яких правочини можуть бути визнані недійсними господарським судом якщо вони завдали збитків боржнику або кредиторам (ч. 1 ст. 42 КУзПБ);
- підстави, з яких правочини можуть бути визнані недійсними господарським судом незалежно від факту завдання такими правочинами збитків (ч. 2 ст. 42 КУзПБ).

Варто зауважити, що актуальна судова практика свідчить про те, що перелік загальних підстав недійсності правочину, визначений ЦК України не є вичерпним чи «замкненим», оскільки будь-який правочин, що не відповідає загальним вимогам чинності (ст. 203 ЦК України), може бути оскаржений і за результатами такого оскарження визнаний судом недійсним. Основний момент полягає у тому, що відповідні підстави недійсності повинні існувати в момент укладення правочину, і саме тому суд визнає правочин недійсним. У процесі доказування позивач має довести наявність факту та суттєвість підстави [131, с. 48].

Також слід наголосити на тому, що приватно-правовий інструментарій (зокрема, ініціювання спору про недійсність правочину не для захисту цивільних прав та інтересів) не повинен використовуватися учасниками цивільного обороту для невиконання публічних обов'язків, звільнення майна з-під арешту в публічних відносинах або створення преюдиційного рішення суду для публічних відносин.

Таким чином, спростування презумпції правомірності правочину відбувається коли недійсність правочину прямо встановлена законом (тобто має місце його нікчемність) або якщо він визнаний судом недійсним, тобто існує рішення суду, яке набрало законної сили (оспорюваний правочин визнаний судом недійсним).

Сучасна правозастосовна практика виявляє низку структурних недоліків інституту недійсності правочинів. Їх подолання потребує комплексного законодавчого оновлення, зокрема: впровадження чітких критеріїв добросовісності сторін, систематизації підстав недійсності, розширення інструментарію компенсаційних наслідків, а також уніфікації судових підходів через видання узагальнень Верховного Суду. Без цих заходів інститут недійсності залишається непередбачуваним і надмірно формалізованим, що підриває ефективність цивільно-правового захисту.

Поряд з цим, інститут недійсності правочинів має багатовимірне значення в цивільному праві та банкрутстві. Він не лише дозволяє відновити порушені права шляхом скасування неправомірних угод, але й виконує важливу превентивну функцію. Сам факт наявності у правовій системі дієвого механізму визнання правочину недійсним стимулює учасників цивільного обороту дотримуватись закону та діяти добросовісно. Водночас, удосконалення цього інституту можливе лише за умов системного підходу до нормотворчості, практики його застосування та правничої освіти.

З огляду на вищенаведене, визнання правочинів недійсними постає як один з найгнучкіших та водночас найскладніших способів захисту. Його застосування вимагає високого рівня професійності як від адвокатів, так і від суддів, оскільки часто йдеться не лише про юридичну формалізацію, а й про глибоку оцінку соціальних, етичних та економічних аспектів правовідносин.

2.3. Правові наслідки визнання фраздаторних правочинів недійсними

Питання правових наслідків визнання правочинів (у тому числі, фраздаторних) недійсними посідає особливе місце у сучасній цивілістичній доктрині та процедур банкрутства (неплатоспроможності), оскільки перебуває на перетині формальної дійсності правочину та його матеріальної спрямованості. У цьому контексті фраздаторний правочин постає як зовні легітимна юридична конструкція, що, однак, використовується всупереч принципам добросовісності та справедливості, з метою заподіяння шкоди кредиторів або ухилення від виконання зобов'язань.

Актуальність дослідження правових наслідків недійсності таких правочинів зумовлена не лише необхідністю відновлення порушеного балансу інтересів сторін, але й забезпеченням ефективності механізмів цивільно-правового захисту. Адже саме на стадії визначення наслідків недійсності відбувається трансформація абстрактного визнання правочину дефектним у конкретні юридичні інструменти поновлення прав кредитора та нейтралізації недобросовісної поведінки боржника.

Водночас складність цього питання полягає у багатовимірності правових ефектів, які виникають у зв'язку з визнанням фраздаторного правочину недійсним. Йдеться не лише про класичні реституційні наслідки, але й про специфічні механізми захисту, спрямовані на унеможливлення зловживання правом, врахування інтересів третіх осіб та забезпечення стабільності цивільного обороту.

Якщо звернутись до Цивільного кодексу України, то у ст. 216 зазначеного нормативно-правового акта «Правові наслідки недійсного правочину» визначено, що недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. У разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування. Якщо у зв'язку із

вчиненням недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною (частини 1, 2 ст. 216 ЦК України).

Відповідно до ч. 3 ст. 216 ЦК України, правові наслідки, передбачені частинами першою та другою цієї статті, застосовуються, якщо законом не встановлені особливі умови їх застосування або особливі правові наслідки окремих видів недійсних правочинів [151].

Таким чином, аналіз норм Цивільного кодексу України дозволяє безпосередньо визначити дві групи правових наслідків недійсності правочину:

1) двостороння реституція (тобто обов'язок сторін повернути одна іншій все, що було отримано на виконання правочину, визнаного недійсним) – загальний наслідок;

2) відшкодування збитків та моральної шкоди – додатковий наслідок.

У свою чергу, вітчизняна наука та судова практика поділяють наслідки недійсності правочинів на кілька груп, серед яких найчастіше виділяють реституційні, компенсаційні, охоронні, а також спеціальні наслідки, притаманні процедурі банкрутства [71, с. 54].

Подібну класифікацію підтримує, зокрема, й І.В. Спасибо-Фатєєва, зазначаючи, що правові наслідки недійсності подібних правочинів виходять за межі двосторонніх реституційних зобов'язань і можуть мати третій охоронний елемент [138, с. 47].

Аналізуючи положення чинного законодавства, судову практику та доктринальні напрацювання, ми загалом погоджуємось із наведеною вище класифікацією наслідків недійсності правочинів, а тому далі детальніше розглянемо наступні їх групи:

- реституційні (тут також варто дослідити поняття кондикції, та їх спільні і відмінні риси з реституцією);
- компенсаційні (відшкодування збитків та моральної шкоди);
- охоронні;

- спеціальні наслідки, що притаманні саме процедурам банкрутства (неплатоспроможності).

Дослідження реституції як правового наслідку визнання правочину недійсним слід розпочати із витоків сучасного цивільного права – римського права. Якщо звернутись до нього, то можна дійти висновку, що в той період було відсутнім як чітке розмежування недійсних правочинів на нікчемні та оспорювані, так і цілісне вчення про недійсність правочинів у сучасному його розумінні. Це пояснюється насамперед домінуванням формалізму квіритського права, за якого юридична сила надавалася будь-якому правочину за умови дотримання сторонами встановленого мінімуму зовнішніх обрядових дій.

У випадку недодержання таких формальностей правочин не визнавався недійсним, а вважався таким, що взагалі не існує, і, відповідно, не породжував жодних юридичних наслідків. Водночас, якщо всі необхідні обрядові дії були виконані, наслідки правочину набували незворотного характеру в межах цивільного права, незалежно від можливих внутрішніх вад чи дефектів волі сторін, які правового значення не мали.

Водночас у римському праві мали місце ситуації, коли виникала необхідність усунення наслідків уже укладеного правочину з метою захисту окремих, вразливих категорій осіб. У таких випадках претор, спираючись на засоби преторського права, міг втрутитися у сформовані правовідносини та застосувати особливий спосіб захисту – відновлення первісного становища сторін (*restitutio in integrum*) [27, с. 187].

Термін «реституція» має латинське походження – від слова *restituere*, що означає «відновлювати», «повертати» або «приводити до попереднього стану». У римському праві зміст цього інституту полягав у наданні особі, право якої було порушене внаслідок укладення договору, можливості домогтися через звернення до претора відновлення свого попереднього правового становища.

Застосовуючи такий засіб захисту, претор усував несприятливі для цієї особи наслідки правочину: забезпечував повернення переданого майна, звільнення від обтяжливих зобов'язань тощо. Водночас сам договір формально не втрачав своєї чинності та продовжував визнаватися дійсним. Коригуванню підлягали лише ті правові наслідки, які спричиняли шкоду особі, що звернулася за захистом.

При цьому претор керувався своєрідною правовою фікцією, відповідно до якої договір вважався таким, що не породжує певних юридичних наслідків, ніби він не був укладений саме в цій частині. Отже, реституція виступала як особливий, винятковий спосіб захисту, що застосовувався щодо дійсних правочинів у випадках, коли використання традиційних засобів, таких як віндикаційні чи кондикційні позови, було неможливим.

Інститут реституції у римському праві мав низку характерних рис, що визначали специфіку його застосування. Передусім, його реалізація була можливою виключно за ініціативою заінтересованої особи, яка зверталася до претора як носія відповідних владних повноважень. Крім того, саме по собі посилення на недоліки чи вади правочину не вважалося достатньою підставою для застосування цього засобу захисту – необхідною умовою було доведення факту заподіяння шкоди або настання несприятливих наслідків у результаті укладення договору.

Водночас, ухвалюючи рішення про застосування реституції, претор діяв не лише в межах формальних підстав, а й керувався міркуваннями справедливості, реалізуючи свої адміністративні повноваження. У цьому сенсі реституція виступала проявом його дискреції, оскільки могла бути застосована за наявності обставин, які, на його переконання, виправдовували таке втручання у вже сформовані правовідносини [55, с. 57-58].

Отже, на початковому етапі реституційні вимоги застосовувалися виключно щодо правочинів, які визнавалися дійсними та такими, що породжують юридичні наслідки. Проте з розвитком правової практики сфера їх використання поступово розширилася і охопила також випадки так званих

«неіснуючих» правочинів, зовнішні ознаки яких створювали настільки переконливу видимість їх чинності, що вони фактично спричиняли ті самі правові ефекти, що й дійсні договори.

Внаслідок цього в історичній ретроспективі відбулося зближення правових конструкцій, які раніше розглядалися як взаємовиключні: з одного боку – правочинів, що не породжують юридичних наслідків (нікчемних), а з іншого – механізмів усунення наслідків правомірно укладених договорів шляхом застосування реституції.

У вітчизняній юридичній доктрині для позначення обов'язку сторін повернути одна одній у натурі все отримане на виконання недійсного правочину термін «реституція» використовується усталено [64, с. 323].

С.П. Товста вказує, що реституція є самостійним способом захисту порушених прав та, одночасно, специфічним наслідком недійсності правочину. Незалежність задоволення реституційних вимог від вирішення спору про право робить реституцію найбільш ефективним способом захисту порушених цивільних прав та інтересів [147, с. 95].

У науковій доктрині наголошується, що реституція виступає універсальним майновим наслідком недійсності правочину, а її характерні риси та особливості реалізації обумовлюються правовою природою самого інституту. Вона є невід'ємним складником механізму визнання правочину недійсним, без якого цей інститут не може вважатися цілісним, оскільки спрямована на усунення правових наслідків його вчинення та недопущення подальшого існування нікчемного чи оспорюваного правочину [127, с. 80].

Як обов'язковий елемент цивільно-правового механізму, реституція передбачає повернення сторонам майна або його вартісного еквівалента внаслідок визнання правочину недійсним. Її функціональне призначення полягає у відновленні первісного стану прав та обов'язків та гарантуванні ефективного захисту права власності, при цьому вона має пріоритетне значення порівняно з альтернативними способами захисту. Зобов'язально-правова природа реституції вказує на можливість її застосування лише між

сторонами правочину, що є її характерною рисою як способу захисту цивільних прав [21, с. 80].

І.В. Давидова реституцією визначає повернення сторін правочину у той майновий стан, в якому вони перебували до його вчинення. Тому кожна сторона недійсного правочину має повернути іншій стороні все, що вона одержала на виконання такого правочину [27, с. 187].

Так, у разі визнання договору купівлі-продажу недійсним, сторони зобов'язані повернути одна одній все одержане за таким правочином: покупець – передане йому майно, а продавець – сплачені за нього грошові кошти. У випадках, коли повернення отриманого в натурі є неможливим (зокрема, якщо предметом правочину було користування майном, виконання робіт чи надання послуг), відшкодуванню підлягає вартість такого отриманого. Інакше кажучи, у подібних ситуаціях застосовується грошова компенсація як еквівалент виконаного за недійсним правочином.

Частина 1 ст. 216 ЦК України встановлює необхідність грошової оцінки виконаного за недійсним правочином, однак не конкретизує момент, станом на який така оцінка має здійснюватися. Відсутність чіткого законодавчого орієнтира з цього питання зумовлює виникнення дискусій щодо визначення відповідного часу, на який слід встановлювати вартість отриманого за недійсним правочином.

На думку Є.О. Харитонова, визначення розміру відшкодування має здійснюватися не з урахуванням цін, що існували на момент укладення правочину чи на час звернення до суду, а виходячи з вартості, актуальної на момент фактичного відшкодування. При цьому, якщо відшкодування здійснюється добровільно, таким моментом слід вважати час проведення розрахунків між сторонами. У разі ж примусового виконання, на підставі судового рішення, орієнтиром для визначення цін виступає момент фактичного виконання рішення суду про відшкодування отриманого за правочином, який було визнано недійсним [148, с. 111]

Зазначений підхід є цілком логічним і ми з ним повністю погоджуємось, оскільки найбільш справедливим є визначення розміру відшкодування виходячи з вартості майна на момент реального відшкодування, так як з урахуванням теперішніх реалій в Україні вартість може істотно змінитись.

І.В. Давидова у якості прикладів наслідків недійсності правочину у вигляді двосторонньої реституції наводить наступні правочини: з дефектами суб'єктного складу (наприклад, ст. 221 ЦК України – вчинення правочину малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, ст. 222 ЦК України – вчинення правочину неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності); правочини з дефектами форми (наприклад, ст. 218 ЦК України – недодержання вимоги щодо письмової форми правочину, ст. 219 ЦК України – недодержання вимоги закону про нотаріальне посвідчення одностороннього правочину, ст. 220 ЦК України – недодержання вимоги закону про нотаріальне посвідчення договору); правочини, вчинені під впливом помилки (ст. 229 ЦК України); правочини, вчинені під впливом обману (ст. 230 ЦК України); правочини, вчинені під впливом насильства (ст. 231 ЦК України); правочини, вчинені під впливом тяжких обставин (ст. 223 ЦК України) та ін [27, с. 188].

Як слушно зауважує В.М. Коссак, реституція покликана відновити майновий стан сторін недійсного правочину [44, с. 164]. Отже, умовою застосування реституційної вимоги є визнання правочину (договору) недійсним. Реституційна вимога може пред'являтися лише в разі наявності між сторонами спору укладеного договору, який є нікчемним або визнаний недійсним у судовому порядку.

Таким чином, головною метою застосування реституції є повернення майна власнику від особи, що втратила права на таке майно в результаті недійсності правочину, тобто невідповідності його законодавчим вимогам.

Серед ключових ознак реституції в науковій літературі виокремлюють такі:

- вона виникає виключно у зв'язку з визнанням договору недійсним;
- право на її застосування належить лише сторонам правочину;
- обов'язок повернення охоплює всі сторони незалежно від того, чи заявляв позивач відповідну вимогу;
- суд уповноважений застосувати реституцію з власної ініціативи;
- її дія поширюється на всі вигоди, отримані за правочином, включаючи майно, спожиті послуги та виконані роботи [65, с. 41].

Поряд з цим, і набуття майна без достатньої правової підстави теж стосується повернення майна власнику від особи, яка не має на нього титульних прав.

У зв'язку з цим постає необхідність визначення чітких критеріїв розмежування вимог, що випливають із зобов'язань щодо набуття чи збереження майна без достатньої правової підстави, та вимог про повернення майна в натурі у випадку недійсності (нікчемності) правочину.

У юридичній літературі за зобов'язанням у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави закріпився термін «кондикційне зобов'язання».

Насамперед слід підкреслити, що підставою виникнення реституційних вимог є виключно недійсний правочин – як нікчемний, так і оспорюваний, що зумовлює їх чітко визначене функціональне призначення. Водночас кондикційні зобов'язання формуються поза межами договірних відносин, а отже, їх застосування можливе лише за відсутності між сторонами будь-якого правового зв'язку, заснованого на договорі.

Як свідчить аналіз судової практики, у випадку виникнення спорів, пов'язаних із набуттям або збереженням майна без достатньої правової підстави, наявність між сторонами договірних правовідносин унеможлиблює застосування судом положень ч. 1 статті 1212 ЦК України (обов'язок повернути майно, набуто чи збережене без достатньої правової підстави). Водночас слід зауважити, що норми про кондикційні зобов'язання можуть

застосовуватися і в ситуаціях, коли майно передано на виконання так званого неукладеного договору.

Подібно до реституції, інститут кондикції (*condictio*) бере свій початок у римському праві. Серед різноманітних підстав визнання збагачення безпідставним у Стародавньому Римі окремо виділялися ситуації, коли правова підстава набуття майна згодом припиняла існування [12, с. 97]. Такі ж положення передбачені і ч. 1 ст. 1212 ЦК України, відповідно до якої особа, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставно набуте майно), зобов'язана повернути потерпілому це майно. Особа зобов'язана повернути майно і тоді, коли підстава, на якій воно було набуте, згодом відпала.

Отже, у випадку, коли майно було передане на виконання правочину, який у подальшому визнано недійсним, постає питання про належний правовий механізм його повернення. Формально така ситуація може підпадати під ознаки безпідставного збагачення, що зумовлює можливість застосування кондикційних вимог.

Водночас, основним правовим наслідком недійсності правочину є реституція. Це означає, що у правовідносинах, які виникли у зв'язку з укладенням правочину та його подальшим визнанням недійсним, саме реституція виступає належним і пріоритетним способом захисту порушеного права.

Саме при вирішенні цього питання і є чимало дискусій науковців, оскільки частина останніх вважає, що реституція є неефективним, нав'язаним пострадянським законодавством способом захисту прав [143с. 214], а інші вказують, що реституція є самостійним охоронним засобом і не може зводитися до кондикції, оскільки їй приманні ознаки, не характерні зобов'язанню з безпідставного збагачення, серед яких можна виокремити двосторонність, спрямованість на захист обох сторін недійсного правочину, а також на охорону цивільного обороту в цілому [127, с. 81].

У свою чергу, ми погоджуємось із позицією Я.М. Романюка, який зазначає, що застосування кондикції станом на сьогоднішній день можливе лише як додатковий, субсидіарний засіб захисту. Йдеться про випадки, коли реституція сама по собі не забезпечує повного відновлення майнового становища сторони. Зокрема, це може мати місце у разі втрати або погіршення майна, що підлягає поверненню, зміни його вартості, а також у ситуаціях, пов'язаних із недоотриманням доходів [128, с. 51].

Ілюстративним є приклад, коли одна зі сторін на підставі правочину набуває у власність будинок та здійснює його поліпшення. У разі визнання такого правочину недійсним будинок підлягає поверненню іншій стороні в порядку реституції. Водночас витрати на здійснені покращення не охоплюються безпосередньо реституційними наслідками і можуть бути компенсовані залежно від обставин справи шляхом відшкодування збитків або застосування кондикційних вимог, оскільки інша сторона фактично набуває майнову вигоду без достатньої правової підстави.

Поряд з цим, Я.М. Романюк справедливо стверджує, що доцільно звернутися до осмислення сутнісного призначення реституції, яке полягає у відновленні первісного правового становища сторін у зв'язку з визнанням правочину недійсним. В основі цього механізму лежить ідея неприпустимості збереження майнових вигод без належної правової підстави. Інакше кажучи, реституція спрямована на усунення ситуації, за якої особа продовжує володіти майном або коштами, правова підстава набуття яких – правочин – втратила юридичну силу.

Таким чином, ключовою метою реституції є повернення майна саме з огляду на відпадання правової підстави його набуття. Водночас слід зауважити, що подібне функціональне призначення традиційно властиве і кондикції, яка спрямована на повернення майна у випадках припинення або відсутності правової підстави для його утримання [128, с. 51].

Отже, як теоретичне підґрунтя, так і практичні аргументи на користь заміни реституції кондикцією як основного цивільно-правового наслідку

визнання правочину недійсним видаються достатньо переконливими. Такий підхід узгоджується із загальною ідеєю усунення безпідставного збагачення та забезпечує більш послідовне застосування механізмів повернення майна у випадках відпадання правової підстави його набуття.

Серед переваг запровадження кондикції в цьому контексті можна виокремити її універсальний характер, гнучкість у застосуванні та здатність охоплювати ширше коло правовідносин, зокрема тих, що виходять за межі суто договірних зв'язків. Крім того, кондикційні вимоги дозволяють більш точно враховувати економічний зміст відносин сторін, включаючи питання зміни вартості майна, отримання вигод та наявності додаткових витрат.

Водночас такий підхід сприяв би усуненню певних колізій і прогалин у правозастосуванні, пов'язаних із визначенням обсягу та порядку повернення виконаного за недійсним правочином, а також забезпечив би більш ефективний захист порушених прав учасників цивільного обороту.

Завершуючи дослідження реституції як основного наслідку визнання правочину недійсним слід також звернутись до судової практики та з'ясувати чи достатньою при зверненні до суду (для ефективного поновлення порушених прав) є позовна вимога про визнання правочину недійсним. Згідно з усталеною правовою позицією Верховного Суду, зокрема викладеною у постанові від 26.05.2023 року у справі № 905/77/21, ухваленій у складі об'єднаної палати Касаційного господарського суду, позовна вимога про визнання недійсним договору є належним способом захисту, який передбачено законом. Разом із тим позовна вимога про визнання виконаного/частково виконаного правочину недійсним може бути ефективним способом захисту цивільних прав лише в разі, якщо вона поєднується з позовною вимогою про застосування наслідків недійсності правочину, зокрема про стягнення коштів на користь позивача, витребування майна з володіння відповідача. Окреме заявлення позовної вимоги про визнання виконаного/частково виконаного договору недійсним без вимоги

про застосування наслідків його недійсності не є ефективним способом захисту, бо не призводить до поновлення майнових прав позивача [102].

Щодо компенсаційних наслідків, то вони розглядаються як доповнення до реституції і мають на меті відшкодування завданих збитків та моральної шкоди у разі неможливості повернення майна в натурі.

У цьому контексті логічною є позиція про те, що якщо волевиявлення є нікчемним або оспорюваним, то суб'єкт волевиявлення повинен відшкодувати шкоду, яка була заподіяна іншій стороні або третій особі, які поклалися на дійсність такого волевиявлення. При цьому, розмір відповідальності обмежується межами тієї вигоди, яку потерпіла сторона чи третя особа могли б отримати за умови його дійсності [141, с. 62].

Відшкодування збитків прямо передбачене низкою норм, що визначають наслідки недійсності правочинів. Так, відповідальність покладається на дієздатну сторону у випадку укладення правочину малолітньою особою поза межами її цивільної дієздатності (ч. 4 ст. 221 ЦК України), на батьків (усиновлювачів) або піклувальника – якщо неповнолітня особа здійснила правочин із перевищенням своєї цивільної дієздатності (ч. 3 ст. 222 ЦК України), а також на сторону правочину, який був укладений під впливом помилки (ч. 3 ст. 229 ЦК України).

Таке законодавче регулювання пояснюється прагненням забезпечити баланс інтересів учасників цивільного обороту та захистити добросовісну сторону правочину. Законодавець виходить із того, що протилежна сторона, яка діяла сумлінно, має право на компенсацію завданих збитків, навіть якщо правочин визнається недійсним, адже саме її довіра до дійсності правочину стала підставою для понесених витрат чи втрат. У такий спосіб відшкодування шкоди виконує охоронну функцію, спрямовану на підтримання стабільності цивільного обороту та запобігання зловживанням цивільною правоздатністю [133, с. 1193].

Норми ЦК України передбачають відшкодування як майнових збитків, так і моральної шкоди у випадках, коли правочин був укладений внаслідок

зловмисної домовленості представника зі стороною правочину (ч. 2 ст. 232 ЦК України) або за наявності тяжких обставин, якими скористалася інша сторона (ч. 2 ст. 233 ЦК України). Законодавець виходить із того, що у подібних ситуаціях одна зі сторін вчиняє дії, несумісні з принципами добросовісності та справедливості, що завдає шкоди не лише економічним інтересам, а й особистим немайновим правам потерпілої особи.

У науковій юридичній літературі домінує підхід, відповідно до якого відшкодування збитків і моральної шкоди, спричинених укладенням недійсного правочину, розглядається як різновид спеціальної деліктної відповідальності. Так, зокрема, О.В. Гутніков обґрунтовує, що відшкодування збитків і моральної шкоди, завданих у зв'язку з укладенням недійсного правочину, має деліктну правову природу та виступає формою цивільно-правової відповідальності, тобто санкцією за вчинене правопорушення. Водночас дослідник акцентує увагу на тому, що застосування такої санкції не обмежується лише фактом вчинення недійсного правочину чи неправомірною поведінкою сторони. Обов'язковою передумовою є також виконання цього правочину хоча б однією зі сторін.

Крім того, підкреслюється, що вимога про відшкодування збитків або моральної шкоди має допоміжний, факультативний характер і заявляється поряд із реституційною вимогою, спрямованою на відновлення попереднього майнового становища сторін [147, с. 98-99].

Зазначені вимоги входять до структури позовної заяви про застосування наслідків недійсності правочину, проте їх правова природа є різною. На відміну від реституції, для якої достатньою підставою є сам факт визнання правочину недійсним за умови його виконання хоча б однією зі сторін, вимога про відшкодування збитків передбачає наявність додаткових умов – зокрема, встановлення факту заподіяння шкоди та вини відповідної особи.

Водночас реституція має універсальний характер і застосовується незалежно від наявності вини, обсягу завданих збитків чи юридичної оцінки

поведінки сторін. Її призначення зводиться до відновлення попереднього майнового стану без необхідності дослідження деліктних елементів правопорушення.

Слід зазначити, що особливої уваги заслуговує регулювання наслідків правочинів, укладених під впливом обману чи насильства. У таких випадках передбачено посилену цивільно-правову відповідальність у формі відшкодування збитків у подвійному розмірі поряд із компенсацією моральної шкоди (статті 230, 231 ЦК України). Підвищений розмір відшкодування зумовлений тим, що зазначені дії є вкрай небезпечними для стабільності цивільного обороту: вони порушують засади свободи волевиявлення, створюють ризик серйозних матеріальних втрат та завдають шкоди психологічному стану потерпілого. Таким чином, законодавець застосовує превентивний і каральний підходи одночасно – з одного боку, компенсує завдану шкоду, а з іншого – стримує учасників цивільних відносин від використання насильства чи обману як засобу досягнення правових результатів.

До складу повернення за недійсним правочином належить не лише саме отримане майно, а й доходи, здобуті внаслідок його використання, а також компенсація витрат, пов'язаних із його збереженням чи утриманням. Варто підкреслити, що чинне законодавство прямо поєднує наслідки недійсності правочину з положеннями про безпідставне збагачення. Так, відповідно до ч. 1 ст. 1212 ЦК України, правила про безпідставне набуття застосовуються і до відносин щодо повернення виконаного за недійсним правочином. У розвиток цього підходу ст. 1214 ЦК України встановлює, що особа, яка без належної правової підстави набула або зберігає у себе майно, зобов'язана відшкодувати всі доходи, отримані або ті, які могла б отримати від цього майна, починаючи з моменту, коли вона дізналася чи повинна була дізнатися про відсутність достатньої підстави для володіння. З цього ж часу така особа несе відповідальність і за погіршення майна. Водночас вона має право вимагати компенсації необхідних витрат, здійснених для утримання

майна, починаючи з моменту, коли виник обов'язок повернення доходів. Якщо ж безпідставно набутими є грошові кошти, до них додатково нараховуються проценти за користування.

Також слід зауважити, що у ст. 228 ЦК України наявна конструкція стягнення в дохід держави майна, одержаного стороною (чи обома сторонами) недійсного правочину. Так, відповідно до ст. 228 ЦК України, правочин вважається таким, що порушує публічний порядок, якщо він був спрямований на порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина, знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним. Правочин, який порушує публічний порядок, є нікчемним.

У разі недодержання вимоги щодо відповідності правочину інтересам держави і суспільства, його моральним засадам такий правочин може бути визнаний недійсним. Якщо визнаний судом недійсний правочин було вчинено з метою, що завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, то при наявності умислу у обох сторін – в разі виконання правочину обома сторонами – в дохід держави за рішенням суду стягується все одержане ними за угодою, а в разі виконання правочину однією стороною з іншої сторони за рішенням суду стягується в дохід держави все одержане нею і все належне – з неї першій стороні на відшкодування одержаного. При наявності умислу лише у однієї із сторін все одержане нею за правочином повинно бути повернуто іншій стороні, а одержане останньою або належне їй на відшкодування виконаного за рішенням суду стягується в дохід держави [133, с. 1194-1195].

Щодо зазначеної конструкції О.В. Дзера стверджує, що ідеться про конфіскацію в цивільному праві. Встановлена конфіскація є абсолютно нетиповою санкцією для цивільного права, оскільки вона виконує каральну функцію [30, с. 84].

Якщо говорити про охоронні наслідки, то вони відіграють превентивну роль і спрямовані на припинення або запобігання подальшому порушенню

прав кредитора. Застосування забезпечувальних заходів, таких як арешт майна або заборона на вчинення певних дій, є частиною такого виду наслідків. Наприклад, у процедурах банкрутства арбітражний керуючий або кредитори можуть ініціювати застосування заходів забезпечення позову при оскарженні правочинів, що дозволяє зупинити їх виконання до прийняття остаточного рішення суду.

До охоронних наслідків також належить можливість суду за власною ініціативою застосувати заходи, спрямовані на недопущення відчуження чи приховування майна, яке є предметом спору, або на збереження його фактичного стану до моменту вирішення справи по суті. У деяких випадках охоронні наслідки проявляються у формі відновлення корпоративного контролю, блокування незаконних рішень органів управління юридичної особи чи заборони реєстраційних дій у державних реєстрах.

Таким чином, охоронні наслідки недійсності правочину виконують комплексну функцію: вони не лише забезпечують ефективність майбутнього рішення суду, а й гарантують, що недобросовісна сторона не зможе посилити негативні наслідки своїх дій, використовуючи правочин, який оспорюється.

Окрему категорію наслідків становлять ті, що виникають при оспорюванні правочинів боржника в межах справ про банкрутство (юридичних осіб) та неплатоспроможність (фізичних осіб).

Б.М. Поляков вказує, що у результаті неправомірних дій боржника, у кредиторів «виводиться» майно з ліквідаційної маси. Як наслідок, страждають інші кредитори, які позбуваються можливості в повному обсязі задовольнити свої вимоги [74, с. 182].

Отже, прямим наслідком визнання правочину боржника недійсним є повернення до складу ліквідаційної маси майна, яке було неправомірно виведене з його власності. Це дозволяє відновити баланс між активами боржника та інтересами кредиторів, забезпечуючи принцип рівності їхніх вимог у процедурі банкрутства.

Недійсність правочину здатна впливати не лише на правове становище його сторін, але й на права та законні інтереси інших учасників цивільного обороту, які перебувають у суміжних або похідних правовідносинах. У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність у визначенні чітких правових підстав і наслідків недійсності правочину, які б охоплювали не лише безпосередніх учасників, а й осіб, чий інтереси можуть бути порушені такими правовими явищами [48, с. 91].

О.О. Степанов звертає увагу на те, що визнання недійсними правочинів боржника у процедурі банкрутства може істотно впливати на інтереси третіх осіб – зокрема контрагентів боржника, які уклали з ним правомірні правочини. У зв'язку з цим, ключовим завданням є забезпечення належного балансу між інтересами конкурсних кредиторів та принципом стабільності цивільного (господарського) обороту [140, с. 98].

По суті, правові наслідки визнання недійсним фродаторних правочинів є дуже схожими (іноді й ідентичним) з правовими наслідками визнання недійсними й інших правочинів. Частиною 3 ст. 42 КУЗПБ визначено, що у разі визнання недійсними правочинів боржника з підстав, передбачених ч. 1 або 2 цієї статті, сторона за таким правочином зобов'язана повернути боржнику майно, яке вона отримала від боржника, а в разі неможливості повернути майно в натурі – відшкодувати його вартість грошовими коштами за ринковими цінами, що існували на момент вчинення правочину [41].

Незважаючи на те, що ч. 3 ст. 42 КУЗПБ прямо передбачає лише обов'язок контрагента боржника за оспорюваним правочином повернути майно, отримане від боржника, загальні положення про двосторонню реституцію діють і тут. Це означає, що такий контрагент, у свою чергу, наділений правом вимагати повернення від боржника всього отриманого останнім за відповідним правочином.

Водночас реалізація цього права пов'язана з необхідністю дотримання спеціальної процедури: контрагент повинен заявити відповідні вимоги у

межах справи про банкрутство та набути статусу поточного кредитора. Як визначає КУЗПБ, поточні кредитори – кредитори за вимогами до боржника, що виникли після відкриття провадження у справі про банкрутство.

Набуття статусу поточного кредитора у процедурі банкрутства реалізується шляхом подання контрагентом боржника до суду заяви про визнання його грошових вимог. При цьому, за подання такої заяви слід сплатити судовий збір у встановленому законом порядку, а сама заява розглядається судом у судовому засіданні.

Як вірно підмічає М.О. Гурин, у законодавстві про банкрутство мова йде про повернення майна саме в ліквідаційну, а не конкурсну масу. Це означає, що це правило діє у тому випадку, якщо стосовно боржника буде введена ліквідаційна процедура. Якщо ж боржник в процедурах розпорядження майном та/або в процедурі санації розраховується з усіма кредиторами, то для контрагента не настає обов'язок передати майно, оскільки ліквідаційної маси не створюється [24, с. 116].

У випадку повернення боржнику майна або грошових коштів стороною договору, боржник, за наявності відповідних фінансових ресурсів, може здійснити розрахунки з таким поточним кредитором під контролем арбітражного керуючого та суду на стадіях розпорядження майном або санації.

Якщо ж задоволення вимог цієї особи не відбулося на зазначених етапах провадження у справі про банкрутство, вона набуває можливості заявити свої грошові вимоги лише в межах ліквідаційної процедури. У такому випадку її вимоги розглядаються на загальних підставах, встановлених для поточних кредиторів, та підлягають включенню до четвертої черги задоволення. Водночас до моменту фактичного повернення майна боржникові за недійсним правочином та офіційного визнання господарським судом відповідних грошових вимог, така особа не може вважатися кредитором у розумінні законодавства про банкрутство [39, с. 92–93].

При цьому, варто звернути увагу на те, що вимоги поточних кредиторів не підпадають під дію мораторію на задоволення вимог кредиторів, визначеного ст. 41 КУзПБ, та повинні буди задоволено поза чергою, оскільки мораторій на задоволення вимог кредиторів – це зупинення виконання боржником грошових зобов'язань і зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), строк виконання яких настав до дня введення мораторію, і припинення заходів, спрямованих на забезпечення виконання цих зобов'язань та зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), застосованих до дня введення мораторію.

Ми цілком погоджуємось із твердження М.О. Гурина про те, що сам факт набуття контрагентом боржника статусу поточного кредитора не забезпечує автоматичного відшкодування грошових коштів, сплачених ним за правочином, який у подальшому було визнано недійсним. Навіть у позаконкурсному провадженні реалізація двосторонньої реституції є ускладненою, оскільки на практиці вона рідко здійснюється одночасно обома сторонами: як правило, одна зі сторін першою повертає отримане за недійсним правочином.

У межах провадження у справі про банкрутство застосування двосторонньої реституції є ще більш проблематичним. Це зумовлено тим, що боржник, стосовно якого відкрито таке провадження, часто не має достатніх фінансових ресурсів або не має їх взагалі. Більше того, наявних коштів може бути недостатньо навіть для задоволення вимог поточних кредиторів, до яких належать не лише контрагенти за оспорюваними правочинами, а й інші особи, що претендують на погашення своїх вимог у встановленому законом порядку [23, с. 118-119].

Таке може зі сторони видаватись несправедливими, оскільки кредитор віддав майно, а гроші не потримав. Однак, це є особливістю законодавства про банкрутство, де норми права діють специфічно.

В.І. Крат зазначає, що майно (грошові кошти, майнові права чи окремі речі) мають бути повернуті тільки в ліквідаційну масу, тобто на етапі

існування ліквідаційної процедури. У цьому проявляється врахування інтересів учасників цивільного обороту (контрагентів боржника). Оскільки якщо в інших процедурах банкрутства відбудеться задоволення вимог кредиторів боржника, то у контрагентів боржника припиниться обов'язок щодо повернення майна в ліквідаційну масу. Однак якщо правочин боржника буде визнано недійсним на етапі розпорядження майном або санації боржника, то це не означає, що наслідки визнання правочину недійсними не будуть застосовуватися взагалі – тут можна застосувати загальні положення цивільного законодавства про двосторонню реституцію [143].

Слід додати, що контрагент боржника, який набув статусу поточного кредитора (внаслідок визнання недійсним відповідного правочину та після визнання судом його грошових вимог) в деяких ситуаціях не тільки не отримує повністю або частково задоволення своїх грошових вимог, а ще й сам може стати боржником перед арбітражним керуючим. Так, якщо за результатами ліквідаційної процедури у боржника відсутнє майно та грошові кошти для погашення вимог кредиторів та оплати послуг арбітражного керуючого за виконання ним своїх повноважень, такі кошти стягуються арбітражним керуючим із кредиторів, оскільки його робота не може бути безоплатною.

У відповідності до ч. 2 ст. 30 КУзПБ, сплата основної винагороди арбітражного керуючого за виконання ним повноважень розпорядника майна, ліквідатора, керуючого санацією, керуючого реструктуризацією, керуючого реалізацією здійснюється за рахунок коштів, авансованих заявником (кредитором або боржником) на депозитний рахунок господарського суду, який розглядає справу, до моменту подання заяви про відкриття провадження у справі.

У разі якщо процедура триває після закінчення авансованих заявником коштів, основна винагорода арбітражного керуючого сплачується за рахунок коштів, одержаних боржником – юридичною особою у результаті господарської діяльності, або коштів, одержаних від продажу майна

боржника, яке не перебуває в заставі, або коштів фонду, створеного кредиторами для виплати грошової винагороди та відшкодування витрат арбітражного керуючого (у разі його створення) [41].

У численних постановвах Верховного Суду, зокрема, від 01.08.2018 року у справі № 912/1783/16, від 09.07.2020 року у справі № 15/55/2011/5003, від 30.01.2019 року у справі № 910/32824/15, від 26.02.2020 року справі № 11/Б-921/1448/2013, викладено правовий висновок, згідно з яким у випадку, коли оплата послуг арбітражного керуючого здійснюється не за рахунок коштів, одержаних від продажу майна боржника, чи коштів, одержаних у результаті виробничої діяльності боржника, то така оплата повинна здійснюватись за рахунок коштів кредиторів, виходячи із принципу пропорційності їх грошовим вимогам.

При цьому, законодавець не ставить порядок розподілу витрат на оплату послуг ліквідатора в залежність від майнового стану кожного кредитора у справі про банкрутство, правового статусу кредитора (особа, заснована на приватній чи державній формі власності, державний орган, громадська організація тощо), від джерел фінансування того чи іншого кредитора, а також від майнових результатів арбітражного керуючого у справі про банкрутство.

Тобто, не виявлення ліквідатором (керуючим реалізацією) боржника в процедурі ліквідації майна боржника, чи інших його активів та грошових коштів, жодним чином не впливає на оплату його послуг. Така правова позиція викладена також постановвах Верховного Суду від 21.03.2018 у справі № 3/67-Б та від 26.02.2019 у справі № 12/23-Б [97, 100].

Кредитори, як споживачі послуг арбітражного керуючого, котрі очікують на результат його діяльності, мають усвідомлювати, що надавши на свій ризик згоду на участь у справі про банкрутство, однак не знайшовши майна, як джерела своїх доходів і покриття видатків, арбітражний керуючий правомірно очікує покриття забезпечення процедури, яке у такому випадку лягає тягарем на кредиторів (кредитора) неплатоспроможного боржника.

Отже, як визначено у постанові Верховного Суду від 26.04.2025 року у справі № 909/1036/17 (з посиланням на правову позицію, викладену у постановах Верховного Суду від 01.08.2018 у справі № 912/1783/16 та від 04.10.2018 у справі №916/1503/17), керуючись принципом пропорційності голосів кредиторів кількості їх грошових вимог, господарський суд вправі застосувати такий принцип пропорційності до розподілу між кредиторами витрат, пов'язаних з проведенням ліквідаційної процедури, зокрема, витрат на оплату праці арбітражного керуючого. Встановивши факт невиконання кредиторами у добровільному порядку обов'язку щодо оплати послуг арбітражного керуючого, господарський суд приймає рішення про примусове стягнення з таких кредиторів відповідних грошових сум шляхом винесення ухвали та видачі судового наказу [101].

Таким чином, визнання правочинів недійсними у процедурі банкрутства, з одного боку, слугує механізмом захисту прав кредиторів боржника, але, з іншого боку, може негативно вплинути на права та інтереси добросовісних контрагентів такого боржника [22, с. 345]. У випадку визнання правочинів боржника недійсними у процедурі банкрутства застосовуються як загальні наслідки, передбачені цивільним законодавством, так і особливі наслідки, визначені законодавством про банкрутство. Для того, щоб контрагент боржника за оспореним правочином міг отримати те, що він сплатив боржнику на виконання договору, такому контрагенту слід заявити свої вимоги до боржника у процедурі банкрутства та набути статусу поточного кредитора [24, с. 364].

Також слід зазначити, що інститут визнання недійсними правочинів боржника у конкурсному провадженні має і непрямі правові наслідки. Якщо недійсність правочину зумовлена неправомірними діями чи бездіяльністю керівника або учасників (засновників) боржника, виникають підстави для застосування до таких осіб субсидіарної відповідальності. Це означає, що вони можуть бути зобов'язані особисто відповідати за шкоду, заподіяну кредиторам у результаті зменшення ліквідаційної маси.

Застосування такої відповідальності має важливе значення в межах процедур банкрутства, оскільки виконує не лише компенсаційну, а й превентивну функцію. З одного боку, вона спрямована на відновлення майнових інтересів кредиторів, з іншого – стимулює керівників та учасників (засновників) утримуватися від укладення фраздаторних правочинів та інших зловживань, що підривають фінансову стабільність боржника. У такий спосіб забезпечується належна ділова доброчесність у корпоративному управлінні та посилюється довіра до інституту банкрутства як механізму цивільно-правового захисту.

А.С. Прокопюк вказує, що суд аналізує обов'язки та повноваження суб'єктів відповідальності, покладених на них законом та/або статутом, яким чином особа брала участь у процесі управління, наскільки істотним був її вплив під час ухвалення важливих рішень, що впливали на економічну діяльність боржника, укладання правочинів, які змінили економічну та юридичну долю боржника [121, с. 103].

Я.О. Левшина також вказує, що всі ці так звані «підозрілі» угоди (передбачені ст. 42 КУЗПБ) можуть стати і підставою для притягнення винних осіб до субсидіарної відповідальності за доведення до банкрутства [57, с. 141].

В Україні норма про субсидіарну відповідальність за доведення до банкрутства існувала у Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Це частина 5 ст. 41 цього Закону, але вона не застосовувалася, оскільки панувала точка зору, що вина осіб, які притягуються до субсидіарної відповідальності мала бути доведена у кримінальному провадженні та підтверджена вироким суду. Все змінилося після ухвалення Верховним Судом постанови від 30.01.2018 року у справі № 923/862/15, де було зазначено, що субсидіарна відповідальність застосовується за доведення до банкрутства до особи дії та рішення якої призвели до відсутності як коштів на рахунках, так і майна банкрута [110]. Така відповідальність не пов'язується з наявністю вироків у кримінальних

справах. З цього моменту починається практична реалізація правового інституту субсидіарної відповідальності за доведення до банкрутства у судовій практиці Верховного Суду.

Частиною 2 ст. 61 КУЗПБ визначено, що під час здійснення своїх повноважень ліквідатор має право заявити вимоги до третіх осіб, які відповідно до законодавства несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства. Розмір зазначених вимог визначається з різниці між сумою вимог кредиторів і ліквідаційною масою. У разі банкрутства боржника з вини його засновників (учасників, акціонерів) або інших осіб, у тому числі з вини керівника боржника, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки чи мають змогу іншим чином визначати його дії, на засновників (учасників, акціонерів) боржника - юридичної особи або інших осіб у разі недостатності майна боржника може бути покладена субсидіарна відповідальність за його зобов'язаннями. Стягнені суми включаються до складу ліквідаційної маси і можуть бути використані лише для задоволення вимог кредиторів у порядку черговості, встановленому цим Кодексом [41].

Таким чином, визнання правочинів боржника недійсними в рамках процедури банкрутства може спричиняти не лише безпосередні наслідки, передбачені Кодексом України з процедур банкрутства та Цивільним кодексом України, а й у подальшому слугувати доказовою базою для встановлення вини засновників або керівників боржника у доведенні його до банкрутства та підставою для застосування до них субсидіарної відповідальності. У свою чергу, у межах справи про банкрутство (неплатоспроможність) можуть розглядатися вимоги про визнання недійсними правочинів боржника як на загальних (на підставі цивільного, господарського, земельного законодавства тощо), так і на спеціальних підставах.

Висновки до розділу II

У результаті дослідження особливостей недійсності фродаторних правочинів як механізму захисту прав кредиторів сформульовано такі висновки.

З'ясовано доцільність розгляду фродаторного правочину не лише як різновиду оспорюваного правочину, а як самостійної правової категорії, що застосовується для захисту прав кредитора в умовах формально правомірної, але недобросовісної поведінки боржника. Запропоновано авторське визначення фродаторного правочину як такого, що вчиняється з метою завдання шкоди майновим інтересам кредитора шляхом зловживання правом, що зумовлює необхідність застосування наслідків його недійсності незалежно від зовнішньої відповідності вимогам законодавства.

Доведено, що визнання фродаторного правочину недійсним має комплексний характер та поєднує: відновлення порушеного майнового становища кредитора; усунення наслідків зловживання правом; забезпечення стабільності цивільного обороту; превентивний вплив на учасників цивільних правовідносин.

Встановлено, що інститут недійсності правочинів виконує не лише відновлювальну, але й охоронну функцію, спрямовану на запобігання зловживанню цивільними правами. Поглиблено підходи до класифікації правових наслідків недійсності фродаторних правочинів, які доцільно розділяти на реституційні, компенсаційні (відшкодування збитків та моральної шкоди), охоронні та спеціальні наслідки, що притаманні лише процедурам банкрутства (неплатоспроможності).

Проведено порівняльний аналіз фродаторних, фіктивних та удаваних правочинів, який свідчить, що попри наявність окремих спільних ознак, їх розмежування має принципове значення для правильної кваліфікації та правозастосування. Фродаторні правочини характеризуються цілеспрямованим умислом заподіяти шкоду кредитору, тоді як фіктивні

спрямовані на створення видимості правовідносин, а удавані – на приховування іншого правочину. Ключовим критерієм розмежування є спрямованість волі сторін і реальність правових наслідків.

Окрему увагу приділено розвитку підходів до застосування принципу добросовісності як самостійної підстави для визнання правочину недійсним у разі його фраздаторного характеру. Обгрунтовано необхідність відмови від подвійної кваліфікації правочинів у позаконкурсному провадженні (як фіктивних так і фраздаторних одночасно) на користь застосування конструкції зловживання правом, що забезпечує більш точне та ефективне правозастосування.

Визначено, що для встановлення фраздаторності правочину юридичне значення мають: момент укладення правочину; фінансовий стан боржника; наявність заборгованості; пов'язаність сторін; економічна доцільність правочину; відповідність ціни ринковій вартості майна; наслідки правочину для платоспроможності боржника.

Правові наслідки визнання фраздаторних правочинів недійсними мають комплексний характер, поєднуючи відновлювальну та превентивну функції, що підкреслює їх стратегічне значення для стабільності цивільного обороту. Подальшого розвитку набули підходи до визначення ролі суду у встановленні фраздаторності правочину, зокрема через оцінку добросовісності сторін, економічної доцільності правочину та реальності його наслідків.

РОЗДІЛ 3.

СУДОВА ПРАКТИКА ЩОДО ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМИ ФРАУДАТОРНИХ ПРАВОЧИНІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ТА ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

3.1. Практика розгляду судами спорів щодо визнання недійсними фraudаторних правочинів у цивільному та господарському судочинстві

У сучасних умовах розвитку приватноправових відносин в Україні особливої актуальності набуває проблема протидії зловживанню суб'єктивними цивільними правами, у тому числі, шляхом укладання fraudаторних правочинів. Судова практика відіграє ключову роль у формуванні підходів до кваліфікації правочинів як fraudаторних та визначенні правових наслідків їх вчинення. Оскільки чинне законодавство України не містить чіткого легального визначення fraudаторного правочину, саме суди, зокрема Верховний Суд, формують критерії, за якими такі правочини можуть бути визнані недійсними, а також окреслюють межі застосування відповідних правових конструкцій.

Аналіз матеріалів судової практики свідчить про поступове формування єдиного підходу до розуміння правової природи fraudаторних правочинів як різновиду зловживання правом, що реалізується через використання формально правомірних юридичних механізмів із протиправною метою. Водночас, у правозастосуванні все ще простежуються певні розбіжності, зокрема щодо підстав визнання таких правочинів недійсними, способів захисту прав кредиторів та співвідношення загальних і спеціальних норм цивільного, господарського законодавства, а також законодавства щодо банкрутства (неплатоспроможності).

Особливого значення набуває дослідження практики розгляду судами спорів про визнання недійсними fraudаторних правочинів у цивільних та господарських спорах (позаконкурсному провадженні), що дозволяє виявити

усталені правові позиції, проблемні аспекти їх застосування та тенденції подальшого розвитку судової практики. Такий аналіз є необхідним для формування теоретично обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення законодавства та підвищення ефективності судового захисту прав та інтересів учасників цивільних і господарських правовідносин.

У межах цього підрозділу буде здійснено короткий аналіз практики Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), а також узагальнення та системний аналіз судових рішень у відповідній категорії спорів в Україні, із виокремленням ключових підходів до визначення ознак фраздаторності правочинів, підстав їх недійсності та особливостей доказування у таких справах.

У сучасних умовах розвитку цивільного та господарського судочинства особливого значення набуває практика Європейського суду з прав людини як джерела формування підходів до захисту майнових прав, забезпечення принципу добросовісності учасників цивільного обороту та дотримання балансу між приватними й публічними інтересами. Практика ЄСПЛ у господарському та цивільному праві та процесі демонструє міжнародно-правовий досвід оцінки правомірності втручання держави у сферу майнових відносин, зокрема у справах, пов'язаних із визнанням правочинів недійсними, у тому числі фраздаторних [166, с. 155]. Хоча ЄСПЛ безпосередньо не використовує категорію «фраздаторний правочин» у тому значенні, в якому вона застосовується в українському цивільному та господарському праві, його рішення містять важливі правові позиції щодо захисту прав кредиторів, недопустимості зловживання правом власності, забезпечення правової визначеності та справедливого судового розгляду. Саме тому аналіз практики ЄСПЛ має важливе теоретичне і практичне значення для розвитку національної судової практики у сфері оскарження правочинів, укладених на шкоду кредиторам або з метою недобросовісного виведення активів.

Особливого значення для аналізу фродаторних правочинів набуває практика ЄСПЛ щодо застосування ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право мирного володіння майном [122]. Суд неодноразово наголошував, що право власності не є абсолютним і може підлягати певним обмеженням, якщо такі обмеження переслідують легітимну мету та є пропорційними. У контексті спорів щодо визнання недійсними правочинів це означає, що втручання держави у сферу приватноправових відносин допускається у випадках, коли воно спрямоване на запобігання шахрайству, недобросовісному виведенню активів або порушенню прав кредиторів.

У рішенні у справі *Broniowski v. Poland* ЄСПЛ підкреслив, що держава повинна забезпечити ефективний механізм захисту майнових прав та справедливий баланс між інтересами суспільства і особи [159]. Хоча ця справа не стосувалася безпосередньо фродаторних правочинів, правова позиція Суду щодо необхідності ефективних засобів юридичного захисту має принципове значення для формування механізмів оскарження правочинів, укладених на шкоду кредиторам.

У справах, пов'язаних із банкрутством та неплатоспроможністю, ЄСПЛ виходить із того, що держава має право створювати спеціальні механізми контролю за розпорядженням майном боржника. Так, у справі *Capital Bank AD v. Bulgaria* Суд визнав, що втручання у майнові права суб'єкта господарювання у процедурі банкрутства може бути виправданим необхідністю захисту інтересів кредиторів та стабільності економічного обороту. При цьому Суд наголосив, що такі заходи повинні бути передбачуваними, законними та відповідати принципу пропорційності [160].

Практика ЄСПЛ також акцентує увагу на принципі добросовісності учасників цивільного обороту. У рішенні у справі *Beyeler v. Italy* Суд зазначив, що правова визначеність і добросовісність є ключовими складовими захисту права власності. З огляду на це фродаторні правочини, які укладаються з метою приховування активів, уникнення виконання

зобов'язань або порушення прав кредиторів, не можуть користуватися захистом як добросовісне здійснення права власності [162].

Крім того, у практиці ЄСПЛ простежується тенденція до посилення уваги до економічної сутності правовідносин, а не лише до їх формального юридичного оформлення. Це має особливе значення у справах щодо фраздаторних правочинів, де зовнішньо законні договори нерідко використовуються як інструмент приховування майна або ухилення від виконання фінансових зобов'язань. Суд фактично виходить із того, що формальне дотримання вимог закону не може бути достатньою підставою для захисту правочину, якщо його справжньою метою є завдання шкоди іншим особам чи підрив принципу справедливості цивільного обороту. Такий підхід узгоджується з сучасною тенденцією розвитку української судової практики, відповідно до якої суди дедалі частіше оцінюють не лише форму правочину, а й економічний зміст дій сторін, їх поведінку після укладення договору, взаємозв'язок між учасниками правочину та реальні наслідки відчуження майна для кредиторів.

Важливим аспектом практики ЄСПЛ є також питання забезпечення справедливого судового розгляду у спорах щодо майнових прав. Відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), кожна особа має право на справедливий і публічний розгляд справи незалежним судом [43]. У контексті спорів щодо визнання правочинів недійсними це означає необхідність забезпечення рівності сторін, належного дослідження доказів та мотивованості судових рішень. У рішенні *Ruiz-Mateos v. Spain* Суд підкреслив, що втручання держави у приватноправові спори не повинно порушувати принцип процесуальної рівності сторін [161].

У практиці ЄСПЛ значна увага приділяється проблемі зловживання правом. Суд виходить із того, що Конвенція не може використовуватися для захисту дій, спрямованих на порушення прав інших осіб або ухилення від виконання законних обов'язків. Такий підхід має особливе значення для

оцінки фраздаторних правочинів, оскільки їх сутність полягає саме у використанні цивільно-правових конструкцій із недобросовісною метою. У цьому контексті практика ЄСПЛ корелює з положеннями національного законодавства про недопустимість зловживання цивільними правами.

Для справ про банкрутство (неплатоспроможність) особливого значення набуває практика ЄСПЛ щодо допустимості обмежень права власності боржника в інтересах колективу кредиторів. Суд визнає, що процедури банкрутства мають легітимну мету – забезпечення справедливого розподілу активів боржника між кредиторами та підтримання стабільності економічного обігу. У справі *Luordo v. Italy* ЄСПЛ зазначив, що навіть тривале обмеження майнових прав боржника може бути виправданим за умови, що воно є необхідним для досягнення законної мети та не покладає на особу надмірного тягаря[162].

Практика ЄСПЛ також демонструє важливість принципу правової визначеності у питаннях перегляду та скасування правочинів. Суд неодноразово наголошував, що втручання у вже сформовані майнові відносини повинно бути достатньо передбачуваним для учасників цивільного обороту. Це особливо актуально для спорів щодо фраздаторних правочинів, де необхідно забезпечити баланс між захистом кредиторів та стабільністю цивільного обороту. Надмірно широке або непередбачуване застосування механізмів оскарження правочинів може порушувати принцип *legal certainty*, який є складовою верховенства права.

Аналіз практики ЄСПЛ дозволяє зробити висновок, що Суд підтримує концепцію пріоритету добросовісності та справедливого балансу інтересів у майнових правовідносинах. Визнання недійсними фраздаторних правочинів загалом відповідає стандартам Конвенції, якщо таке втручання: ґрунтується на законі; переслідує легітимну мету захисту прав кредиторів або забезпечення економічної стабільності; є пропорційним та супроводжується належними процесуальними гарантіями.

Таким чином, практика Європейський суд з прав людини створює важливе методологічне підґрунтя для розвитку національної судової практики щодо визнання недійсними фраздаторних правочинів. Вона орієнтує національні суди на забезпечення балансу між захистом права власності та необхідністю протидії недобросовісному виведенню активів, а також на дотримання принципів добросовісності, пропорційності та правової визначеності у цивільному й господарському судочинстві.

Стосовно національного законодавства, слід відзначити, що у попередніх підрозділах дисертаційного дослідження нами було зазначено, що у вітчизняну судову практику термін «фраздаторний правочин» ввів суддя Верховного Суду В.І. Крат. Це відбулось при розгляді цивільної справи № 379/1256/15-ц, у якій кредитор намагався визнати фіктивним договір дарування майна за участю боржника у зв'язку з тим, що він був укладений з метою унеможливлення подальшого звернення стягнення на таке майно. Судами усіх інстанцій (у тому числі Верховним Судом постановою від 14.02.2018 року [92]) у задоволенні позовної заяви відмовлено з мотивів недоведення фіктивності договору. До постанови Верховного Суду суддя-доповідач В.І. Крат додав окрему думку, в якій зазначив, що оспорюваний правочин є фраздаторним, оскільки не відповідає законодавству щодо вимог добросовісності та є зловживанням правом щодо кредитора та його майнових інтересів, а тому мав би бути визнаний недійсним [66].

Окрема думка судді В.І. Крата, безсумнівно, вплинула на правосвідомість суддів, про що свідчить подальший розвиток судової практики. Відповідно рішення трьох інстанцій у вищезгаданій справі продемонстрували, що для захисту порушеного права особи від недобросовісних дій боржника недостатньо посилань на правила ст. 234 ЦК України про фіктивний правочин, оскільки угода, укладена на шкоду третім особам, не обов'язково повинна мати ознаки фіктивності.

Позитивно вплинула на застосування конструкції фраздаторного правочину постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.07.2019 року у

справі № 369/11268/16-ц. Справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду передала колегія суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду з мотивів необхідності відступу від висновків Верховного Суду України, викладених у постановах від 19.10.2016 року, від 23.08.2017 року у справі 306/2952/14-ц, від 09.09.2017 року у справі № 359/1654/15-ц, який подібні до обговорюваних правочини кваліфікував як фіктивні. Натомість колегія суддів вважала, що треба розмежувати конструкції фіктивності та фраздаторності, оскільки фіктивний правочин не передбачає наміру створити правові наслідки, натомість фраздаторний їх створює – відчужується майно.

Велика Палата Верховного Суду зробила висновок, що позивач вправі звернутися до суду з позовною заявою про визнання договору недійсним як такого, що спрямований на уникнення звернення стягнення на майно боржника, на підставі загальних засад цивільного законодавства (п. 6 ст. 3 ЦК України) та недопустимості зловживання правом (ч. 3 ст. 13 ЦК України), та послатися на спеціальну норму, що передбачає підставу визнання правочину недійсним, якою може бути як підстава, передбачена ст. 234 ЦК України, так і інша, наприклад підстава, передбачена ст. 228 ЦК України [78].

Варто зауважити, що починаючи з 2018 року, підходи судової практики до доказування фраздаторності у позаконкурсному провадженні зазнали суттєвої трансформації: від початкового формального ототожнення з фіктивними чи удаваними правочинами та вимоги доведення прямого умислу сторін – до сучасного матеріального підходу, за якого вирішальне значення має не форма правочину, а його економічний зміст і наслідки для кредитора. Суди поступово перейшли до оцінки сукупності об'єктивних обставин, зокрема моменту вчинення правочину, впливу на майновий стан боржника, наявності пов'язаності сторін, ринковості умов та загальної добросовісності поведінки, що свідчить про формування більш гнучкого та ефективного стандарту доказування, заснованого на забороні зловживання правом.

Показовою для формування сучасних підходів до визнання фraudаторних правочинів недійсними є постанова Великої Палати Верховного Суду від 04.02.2026 року у справі № 910/6654/24 [79], яка має суттєве значення для формування єдиного підходу до позаконкурсного оспорювання правочинів, що мають ознаки фraudаторності. У зазначеній справі розглядався спір за позовною заявою ТОВ «Поверхность-Інвест» (далі – позивач) до ПП «Візит-Сервіс» (далі – відповідач 1) та ПП «ПТК «Візит» (далі – відповідач 2) про визнання недійсними договорів позики, застави транспортних засобів та договору про припинення зобов'язання переданням відступного, укладених боржником після виникнення зобов'язання перед кредитором.

Свої вимоги позивач обґрунтовував тим, що оспорені ним правочини є фraudаторними, оскільки на момент їх укладення (травень 2021 – лютий 2022 років) боржник (ПП «Візит-Сервіс») мав перед ним невиконане зобов'язання, підтверджене рішенням Постійно діючого третейського суду при Асоціації «Українська правнича фундація» від 23.09.2021 року, не мав іншого, окрім переданого у заставу, майна, за рахунок якого було можливе виконання цього зобов'язання, оціночна вартість заставленого майна відповідачами, які є пов'язаними і перебувають під контролем близьких осіб, була занижена.

Також позивач стверджував, що відчуження майна боржника за заниженою ціною пов'язаній особі призвело до неможливості виконання рішення третейського суду, що було ухвалене на його користь.

Мотивуючи свої вимоги тим, що оспорювані договори були укладені без реального наміру досягнення передбачених ними правових наслідків, а їх справжньою метою було уникнення відповідальності за невиконання зобов'язань, позивач просив суд визнати вказані правочини недійсними на підставі ст. 234 ЦК України (правові наслідки фіктивного правочину).

Суд першої інстанції позовні вимоги задовольнив та визнав недійсними оспорювані договори, мотивуючи своє рішення тим, що засновники та посадові особи відповідачів, проживаючи разом, перебували у тісних

взаємовідносинах, які впливали як на умови здійснення господарської діяльності, так і на її економічні результати у підконтрольних їм юридичних осіб.

При цьому суд дійшов висновку, що сукупність зібраних у справі доказів свідчить про наявність ознак фраздаторності оспорюваних правочинів. Зокрема, встановлено: відчуження боржником ліквідного майна за наявності значної непогашеної заборгованості після пред'явлення кредитором вимог щодо її погашення; здійснення такого відчуження на користь пов'язаної особи за заниженою вартістю; відсутність у боржника після відчуження іншого майна, за рахунок якого можливе виконання зобов'язання; а також вчинення дій, які фактично унеможливають виконання судового рішення, що набрало законної сили.

Суд апеляційної інстанції залишив апеляційну скаргу без задоволення, а рішення суду першої інстанції – без змін, вказавши, що станом на час укладення оскаржених правочинів у боржника існувало невиконане зобов'язання перед позивачем зі сплати 750 943,00 грн. штрафу за порушення умов договору, для примусового виконання якого останній у квітні 2021 року звернувся з позовом у третейський суд. Зазначив, що внаслідок вчинення упродовж травня 2021 – лютого 2022 років спірних правочинів боржник позбувся ліквідних активів, за рахунок яких могли бути задоволені вимоги позивача.

Станом на час вчинення оспорених правочинів боржник ПП «Візит-Сервіс» та ПП «ПТК «Візит» також були пов'язаними особами. Колегія суддів погодилася з висновком місцевого господарського суду про те, що зібрані у справі докази в їх сукупності підтверджують фраздаторність оспорених правочинів.

Вважаючи рішення судів попередніх інстанцій незаконними та протиправними, ПП «ПТК «Візит» звернулося до суду касаційної інстанції з касаційною скаргою, яку обґрунтовувало наступим:

- суди не врахували висновків щодо застосування норм права, викладених в інших постановах Верховного Суду;

- відсутній висновок Верховного Суду щодо застосування статей 3, 13, 15, 16, 203, 204, 215, 216, 234 ЦК України, а також статті 42 КУзПБ в контексті визнання недійсними правочинів на підставі їх фраздаторності та застосування правових категорій «момент виникнення боргу», «підозрілий період», «презумпція сумнівності правочинів» для цілей кваліфікації спірних правочинів як фраздаторних;

- суди попередніх інстанцій безпідставно розширили межі застосування правил щодо фраздаторності правочинів, ототожнивши правові категорії фіктивності правочину та фраздаторності, а позивач не довів наявності необхідних умов, які б свідчили про фіктивний характер позики;

- якщо йдеться про правовідносини між суб'єктами господарської діяльності і одна зі сторін правовідносин послалася на фраздаторність правочинів, вчинених боржником, то сторона, яка вважає себе постраждалою від оспорених правочинів, має ініціювати провадження про неплатоспроможність боржника і в межах цього провадження ініціювати визнання відповідних правочинів недійсними як фраздаторних. Якщо суб'єкт господарської діяльності, який вважає себе постраждалим від спірних правочинів (стороною яких він не є), звернувся з позовом про визнання таких правочинів недійсними на підставі їх фраздаторності без ініціювання провадження про визнання боржника неплатоспроможним, то такий спосіб захисту є неналежним;

- відбулося незаконне втручання в його право на вільне володіння майном, оскільки суди визнали недійсними правочини не на підставі конкретних норм закону про недійсність правочинів, а на підставі «загальних засад про добросовісність та неприпустимість зловживання правом», які не можуть бути застосовані до суб'єктів господарської діяльності поза межами процедури визнання боржника неплатоспроможним та за відсутності доведених ознак фіктивності спірних договорів. Отже, для втручання у право

на вільне володіння майном було застосовано не закон, а судову практику, яка є нечіткою та непередбачуваною.

Постановою Великої Палати Верховного Суду від 04.02.2026 року у справі № 910/6654/24 касаційну скаргу задоволено частково, постанову суду апеляційної інстанції та рішення суду першої інстанції у частині позовних вимог про визнання недійсним договорів позики скасовано, ухвалено нове рішення, яким у задоволенні цих вимог відмовлено. Решту рішення судів першої та апеляційної інстанції змінено та викладено їх мотивувальну частину у редакції цієї постанови.

Приймаючи відповідну постанову, Велика Палата Верховного суду зазначила, що боржник обтяжив належні йому транспортні засоби заставою вже після того, як одержав позику, одержання якої не було поставлене під умову надання забезпечення у вигляді цієї застави. Протягом всього судового розгляду боржник не заявляв про існування якоїсь розумної економічної мети такої поведінки, коли він добровільно обтяжує своє майно заставою вже після того, як одержав позикові кошти без будь-якої умови про заставу.

Наведене в сукупності зі встановленими судами обставинами, які вказують на пов'язаність осіб – відповідачів, у тому числі, що договір застави транспортних засобів, укладений після спливу строку зобов'язання, на забезпечення виконання якого його було укладено, та подальша передача відступного на підставі договору про припинення зобов'язання заставного майна боржником у власність ПП «ПТК «Візит», які є пов'язаними особами, за наявності боргу боржника перед позивачем дає підстави для висновку, що вказані договори застави та про припинення зобов'язання укладені з метою вивести майно, на яке можна було звернути стягнення на виконання рішення третейського суду, з власності боржника у власність пов'язаної з ним особи - ПП «ПТК «Візит» на шкоду кредитору – позивачу, тому вони мають ознаки фродакторного правочину.

За наявності дійсного невиконаного зобов'язання, строк за яким настав, кредитор має право поставити під сумнів будь-який правочин, вчинений

боржником, внаслідок якого останній відчужив власне майно, не виконавши свого зобов'язання перед кредитором. Тягар доведення того, що спірні правочини не спрямовані на завдання шкоди кредиторів, створення перешкод у погашенні заборгованості перед ним, покладається на боржника. Отже, Велика Палата Верховного суду вказала, що суди попередніх інстанцій обґрунтовано кваліфікували договір застави та договір про припинення зобов'язання у спосіб переданням відступного як такі, що вчинені на шкоду кредитору.

Скасовуючи ж судові рішення в частині визнання недійсними договорів позики, касаційний суд вказав, що за оспорюваними договорами позики боржник не відчужував власне майно і на підставі цих договорів у власність боржника було передано грошові кошти. Суди не обґрунтували відсутності розумної економічної мети для боржника в одержанні коштів та фраздаторності умов позики.

На нашу думку, ключовими висновками Великої Палати Верховного Суду у цій справі (що мають значення для побудови єдиної правозастосовної практики) є наступні:

1) оспорення правочину може відбуватись за ініціативою його сторони або іншої заінтересованої особи шляхом пред'явлення вимог про визнання правочину недійсним. Таким чином, не тільки сторона оспорюваного правочину має право звернутись до суду із позовною заявою про визнання його недійсним, а й інша особа, права якої порушуються укладанням такого правочину. При цьому, власний інтерес заінтересованої особи полягає в тому, щоб предмет правочину перебував у власності конкретної особи, оскільки від цього залежить подальша можливість законної реалізації заінтересованою особою своїх прав. У разі звернення з такого роду позовною заявою третьої особи (не сторони договору) з метою захисту прав та інтересів кредитора вимога про визнання недійсним фраздаторного правочину є належним та ефективним способом захисту.

2) розглядаючи питання наявності права у третьої особи (не сторони правочину) на звернення до суду із позовними вимогами про визнання недійним правочину, судом також визначено, що якщо така третя особа (стягувач у виконавчому провадженні) з певних причин за захистом своїх прав у спосіб оспорення фраздаторного правочину не звертається, то такий позов може пред'явити виконавець, оскільки таке право йому надано законом, а саме ч. 4 ст. 9 Закону України про виконавче провадження».

При цьому, суд із посиланням на постанови Великої Палати Верховного Суду від 10.09.2025 року у справі № 367/252/24 та від 08.06.2022 року у справі № 2-591/11 наголосив, що покладення тягаря щодо повернення майна боржника (спонукання до оспорення фраздаторного правочину, тобто ініціювання наступних судових процесів) на кредитора, який уже виграв попередній судовий процес щодо стягнення суми боргу і правомірно очікує від держави вчинення усіх можливих дій на забезпечення виконання судового рішення компетентними органами, нівелює сутність конституційного права кредитора на судовий захист та суперечить правилам статей 3, 8 частин 1, 2 ст. 55, частин 1,2 ст. 129-1 Конституції України [83, 82].

Велика Палата Верховного Суду врахувала, що виконавець під час здійснення виконавчого провадження має не особистий, а винятково службовий інтерес, який полягає у виконанні покладених на нього державою посадових обов'язків і досягненні такого результату, за якого судове рішення буде виконаним. Водночас, забезпечення найбільш сприятливої ситуації для виконання судового рішення відповідає не лише інтересам суспільства, яке, безумовно, зацікавлене в підтриманні правопорядку в державі, а й майновим та/або немайновим інтересам стягувача у виконавчому провадженні.

3) недійсність фраздаторного правочину в позаконкурсному оспоренні має гарантувати інтереси кредитора (кредиторів) «через можливість доступу до майна боржника», навіть і того, що знаходиться в інших осіб. Метою позаконкурсного оспорення є повернення майна боржнику задля звернення

на нього стягнення, тобто щоб кредитор опинився в тому становищі, яке він мав до вчинення фраздаторного правочину. Важливим для кваліфікації такого правочину як фраздаторного є те, що внаслідок його вчинення, зокрема, унеможлиблюється звернення стягнення на майно боржника чи зменшується обсяг його майна.

Отже, господарський договір може бути оспорений та визнаний недійсним як фраздаторний поза провадженням про банкрутство (неплатоспроможність) боржника.

4) у позаконкурсному провадженні фраздаторним правочин слід визнавати на підставі п. 6 ст. 3 та ст. 13 ЦК України. При цьому, поза процедурою банкрутства правочин не може бути кваліфікований як фраздаторний на підставі норми про фіктивність (ст. 234 ЦК України), тому одночасна кваліфікація оспорюваного фраздаторного правочину в позаконкурсному оспорюванні як фіктивного і такого, що вчинений всупереч принципу добросовісності та недопустимості зловживання правом, не допускається.

5) протягом тривалого періоду часу (з 2019 по 2026 роки) суди застосовували правовий висновок, сформульований у постанові Великої Палати Верховного Суду від 03.07.2019 року у справі № 369/11268/16-ц, згідно якого, позивач вправі звернутися до суду з позовною заявою про визнання договору недійсним як такого, що направлений на уникнення звернення стягнення на майно боржника, на підставі загальних засад цивільного законодавства (п. 6 ст. 3 ЦК України) та недопустимості зловживання правом (ч. 3 ст. 13 ЦК України) та послатися на спеціальну норму, що передбачає підставу визнання правочину недійсним, якою може бути як підстава, передбачена ст. 234 ЦК України (фіктивність правочину), так і інша, наприклад підстава, передбачена ст. 228 ЦК України (правочин, який порушує публічний порядок).

У постанові, що аналізується, Велика Палата Верховного Суду відступила від свого ж вищенаведеного висновку шляхом його конкретизації,

вказавши, що позивач, який не був стороною оспорюваного правочину, вправі звернутися до суду з позовом про визнання договору недійсним як такого, що направлений на уникнення звернення стягнення на майно боржника, на підставі загальних засад цивільного законодавства (п. 6 ст. 3 ЦК України) та недопустимості зловживання правом (ч. 3 ст. ст. 13 ЦК України).

Варто зауважити, що різні бачення тих чи інших матеріальних та процесуальних правових конструкцій зустрічається не тільки серед науковців при здійсненні їх досліджень, а й має місце як серед різних судів, так і навіть серед суддів безпосередньо Верховного Суду. Зазначене свідчить про те, що судова практика дійсно є динамічною, живою та такою, що підлаштовується під реалії сьогодення.

Так, суддя Верховного Суду К.М. Пільков, будучи у складі колегії суддів Великої Палати при розгляді справи № 910/6654/24 погодився не зі всіма висновками, до яких дійшов Верховний Суд. В Єдиному державному реєстрі судових рішень наявна окрема думка судді К.М. Пількова до постанови Великої Палати Верховного Суду від 04.02.2026 року у справі № 910/6654/24 [67].

Як зазначив суддя, формулюючи такий висновок Велика Палата Верховного Суду не визначилася, яким саме чином права та інтереси кредитора в позаконкурсному оспорюванні будуть поновлені за вимогою про визнання недійсними фраздаторних договорів, зокрема, чи буде наслідком задоволення цієї вимоги приведення сторін цього договору до попереднього стану, що дозволить задовольнити вимоги кредитора.

Суддя зауважив, що у подібних справах щодо оспорення заінтересованою особою – кредитором правочину, вчиненого боржником з метою недопущення звернення стягнення на його майно, і за яким відбулось відчуження майна боржника, ефективним способом захисту є поєднання вимоги про визнання недійсним фраздаторного правочину з вимогою, спрямованою на повернення майна боржнику або застосування інших

наслідків недійсності правочину, оскільки за такого поєднання у разі задоволення позову сторони правочину будуть приведені у стан, який був до укладення спірного договору. Кредитор, у випадку задоволення позову, є стягувачем за такою вимогою, а боржник і особа, яка набула майно за недійсним правочином – боржниками, зобов'язаними виконати рішення.

На думку судді, цей комплекс взаємопов'язаних вимог становить окремий предмет позову (визнання недійсним правочину і застосування наслідків недійсності правочину), не тотожний повністю чи в частині оспоруванню правочину, за яким виконання не відбулось (для ефективного оспорування якого достатньо визнання правочину недійсним на майбутнє). Тому, саме такий підхід надає можливість особі кредитора, який не є стороною спірного правочину, ефективно поновити свої права та інтереси, по захист яких він власне і звернувся до суду.

Цікавою з точки зору побудови узагальненого підходу до визнання фраздаторним оплатного договору (договору позики) є постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 18.03.2026 року у справі № 464/850/24. У цій справі розглядався спір за позовною заявою фізичної особи до відповідачів 1 та 2 (теж фізичних осіб) про визнання недійсним договору позики (у вигляді розписки) та стягнення моральної шкоди у розмірі 2 500 000 грн [95].

Позивач свої вимоги обґрунтовував тим, що відповідно до оспоруваного договору позики, оформленого розпискою від 06.02.2022 року, відповідач 1 позичив у відповідача 2 400 000 доларів США, які зобов'язався повернути до 01.09.2022 року. На думку позивача, зазначена розписка є фраздаторною та такою, що направлена на зменшення розміру активів боржника відповідача 1 з метою уникнення/зменшення розміру виконання зобов'язань перед позивачем, оскільки до написання вказаної розписки вже існували виконавчі провадження з виконання судових рішень від 08.04.2019 року у справі № 461/8614/17 та від 03.10.2017 року у справі № 461/2066/17 про стягнення з відповідача 1 на користь позивача боргу на загальну суму 55

000 доларів США. Відповідач 1 є боржником позивача з 2009 року, що підтверджується наведеними рішеннями судів.

У свою чергу, 12.06.2023 року за заявами відповідача 2 про примусове виконання рішень від 16.03.2023 року у справі № 461/991/23 та від 13.02.2023 року у справі № 461/6178/22 приватним виконавцем відкрито виконавчі провадження про примусове стягнення із відповідача 1 на користь відповідача 2 грошових коштів у розмірі 120 000 дол. США.

Як зазначає позивач, результатом зазначених дій вказаних осіб є звернення стягнення у межах цих виконавчих проваджень на незареєстроване нерухоме майно відповідача 1. Тобто, метою цих позовних заяв є штучне збільшення кількості кредиторів та виконавчих проваджень для уникнення/зменшення суми стягнення грошових коштів на користь позивача.

Рішенням суду першої інстанції визнано розписку від 06.02.2022 року недійсною та стягнуто з відповідачів на користь позивача солідарно 500 000 грн. на відшкодування моральної шкоди. В іншій частині позовних вимог відмовлено.

Суд першої інстанції, задовольняючи позовну заяву у частині визнання договору позики недійсним, виходив із того, що відповідачі, укладаючи відповідний договір, фактично зловживали правом, використовуючи цивільно-правові механізми з метою ухилення від виконання судових рішень щодо повернення заборгованості. Такі дії були визнані недобросовісними, спрямованими на порушення прав та законних інтересів позивача, що свідчить про фраздаторний характер правочину. Водночас суд зазначив, що позивач не довів наявності ознак фіктивності правочину, зокрема відсутності наміру сторін створити юридичні наслідки, у зв'язку з чим у цій частині позову було відмовлено, що, однак, не вплинуло на загальний висновок про недійсність договору.

Розглядаючи вимогу про відшкодування моральної шкоди, суд врахував, що вона полягає у тривалому позбавленні позивача можливості користуватися власними коштами, необхідності особи з інвалідністю II групи

(ким є позивач) додатково працювати для забезпечення лікування та повсякденних потреб, а також у вимушеному зверненні до правоохоронних органів і суду для захисту своїх прав. Водночас заявлений розмір відшкодування у сумі 2 500 000 грн. суд визнав явно завищеним і таким, що не відповідає характеру та обсягу завданої шкоди.

Постановою суду апеляційної інстанції апеляційну скаргу відповідача 2 було задоволено, рішення суду першої інстанції скасовано та ухвалено нове рішення про відмову у задоволенні позовної заяви. Апеляційний суд, відмовляючи у визнанні оспорюваного правочину недійсним, зазначив, що позивач не довів належними та допустимими доказами наявності протиправного умислу у діях сторін під час укладення правочину. Крім того, встановлено, що внаслідок укладення договору позики відповідач 1, отримавши кошти, покращив свій майновий стан, що виключає наявність ознак фраздаторності.

Щодо вимоги про відшкодування моральної шкоди апеляційний суд дійшов висновку про її недоведеність, оскільки позивач не надав доказів, які б підтверджували факт заподіяння йому душевних страждань, причинно-наслідковий зв'язок між такими стражданнями та діями відповідачів, а також протиправність їх поведінки.

Не погоджуючись із постановою суду апеляції інстанції, позивачем було подано касаційну скаргу, яку останній обґрунтовував, зокрема, тим, що:

- апеляційним судом проігноровано той факт, що нерухоме майно відповідача 1, на яке звернено стягнення, є єдиним майном, а тому внаслідок цих дій рішення про повернення коштів позивачу не буде виконано;

- в мотивувальній частині оскаржуваної постанови відсутні посилання на норми матеріального права;

- апеляційний суд застосував норми права без урахування висновків щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, викладених у постановою постановою Верховного Суду від 24.07.2019 року у справі №

405/1820/17, від 20.05.2020 року у справі № 922/1903/18, від 13.05.2022 року у справі № 370/423/19 та Великої Палати Верховного Суду від 03.07.2019 року у справі № 369/11268/16.

Слід зазначити, що у цій справі перед судами по суті постало питання про те, чи може бути кваліфікованим як фраздаторний договір позики, якщо він вчинений після стягнення боргу, між боржником (позичальником), з якого стягнуто борг судовим рішенням, та позикодавцем (так званим «своїм кредитором»).

Постановою Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 18.03.2026 року у справі № 464/850/24 касаційну скаргу позивача задоволено частково, рішення судів першої та апеляційної інстанцій в частині позовних вимог про визнання оспорюваного договору позики недійсним скасовано, а справу в цій частині направлено на новий розгляд до суду першої інстанції.

Приймаючи вказану постанову, суд касаційної інстанції вказав, що договір позики належить до договірного типу, який опосередковує передання майна у власність. Якщо позичальником за договором позики є боржник, то не виключається визнання договору позики недійсним на підставі загальних засад цивільного законодавства (п. 6 ст. 3 ЦК України) та недопустимості зловживання правом (ч. 3 ст. 13 ЦК України), якщо учасники цивільного обороту використовують такий договір з метою унеможливлення звернення стягнення на майно боржника та/або для створення переваг одного кредитора перед іншим чи створення «свого забезпеченого кредитора» для боржника. Правопорядок не може залишати поза реакцією такі дії, які, хоч і не порушують конкретних імперативних норм, але є очевидно недобросовісними та зводяться до зловживання правом.

Також судом визначено, що застосування конструкції «фраздаторності» щодо договору позики, якщо він вчинений після стягнення боргу, між боржником (позичальником), з якого стягнуто борг судовим рішенням, та позикодавцем («своїм кредитором»), має певну специфіку, яка

проявляється в обставинах, що дозволяють кваліфікувати договір як такий, що вчинений на шкоду кредитору. Очевидно, що для мотивування кваліфікації такого правочину як фrawdаторного недостатньо ствердження про наявність зловживання правом і наявність права вимоги. Таке мотивування має відбуватися через обґрунтування наявності/відсутності тих обставин, які дозволяють кваліфікувати договір позики як вчинений на шкоду кредитору. До таких обставин, зокрема, відноситься: створення переваг одного кредитора перед іншим чи створення «свого забезпеченого кредитора» для боржника; момент укладення договору (наприклад, після пред'явлення позову про стягнення коштів); контрагент, з яким боржник вчиняє оспорюваний договір (наприклад, родич боржника (зокрема, син, онук, мати, батько), дружина чи колишня дружина боржника, чоловік чи колишній чоловік боржника, пасинок боржника, пов'язана чи афілійована юридична особа, інший кредитор. Тобто пов'язаність осіб, які вчиняють фrawdаторний правочин може бути досить різноманітною. Зокрема, між особами, які вчиняють фrawdаторний правочин можуть бути родинні, квазіродинні відносини, інші цивільні відносини, навіть трудові чи «товариські»).

При цьому, суд касаційної інстанції зацентрував увагу на тому, що суд першої інстанції, встановивши, що оспорюваний договір укладено після набрання законної сили рішеннями судів щодо стягнення грошових коштів з відповідача 1 на користь позивача, вказав на відсутність доказів того, що кошти, отримані за договором позики в сумі 400 000 доларів США, спрямовані на погашення заборгованості перед позивачем за рішеннями судів, яка є значно меншою, ніж отримана за договором позики сума, а отже, сторони договору позики «вживали право на зло», використовували цивільно-правовий інструментарій (договір позики) для ухилення від повернення боргу відповідачем 1 позивачу.

У свою чергу, суд апеляційної інстанції скасовуючи рішення суду першої інстанції та ухвалюючи судові рішення про відмову у задоволенні

позову відповіді на наведені аргументи позову не надав, як і не вказав нічого щодо продажу в межах виконавчого провадження єдиного майна відповідача 1.

У результаті детального аналізу цієї справи, можна визначити, що вона якраз є «лакмусовим папірцем», який відображає наявну проблематику у кваліфікації правочинів фраздаторними, про яку ми зазначали у другому розділі нашого дослідження, оскільки судам у цій справі, належним чином дослідивши наявні докази та перевірівши усі доводи, потрібно прийняти судові рішення, яке, у випадку неналежної оцінки доказів та обставин справи, може призвести до протиправного позбавлення грошових коштів одного з кредиторів боржника.

Так, з однієї сторони є добросовісний кредитор, який з 2009 року має право вимоги грошових коштів до боржника, стягнув відповідний борг через суд та пред'явив виконавчі документи до примусового виконання, при цьому правомірно очікуючи на позитивний результат у вигляді повернення своїх грошових коштів. Поряд з цим, кредитор, який передав грошові кошти боржнику пізніше, теж може бути добросовісним, оскільки міг не знати усіх зазначених вище обставин, позичаючи боржнику грошові кошти, а внаслідок визнання недійсним договору позики він може опинитися у ситуації, при якій у нього буде відсутнє як його майно (передані грошові кошти), так і право повернути таке майно від боржника на підставі договору позики.

У свою чергу, у цій справі позивач не вимагає суд застосувати наслідки недійсності правочину, а тому, у випадку визнання недійсним договору позики, відповідачу 2 (якщо він дійсно добросовісний кредитор) необхідно буде звертатись до суду із відповідною позовною заявою та просити суд застосувати наслідки недійсності правочину. У свою чергу, таким наслідком для боржника, має бути повернення цьому кредитору (відповідачу 2) грошових коштів. У такому випадку судові рішення про застосування наслідків недійсності правочину буде документом, що посвідчуватиме право вимоги відповідача 2 до боржника.

Однак, якщо подивитись на цю ситуацію з іншого боку і допустити, що відповідач 2 є недобросовісним кредитором, то виникає виправданий сумнів в обранні позивачем ефективного способу захисту порушеного права (а також в тому, чи існує взагалі в такій реальній життєвій ситуації ефективний спосіб захисту порушеного права позивача).

Так, якщо новий кредитор недобросовісний, але довести недійсність правочину як фродакторного не вдасться, то у боржника буде два кредитори, відповідно, права позивача у цій справі не будуть поновлені. Поряд з цим, якщо новий кредитор недобросовісний, а договір позики буде визнано недійсним, то цей кредитор всеодно залишає за собою право звернутись до суду із позовною заявою до боржника про застосування наслідків недійсності правочину. А, враховуючи те, що фіктивність оспорюваного правочину позивачем не доведена, то така позовна заява про застосування наслідків недійсності правочину буде задоволена і стане підставою для стягнення грошових коштів із боржника на користь відповідача 2.

Отже, на нашу думку, єдиним ефективним способом захисту прав позивача у цій справі має бути доведення фіктивності оспорюваного правочину, оскільки тільки при встановленні того, що грошові кошти за розпискою не передавались, кредитор (якщо він недобросовісний) не зможе використати наявні юридичні механізми проти позивача, тобто не вчинить «право на зло». Поряд з цим, доведення фіктивності вказаного правочину є надзвичайно складним (майже нереальним), а у позивача може просто не бути доказів, які були б у своїй сукупності достатніми для кваліфікації цього правочину як фіктивного.

Ми вважаємо, що при доведенні фіктивності оспорюваного договору позики слід встановити легальність та реальність джерела походження коштів відповідача 2, які нібито передавались у позику, обставини фактичної передачі грошових коштів (з урахуванням того, що розрахунки між фізичними особами у готівковій формі повинні здійснюватись з дотриманням Положенням про ведення касових операцій у національній валюті в Україні,

затвердженим постановою Правління Національного банку України від 29.12.2017 року № 148, та не перевищувати 50 000 грн. на день), а також дослідити мету отримання грошових коштів та перевірити наявність доказів витрати цих грошових коштів.

Не можна оминати увагою й постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 15.10.2025 року у справі № 344/3489/24, де розглядалась позовна заява ТОВ «Фінансова компанія «Форінт» про визнання недійсним договору купівлі-продажу підвального приміщення. Суть справи звелась до того, що кредитор, вимоги якого до боржника були забезпечені іпотекою майна та який стягнув із боржника борг у судовому порядку, звернувся до суду із позовними вимогами про визнання недійсним іншого правочину за участю боржника, посилаючись на те, що:

- відповідний договір купівлі-продажу було вчинено з метою ухилення від виконання рішення суду та виведення зі своєї власності нерухомого майна;

- відповідач, знаючи про наявність у неї непогашеної заборгованості та виникнення 19.06.2015 року у позивача права вимагати від неї повернення кредиту та інших передбачених договором платежів, діючи вочевидь недобросовісно, з метою приховування вищевказаного нерухомого майна від можливого стягнення, продала підвальне приміщення, що свідчить про вчинення дій на шкоду кредитора;

- правочин було вчинено виключно з метою вибуття із власності боржниці підвального приміщення та недопущення його арешту та примусової реалізації в межах виконавчого провадження на примусове виконання рішення суду;

- відчуження підвального приміщення відбулося за заниженою в десятки разів вартістю, яка в десятки разів є меншою за вартість аналогічного нерухомого майна.

Судами усіх трьох інстанцій у задоволенні позовної заяви було відмовлено, однак Верховний Суд, частково задовольняючи касаційну скаргу, виклав мотивувальні частини рішень судів попередніх інстанцій у редакції постанови від 15.10.2025 року у справі № 344/3489/24 [93]. Ключовими правовими висновками цього судового рішення, на нашу думку є:

- відсутність заборони чи арешту на майно, що було продане боржником, не виключає кваліфікацію правочину як фраздаторного, оскільки для оспорення правочину, що вчинений всупереч принципу добросовісності та недопустимості зловживання правом важливим є те, що учасники цивільного обороту використовують приватний інструментарій всупереч його призначенню, принципу доброї совісті та, зокрема, для, унеможливлення звернення стягнення на майно боржника (поручителя) чи зменшення обсягу його майна;

- конструкція фраздаторного правочину (*actio Pauliana*) не може бути застосована незабезпеченим кредитором, якщо спірне майно було предметом іпотеки для забезпечення виконання зобов'язання іншого забезпеченого кредитора, та було відчужене без зловживання та для задоволення вимог іншого забезпеченого кредитора. Такого висновку Верховний Суд дійшов виходячи з того, що об'єкт нерухомого майна, який був предметом договору купівлі-продажу, який позивач просив визнати недійсним, був предметом іпотеки для забезпечення зобов'язання іншого кредитора – АТ «Електрон Банк». У свою чергу, суди відмовляючи у задоволенні позовних вимог з підстав недоведеності, не врахували, що позивач є незабезпеченим кредитором щодо цього конкретного майна, оскільки спірне майно було предметом іпотеки для забезпечення виконання зобов'язання іншого забезпеченого кредитора та було відчужене без зловживання для задоволення вимог останнього. Тому конструкція фраздаторного правочину у таких правовідносинах не може бути застосована.

- для застосування конструкції фразаторного правочину важливо щоб кредитору належало суб'єктивне цивільне право (зокрема, право вимоги). Необов'язково для застосування конструкції фразаторності, щоб існувало судові рішення про стягнення зокрема, боргу чи був розпочатий судовий процес про стягнення боргу. Необхідно, щоб той чи інший правочин вчинявся на шкоду кредитору для уникнення чи унеможливлення, зокрема, сплати боргу (коштів, збитків, шкоди) чи зменшення обсягу майна боржника. Аналогічних правових висновків дійшов Верховний Суд у постановках від 13.03.2025 року у справі № 159/5846/23 та від 30.07.2025 року у справі № 766/2529/24 [91, 105].

Слід також звернути увагу на постанову Верховного Суду від 05.03.2025 року у справі № 587/3625/23 [89], якою сформовано важливу правову позицію щодо належного способу захисту порушених прав кредитора у позаконкурсному провадженні при оспорювання фразаторних правочинів. Так, у цій справі розглядалась позовна заява ТОВ «Спектр-Агро» про визнання недійсними договорів купівлі-продажу земельних ділянок, застосування наслідків недійсності правочинів у вигляді скасування рішень про державну реєстрацію прав, та поновлення записів про право власності.

Позовна заява мотивована тим, що 07.05.2021 року між ТОВ «Спектр-Агро» та ТОВ «Зернова Сумщина» укладено договір поставки на умовах відстрочення кінцевого розрахунку та договір поруки. Рішенням Господарського суду Сумської області від 13.02.2023 року, яке набрало законної сили 16.03.2023 року, у господарській справі № 920/939/22 стягнуто в солідарному порядку з ТОВ «Зернова Сумщина» та іншої фізичної особи на користь ТОВ «Спектр-Агро» грошові кошти. У подальшому, на виконання судового рішення було видано наказ, який було пред'явлено до примусового виконання та відкрито відповідне виконавче провадження. Станом на дату розгляду судом цієї справи грошові зобов'язання боржників перед ТОВ «Спектр-Агро» не були виконані.

У свою чергу, 11.01.2023 року відповідач (фізична особа) уклала договори купівлі-продажу земельних ділянок, після чого вказане майно перейшло у власність іншої особи. Позивач стверджував, що відповідач, маючи на меті невиконання рішення суду у справі щодо стягнення грошових коштів на його користь, вжила заходів щодо відчуження належного їй нерухомого майна у вигляді земельних ділянок шляхом укладення вказаних договорів купівлі-продажу, а тому зазначені договори є фраздаторними, тобто вчиненими боржником (відповідачем) на шкоду кредитору. Більш того, ціна договору є значно заниженою, а відповідачами порушено та не дотримано вимоги статей 203, 215, 234 ЦК України, оскільки рішення суду про стягнення на користь позивача грошових коштів не виконане.

Суди першої та апеляційної інстанції у задоволенні позовних вимог відмовили у зв'язку із недоведеністю фраздаторності правочинів та вказали, що ціна продажу земельних ділянок не була занижена. У свою чергу, Верховний Суд такі рішення в частині відмови в задоволенні позовних вимог про визнання недійсними договорів купівлі-продажу земельних ділянок, застосування наслідків недійсності правочину скасував та в цій частині передав справу на новий розгляд до суду першої інстанції.

У частині позовних вимог про скасування рішень про державну реєстрацію прав та їх обтяжень і поновлення записів про право власності рішення судів попередніх інстанцій було зміно та викладено їх мотивувальні частини в редакції постанови Верховного Суду. Саме в цій частині постанови Верховного Суду від 05.03.2025 року у справі № 587/3625/23 і є цікавою, оскільки суд вказав, що належним способом захисту кредитора є відновлення становища яке існувало до порушення (п. 4 ч. 2 ст. 16 ЦК України), і для повернення майна боржнику оспорювання наступних правочинів (реєстраційних дій) щодо цього майна не вимагається. Тому в задоволенні позовних вимог про скасування рішень про державну реєстрацію прав та поновлення записів про право власності слід відмовити внаслідок обрання неналежного способу захисту.

Варто також вказати, що під час нового розгляду справи, суд першої інстанції таки визнав відповідні правочини недійсними на підставі їх фраздаторності, встановивши, що земельні ділянки відчужувались за заниженою ціною та в період, коли у боржника вже було невиконаним відповідне грошове зобов'язання.

Яскравим прикладом вчинення фраздаторних правочинів, є також справа № 605/254/23, де розглядалась позовна заява АТ «Сенс Банк» до відповідача 1, відповідача 2 та відповідача 3 про визнання недійсними та скасування договорів дарування земельної ділянки від 25.11.2022 року, купівлі-продажу житлового будинку від 18.11.2022 року та відновлення записів про реєстрацію права власності на вказане нерухоме майно за відповідачем 1.

Обґрунтовуючи позовні вимоги, позивач посилався на те, що 08.11.2017 року між ним та відповідачем 1 було укладено кредитний договір на суму 400 000 грн. зі строком повернення грошових коштів до 07.07.2022 року. У зв'язку з невиконанням зобов'язань за договором, АТ «Сенс Банк» звернулось до суду із позовною заявою про стягнення заборгованості. Ухвалою Франківського районного суду м. Львова від 11.02.2022 року у справі № 2-5418/10 накладено арешт на все нерухоме та рухоме майно відповідача 1 в межах заявленої суми 585 147,74 грн. Знаючи про накладення арешту, відповідач 1 відчужила належне їй нерухоме майно на користь відповідача 2 (договір дарування земельної ділянки) та відповідача 3 (договір купівлі-продажу житлового будинку). Отже, такі правочини, на думку позивача, вчинені на шкоду кредитору, а тому підлягають визнанню недійсними.

Суд першої інстанції позовні вимоги задовольнив частково, визнав недійсними договори дарування земельної ділянки та купівлі-продажу житлового будинку, а також повернув вказані об'єкти нерухомого майна у власність відповідача 1. У задоволенні решти позовних вимог відмовив.

Суд апеляційної інстанції частково задовольнив апеляційну скаргу, виклавши мотивувальну частину в редакції відповідної постанови, а також доповнив резолютивну частину рішення зобов'язанням відповідача 1 повернути відповідачу 3 грошові кошти у сумі 105 300 грн., отримані при укладенні договору купівлі-продажу житлового будинку. У свою чергу, апеляційний суд мотивував своє рішення тим, що підставою для визнання оспорюваних правочинів недійсними у цій справі є саме фраздаторність, а не фіктивність. Тому, у зв'язку з визнанням правочину недійсним сторони мають бути приведені у попередній майновий стан, зокрема у відповідача 1 виникає обов'язок повернути відповідачу 3 кошти, отримані як плату за об'єкт нерухомості. На думку суду апеляційної інстанції, поведінка набувача відповідача 3 безпосередньо до та після укладення договору купівлі-продажу об'єкта нерухомості спростовують доводи щодо добросовісності відповідача 3.

Постановою Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 25.03.2026 року у справі № 605/254/23 [99] касаційну скаргу залишено без задоволення, а рішення судів попередніх інстанцій – без змін. Судом визначено, що у силу гнучкості та різноманіття цивільних правовідносин вичерпний та закритий перелік обставин, за яких той чи інший правочин слід вважати фраздаторним, відсутній. Натомість Верховний Суд напрацював перелік обставин, які окремо або в сукупності можуть враховуватися при оцінці правочину як фраздаторного. Остаточну кваліфікацію певного правочину як фраздаторного повинен здійснювати суд в кожній конкретній справі виходячи із встановлених обставин.

Перевіряючи правочини відповідачів на відповідність принципу добросовісності та недопустимості зловживання правом (статті 3, 13 ЦК України), судом було встановлено, що такі правочини є фраздаторними, оскільки вчинені із порушенням зазначених принципів цивільного судочинства.

Так, у цій справі суди встановили, що відповідач 1 відчужила земельну ділянку за договором дарування на користь відповідача 2, яка є її донькою. Житловий будинок відповідач 1 відчужила за договором купівлі-продажу на користь відповідача 3, який після укладення договору не вселився до цього будинку та продовжував проживати за іншою адресою. Більш того, у справі не має доказів, що підтверджують, яким чином відповідач 1 повідомила інших осіб про намір продати будинок, а також коли та від кого відповідач 3 отримав інформацію про його продаж.

При цьому під час укладення цих договорів відповідачу 1 було відомо про наявність арешту, накладеного ухвалою суду від 11.02.2022 року на все її майно в межах суми 585 147,74 грн. під час розгляду справи № 2-5418/10 про стягнення із неї заборгованості.

Суди встановили, що відповідач 1, будучи обізнаною про накладення арешту на все її рухоме та нерухоме майно, а також під час розгляду справи про стягнення з неї заборгованості, здійснила відчуження належного їй нерухомого майна на користь відповідача 3 та своєї доньки – відповідача 2. При цьому останні діяли недобросовісно, зловживаючи правами щодо позивача як кредитора. Водночас, відповідач 1 не надала доказів того, що вартості іпотечного майна достатньо для задоволення вимог позивача.

За таких обставин суди обґрунтовано дійшли висновку про наявність підстав для визнання оспорюваних договорів недійсними, оскільки вони порушують майнові інтереси позивача та спрямовані на унеможливлення звернення стягнення на майно боржника. Відповідно, застосування наслідків недійсності правочинів є правомірним і передбачає повернення сторін у первісний стан.

Таким чином, у цій справі суди усіх трьох інстанцій дійшли до одного і того ж обґрунтованого висновку, що вчинені боржником правочини у період наявності судового спору щодо стягнення боргу на користь іншого кредитора та наявності судового рішення про арешт майна, є фраздаторними, оскільки внаслідок безоплатного відчуження земельної ділянки на близьку особу та

оплатного відчуження житлового будинку на особу, яка набула таке майно тільки «де юре», відповідний кредитор не зможе задовольнити свої грошові вимоги, тому його правам та інтересам завдано шкоди.

Проведений комплексний аналіз матеріалів судової практики, дає підстави зробити висновок, що розвиток інституту фrawdаторного правочину у позаконкурсному провадженні після його концептуального окреслення у судовій практиці характеризується поступовою еволюцією підходів до доказування відповідних обставин. Починаючи з 2018 року, судова практика перебувала на етапі становлення, коли суди досить обережно підходили до застосування цієї конструкції, часто ототожнюючи її з уже відомими підставами недійсності правочинів, зокрема фіктивністю. У цей період домінував формальний підхід до доказування, за якого вирішальне значення надавалося доведенню відсутності реального наміру сторін створити юридичні наслідки або наявності прямого умислу діяти на шкоду кредитору, що значно ускладнювало можливість ефективного захисту порушених прав.

У подальшому, у процесі розвитку правозастосовної практики, відбулося поступове відмежування фrawdаторного правочину від суміжних правових конструкцій, що зумовило зміну підходів до доказування. Суди почали визнавати, що для встановлення фrawdаторності не є обов'язковим доведення фіктивності чи удаваності правочину, а також прямого умислу сторін у його класичному розумінні. Натомість, акцент було зміщено на аналіз об'єктивних обставин: моменту укладення правочину відносно виникнення зобов'язання, впливу правочину на майновий стан боржника, наявності зв'язків між сторонами, економічної доцільності операції та її наслідків для кредитора. Таким чином, доказування набуло більш комплексного та оціночного характеру, заснованого на сукупності непрямих доказів.

Сучасний етап розвитку судової практики характеризується утвердженням матеріального підходу до оцінки правочинів, у межах якого ключове значення має не формальна відповідність правочину вимогам

закону, а його реальна мета та економічний ефект. Суди дедалі частіше виходять із необхідності забезпечення балансу інтересів сторін та недопущення зловживання правом, застосовуючи принцип добросовісності як універсальний критерій оцінки поведінки учасників цивільних відносин. У цьому контексті доказування фраздаторності фактично трансформувалося у встановлення сукупності індикаторів недобросовісної поведінки боржника, що дозволяє зробити висновок про спрямованість правочину на уникнення виконання зобов'язань.

Водночас, така еволюція підходів супроводжується і певними проблемами, зокрема відсутністю чітко визначених законодавчих критеріїв фраздаторності, що зумовлює значну роль судової дискреції. Це, у свою чергу, призводить до необхідності подальшого узагальнення судової практики та вироблення більш усталених стандартів доказування. Незважаючи на це, загальна тенденція розвитку свідчить про поступове формування ефективного механізму позаконкурсного захисту кредитора, який базується на поєднанні принципу добросовісності, заборони зловживання правом та оцінці фактичних обставин справи у їх взаємозв'язку.

3.2. Особливості судової практики щодо визнання недійсними фраздаторних правочинів у справах про банкрутство (неплатоспроможність)

Особливе місце серед спорів про визнання недійсними фраздаторних правочинів займають справи, що розглядаються у межах процедур банкрутства (неплатоспроможності), оскільки саме в таких правовідносинах найбільш гостро постає питання захисту інтересів кредиторів та збереження майнової маси боржника. На відміну від загальних цивільних чи господарських спорів, у справах про банкрутство оспорювання правочинів боржника спрямоване не лише на відновлення порушеного права окремого

кредитора, а насамперед на забезпечення справедливого задоволення вимог усієї сукупності кредиторів у межах конкурсного провадження.

Специфіка таких спорів полягає у застосуванні спеціальних положень Кодексу України з процедур банкрутства, зокрема норм щодо визнання недійсними правочинів боржника, вчинених у підозрілий період або після відкриття провадження у справі про банкрутство та при інших кваліфікуючих ознаках. Йдеться про випадки відчуження майна за заниженою вартістю, безоплатної передачі активів, дострокового виконання зобов'язань окремим кредиторам, укладення договорів із заінтересованими особами чи створення штучної заборгованості, що фактично призводить до зменшення ліквідаційної маси та порушення принципу пропорційного задоволення вимог кредиторів.

Судова практика Верховного Суду у справах цієї категорії сформувала важливий підхід, відповідно до якого оцінці підлягає не лише формальна законність правочину, а й його економічний зміст, добросовісність поведінка сторін, момент укладення правочину щодо виникнення ознак неплатоспроможності та реальний вплив на майновий стан боржника. Саме через дослідження фактичної мети правочину суди встановлюють наявність фраздаторного характеру та вирішують питання про повернення майна до ліквідаційної маси.

Отже, практика розгляду судами спорів про визнання недійсними фраздаторних правочинів у процедурах банкрутства є одним із ключових механізмів забезпечення ефективності інституту банкрутства (неплатоспроможності). Її аналіз дозволяє визначити сучасні підходи до захисту прав кредиторів, межі судового контролю за діями боржника та особливості застосування спеціальних банкрутних підстав недійсності правочинів.

Як ми зазначали у другому розділі нашого дослідження, у справах про банкрутство (неплатоспроможність) правочини визнаються недійсними судами як на підставі порушення загальних засад цивільного судочинства,

визначених ЦК України, так і на підставі спеціальних (притаманних тільки конкурсному провадженню) підстав, визначених КУЗПБ.

Цікавою з точки зору логіки побудови судового рішення та вибору належного способу захисту порушених прав кредитора є постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 01.04.2026 року у справі № 922/3936/24(922/2638/25) [106].

У межах провадження у справі № 922/3936/24 про банкрутство АТ «Сахновщинське імені М.О.Ключки» (далі – боржник та/або відповідач 1) розглядалась позовна заява ТОВ «Магма капітал» (далі – ініціюючий кредитор та/або позивач) до відповідача 1 та ТОВ «Харків інжиніринг сервіс» (далі – відповідач 2) про визнання недійсним договору від 15.11.2021 року про відступлення (купівлі-продажу) права вимоги № 15/11, укладеного між відповідачами, та застосування наслідків недійсності правочину.

Позивач обґрунтовував позовні вимоги наявністю в оспорюваного договору ознак фродакторного правочину, що є підставою для визнання його недійсним в силу приписів частини другої ст. 42 КУЗПБ України та норм статей 215, 216, 228 ЦК України. Крім іншого, зазначав, що оспорюваний правочин призвів до неплатоспроможності боржника, укладений керівником боржника із перевищенням посадових повноважень, є завідомо невігідним для боржника, не відповідає статутній діяльності боржника.

Рішенням суду першої інстанції у задоволенні позовної заяви відмовлено. Приймаючи рішення, місцевий господарський суд дійшов висновку, що спірний правочин був укладений більш ніж за три роки до відкриття провадження у справі про банкрутство, у зв'язку з чим положення ст. 42 КУЗПБ не підлягають застосуванню до цих правовідносин. Крім того, суд зазначив, що позивач не надав належного обґрунтування того, яким саме чином оспорюваний правочин спричинив негативні наслідки для боржника та його кредиторів, а також не довів наявності недобросовісної поведінки сторін правочину чи зловживання ними своїми правами.

Постановою суду апеляційної інстанції рішення місцевого господарського суду скасовано та ухвалено нове рішення, яким позовні вимоги задоволено, визнано недійсним оспорюваний договір та застосовано наслідки недійсності правочину, а саме:

- визнано відсутніми у боржника будь-яких прав вимоги за договором про відступлення (купівлі-продажу) права вимоги № 15/11 від 15.11.2021 року;

- визнано відсутнім у відповідача 2 права вимоги до боржника у розмірі 98 009 559,44 грн.

Свою постанову апеляційний суд мотивував тим, що позивачем доведено належними, допустимими, достовірними та достатньо вірогідними доказами наявність достатніх правових підстав про визнання недійсним оспорюваного договору, спірний договір містить ознаки фраздаторного правочину, тобто правочину, який вчинений боржником на шкоду кредиторам з метою приховати від них наявні у боржника активи і який призвів до неплатоспроможності боржника, порушує публічний порядок, оскільки спрямований на неотримання кредиторами боржника грошових коштів, які останній ним заборгував, що порушує їхнє конституційне право власності.

Постановою Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 01.04.2026 року у справі № 922/3936/24(922/2638/25) касаційну скаргу задоволено частково, постанову суду апеляційної інстанції змінено та викладено її резолютивну частину у новій редакції, якою рішення суду першої інстанції скасовано та ухвалено нове рішення, яким позовну заяву задоволено та визнано недійсним оспорюваний договір.

Визначаючи підстави визнання оспорюваного у цій справі правочину недійсним, Верховний Суд зауважив, що провадження у справі про банкрутство боржника відкрито 24.12.2024 року, тобто оспорюваний позивачем правочин укладений не у підозрілий період, визначений ст. 42 КУзПБ (більш ніж 3 роки до порушення провадження у справі про

банкрутство), а тому не можливим в даному випадку є застосування положень вказаної статті до спірних правовідносин.

У свою чергу, колегія суддів, з урахуванням правової позиції Верховного Суду у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду, сформульованої у постанові від 02.06.2021 у справі № 904/7905/16 [77], а також у постанові від 17.10.2024 у справі № 914/2161/23 [109], зазначила, що відсутність підстав для застосування ст. 42 КУзПБ не виключає можливості визнання недійсним правочину боржника, спрямованого на уникнення звернення стягнення на його майно, на підставі загальних засад цивільного законодавства та недопустимості зловживання правом за умови доведеності відповідних обставин заявником. У такому разі звернення в межах справи про банкрутство з позовом про визнання недійсним правочинів боржника на підставі загальних засад цивільного законодавства та недопустимості зловживання правом є належним способом захисту, який гарантує практичну й ефективну можливість захисту порушених прав кредиторів та боржника.

З аналізу судових рішень у цій справі можна визначити, що наявність в оспорюваного правочину ознак фраздаторності підтверджується наступними обставинами, що були визначальними:

1) внаслідок укладання оспорюваного правочину, боржник взяв на себе обов'язок сплатити 62 752 614,44 грн. та став неплатоспроможним ще у 2021 році (через 5 днів після отримання 16.11.2021 року вимоги оплатити придбані права вимоги), оскільки боржник згідно його податкової звітності не мав на кінець 2021 та протягом 2022 років і пізніше достатньо ліквідних активів для погашення одночасно кредиторських вимог відповідача 2.

2) придбання боржником прав вимоги у відповідача 2 не відповідає статутним видам його діяльності, оскільки згідно з пунктом 3.1. Статуту боржника, від 2018 року метою його діяльності є отримання прибутку шляхом здійснення виробництва. Отже, боржник має статутну мету – здійснення прибуткової діяльності, а тому укладення договорів, які є

завідомо збитковими для нього, напряду суперечить статуту і наносять шкоду як самому боржнику так і його кредиторам шляхом доведення до неплатоспроможності.

3) боржник придбав права вимоги за ціною, яка більше аніж у тисячу разів перевищує їхню ринкову вартість, що вочевидь є не вигідним та збитковим для нього. Продані за оспорюваним договором права вимоги набуті відповідачем 2 на публічному аукціоні 11.03.2021 року у ліквідатора банкрута ТОВ «Центр груп 2008» всього за 54 092,68 грн. Тобто, генеральний директор боржника придбала права вимоги за суму 58 615 382,60 грн, які за 6 місяців до того на конкурсній основі на аукціоні були продані за сформованою за результатами аукціону ринковою вартістю, яка дорівнює 54 092, 68 грн.

4) оспорюваний правочин не був спрямований на реальне настання правових наслідків, оскільки доказів навіть часткової сплати досить суттєвої грошової суми за оспорюваним договором його учасниками не надано, що беззаперечно свідчить про відсутність намірів обох сторін його фактично виконувати.

5) боржник приховав інформацію про укладення оспорюваного договору, як від зовнішнього аудитора, так і від акціонерів та кредиторів, оскільки така інформація відсутня в офіційній податковій звітності боржника станом на 31.12.2021 року (що була додатково перевірена незалежними аудиторами).

Підставою для відмови у задоволенні позовних вимог про застосування наслідків недійсності правочину стало те, що боржник не оплачував набуті ним права вимоги, у разі визнання договору про відступлення прав вимоги недійсним такий договір не створює обумовлених ним правових наслідків. Поряд з цим, суд визначив, що визнання відсутніми прав вимоги за оспорюваним договором не є наслідками недійсності правочину в розумінні ст. 216 ЦК України.

Доволі ілюстративною з точки зору застосування норма матеріального права щодо визнання недійсними правочинів за участю боржника у конкурсному провадженні є справа № 910/20146/20(910/9531/22), у якій розглядалась позовна заява Адвокатського об'єднання «Лоялті» до ПП «Агрошанс-2014» (далі – боржник та/або відповідач 1), ТОВ «Підволочиськ Зерно» (далі – відповідач 2) та ТОВ «Торговий дім» Олійно-жирова компанія» (далі – відповідач 3) про визнання недійсним договору поруки, укладеного між відповідачами.

Так, 18.04.2017 року між ПП «Агрошанс-2014» та ТОВ «Підволочиськ Зерно» було укладено договір безвідсоткової поворотної фінансової допомоги № ПЗ-18/04/17-ф, відповідно до умов якого, ТОВ «Підволочиськ Зерно» передає ПП «Агрошанс-2014» в користування безвідсоткову поворотну фінансову допомогу на суму, що не повинна перевищувати 20 000 000 грн., а ПП «Агрошанс-2014» зобов'язується повернути її в повному обсязі в строк не пізніше 31.12.2018 року. ТОВ «Підволочиськ Зерно» на виконання своїх обов'язків перерахувало на рахунок ПП «Агрошанс-2014» кошти у розмірі 12 420 318 грн. 00 коп. У подальшому, на виконання своїх обов'язків з повернення фінансової допомоги, ПП «Агрошанс-2014» повернуло ТОВ «Підволочиськ Зерно» 5 139 787 грн. 03 коп., а грошові кошти у розмірі 7 280 530 грн. 97 коп. залишились неповернутими.

Надалі, 27.12.2018 року між ТОВ «Підволочиськ Зерно», ПП «Агрошанс-2014» та ТОВ «Об'єднана торгівельна мережа» укладено угоду про переведення боргу, згідно умов якої, борг ПП «Агрошанс-2014» в тому числі, за договором № ПЗ-18/04/17-ф від 18.04.2017 року, у розмірі 7 280 530 грн. 97 коп. було переведено на ТОВ «Об'єднана торгівельна мережа».

Після переведення боргу за вказаним договором, між ТОВ «Підволочиськ Зерно» та ПП «Агрошанс-2014» укладено договір поруки від 21.01.2019 року, за умовами якого ПП «Агрошанс-2014» поручається перед ТОВ «Підволочиськ зерно» за повне виконання зобов'язань ТОВ «Об'єднана

торгівельна мережа» за договором безвідсоткової поворотної фінансової допомоги № ПЗ-18/04/17-Ф від 18.04.2017 року, які полягають у сплаті ТОВ «Об'єднана торгівельна мережа» заборгованості перед ТОВ «Підволочиськ зерно». У подальшому, правонаступником ТОВ «Підволочиськ Зерно» стало ТОВ «Торговий дім «Олійно-жирова компанія».

Враховуючи те, що ТОВ «Об'єднана торговельна мережа» не було виконано зобов'язання перед ТОВ «Торговий дім «Олійно-жирова компанія» з погашення заборгованості у розмірі 7 270 530 грн. 97 коп., ТОВ «Торговий дім «Олійно-жирова компанія» звернулось до суду із заявою про відкриття провадження у справі банкрутство ПП «Агрошанс-2014» (на підставі оспорюваного договору поруки), що стало підставою для відкриття провадження по справі та визнання ПП «Агрошанс-2014» банкрутом.

У якості підстав для визнання оспорюваного правочину недійсним, позивач вказував на порушення ч. 1 ст. 42 КУЗПБ (оскільки боржник протягом трьох років до відкриття провадження у справі про банкрутство взяв на себе зобов'язання, внаслідок чого він став неплатоспроможним), ч. 2 ст. 42 КУЗПБ (оскільки боржник протягом трьох років до відкриття провадження у справі про банкрутство взяв на себе зобов'язання без відповідних майнових дій іншої сторони) та ч.ч. 1, 5 ст. 203 ЦК України (оскільки вчинений правочин не спрямований на реальне настання обумовлених ним правових наслідків, та відповідно до ст. 234 ЦК України є фіктивним).

Рішеннями усіх трьох інстанцій позовну заяву задоволено та визнано недійсним оспорюваний договір поруки за участю боржника. При цьому встановлено, що укладання правочину було спрямовано на необґрунтоване, сумнівне та непропорційне збільшення розміру боргових зобов'язань боржника всупереч власним фінансовим інтересам, відтак такий правочин є фраздаторним правочином. Поряд з цим, доведено, що правочин не був спрямований на реальне настання обумовлених ним правових наслідків, а тому відповідно до ст. 234 ЦК України є також фіктивним.

Ключовими висновками, що лягли в обґрунтування визнання недійсним оспорюваного правочину, які були зроблені Північним апеляційним господарським судом у постанові від 04.09.2023 року [113] та Верховним Судом у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 25.10.2023 року у справі № 910/20146/20 (910/9531/22) [107], на нашу думку, є наступні:

- оскільки провадження у справі про банкрутство відкрито 08.02.2021 року, то, керуючись темпоральним принципом, в даному випадку підлягають застосуванню положення КУЗПБ, а оспорюваний правочин може бути визнаний недійсним на підставі ст. 42 КУЗПБ;

- кредитор має право оспорювати правочини боржника, стороною яких він не є, оскільки будь-який правочин, вчинений боржником у період настання у нього зобов'язання із погашення заборгованості перед кредитором, внаслідок якого боржник перестає бути платоспроможним, має ставитися під сумнів у частині його добросовісності та набуває ознак фродакторного правочину;

- позивач вправі звернутися до суду із позовною заявою про визнання договору недійсним, як такого, що направлений на уникнення звернення стягнення на майно боржника, на підставі загальних засад цивільного законодавства, та послатися на спеціальну норму, що передбачає підставу визнання правочину недійсним;

- особа, яка є боржником перед своїми контрагентами повинна утримуватись від дій, які безпідставно або сумнівно зменшують розмір її активів.

- поручитель, укладаючи договір поруки, не може не розуміти, що у випадку невиконання основним боржником зобов'язання, саме йому доведеться виконувати зобов'язання в повному обсязі за рахунок свого майна (шляхом передачі чи відчуження кредиторю). Тим самим поручитель визначає долю належного йому майна на майбутнє. Вступаючи у договірні відносини щодо поруки по боргах третіх осіб, учасники такого договору

поруки, з урахуванням категорії «підприємницького ризику» та фраздаторності, у розрізі регулювання відносин неплатоспроможності повинні розкрити суду ті реальні мотиви, з яких вони виходили при укладенні оспорюваного правочину, які б підтверджували реальні ринкові наміри учасників такого правочину щодо отримання прибутку при здійсненні звичайної ринкової діяльності.

Таким чином, у цій справі продемонстровано, що правочини боржника у конкурсному провадженні можуть бути визнані недійсними одночасно і на підставах, встановлених ЦК України, і на підставах, визначених КУЗПБ (у даному випадку, правочин був одночасно фраздаторним та фіктивним). Також судовими рішеннями у цій справі яскраво ілюструється використання «права на зло», оскільки колишнє керівництво боржника, діючи недобросовісно та зловживаючи своїми правами у змові з іншою особою, яка стала ініціюючим кредитором у справі про банкрутство, уклали правочин, не спрямований на реальне настання обумовлених ним правових наслідків, з метою завдання шкоди інтересам боржника та доведення його до банкрутства.

Виходячи з фактичних обставин саме цієї справи у другому розділі дисертаційного дослідження ми зазначали про необхідність розширення кола суб'єктів, які можуть звертатись до суду із вимогами про визнання недійсними правочинів боржника у справах про банкрутство (в частині надання права на звернення до суду уповноваженій особі учасників (засновників)), оскільки в даній ситуації, лише інший конкурсний кредитор звернувся до суду із відповідною позовною заявою (і його право на звернення до суду також ставилось під сумнів). У свою чергу, у випадку відсутності такого кредитора у справі (за наявності лише одного ініціюючого кредитора) права боржника та його учасників (засновників) могли залишитись порушеними і надалі, оскільки всі особи, що брали участь у справі не були зацікавлені у відновленні платоспроможності боржника (ініціюючий кредитор – це учасник фіктивного та фраздаторного правочину,

а арбітражний керуючий, призначений судом за клопотанням цього ж кредитора і винагороду йому платить саме цей кредитор).

Слід також продемонструвати як у практичній площині у конкурнсому провадженні застосовуються додаткові наслідки визнання фраздаторних правочинів недійсними. Яскравим прикладом застосування до осіб, винних у доведенні до банкрутства боржника (у тому числі, шляхом укладання фраздаторних правочинів), субсидіарної відповідальності є постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 19.03.2025 року у справі № 918/1217/21(918/500/24) [96].

У вказаній справі розглядалась позовна заява ліквідатора ТОВ «ЕКО ДОК» (в межах справи про його банкрутство) до двох учасників (засновників) та директора юридичної особи про покладення субсидіарної відповідальності та стягнення боргу.

Позовні вимоги обґрунтовані ліквідатором боржника тим, що під час виконання повноважень у процедурі банкрутства арбітражним керуючим встановлено, що протягом періоду трьох років до відкриття провадження у справі, керівними органами боржника укладено ряд правочинів спрямованих на відчуження майна. У свою чергу, за період здійснення процедури банкрутства боржника вимоги кредиторів не погашалися у зв'язку із недостатністю майна, тобто відсутністю ліквідаційної маси (майна, коштів, цінних паперів тощо).

За результатом аналізу вказаних правочинів, а також ряду фінансово-господарських договорів, було встановлено, що правочини із відчуження майна містять ознаки фраздаторності. Реалізуючи передбачений законом правовий механізм захисту прав та інтересів кредиторів, який спрямований на наповнення ліквідаційної маси, тобто повернення у власність боржника відчуженого майна, ліквідатор звернувся до господарського суду із позовною заявою про визнання недійсним договорів купівлі-продажу нерухомого майна та визнання недійсним договору купівлі-продажу транспортного засобу. У задоволенні позовних вимог судом першої інстанції було

відмовлено, а в апеляційному порядку судові рішення не оскаржувались через відсутність грошових коштів для сплати судового збору. Враховуючи наявність судових рішень про відмову у задоволенні позовних вимог щодо визнання недійсними правочинів боржника, майнові активи, відчужені боржником за три роки до відкриття провадження у справі про банкрутство, не було повернуто до складу ліквідаційної маси боржника, а тому ліквідаційна маса у справі відсутня.

За результатом проведеного ліквідатором аналізу щодо виявлення ознак доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі та під час банкрутства, останній встановив, що в діях керівних органів боржника наявні ознаки умисного доведення боржника до банкрутства та недобросовісних дій в наслідок яких неможливим є погашення грошових зобов'язань, що полягає насамперед у відчуженні всіх майнових активів боржника на момент існування грошового зобов'язання, в період трьох років до відкриття провадження у справі про банкрутства, з метою уникнення виконання зобов'язань та завдання шкоди кредиторам, а також використання документообігу, який не відображає реальних господарських операцій, зокрема, приховування дійсних обставин щодо розпорядження рухомим майном боржника.

Отже, на думку ліквідатора, виявлені за результатом аналізу обставини підтверджують наявність елементів складу правопорушення в сукупності з причинно-наслідковим зв'язком та завданою шкодою у розмірі 3 248 083,09 грн., а й відтак наявність підстав для покладення на суб'єктів відповідальності субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням боржника до банкрутства.

Рішенням суду першої інстанції у задоволенні позовної заяви відмовлено. Постановою суду апеляційної інстанції, залишеною без змін постановою касаційного суду, позовні вимоги задоволено, покладено субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку із доведенням до банкрутства у розмірі 3 248 083,09 грн. на двох його учасників

(засновників) та директора, а також стягнуто солідарно із вказаних осіб на користь ТОВ «Еко Док» 3 248 083,09 грн. субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями ТОВ «Еко Док» у зв'язку з доведенням до банкрутства.

Задовольняючи позовні вимоги про субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника на його учасників (засновників) та директора, суд звернув увагу, що ст. 61 КУЗПБ закріплено правову презумпцію субсидіарної відповідальності осіб, що притягуються до неї, складовими якої є недостатність майна ліквідаційної маси для задоволення вимог кредиторів та наявність ознак доведення боржника до банкрутства. Однак, зазначена презумпція є спростовною, оскільки передбачає можливість цих осіб довести відсутність своєї вини у банкрутстві боржника та уникнути відповідальності. Спростовуючи названу презумпцію, особа, яка притягується до відповідальності має право довести свою добросовісність, підтвердивши, зокрема, оплатне придбання активу боржника на умовах, на яких за порівняних обставин зазвичай укладаються аналогічні правочини та довівши, що вчинені за її участі (впливу) операції приносять дохід, відображені у відповідності з їх дійсним економічним змістом, а отримана боржником вигода обумовлена розумними економічними чинниками.

Отже, якщо дії особи, які мали вплив на економічну (юридичну) долю боржника викликають об'єктивні сумніви в тому, що вона керувалася інтересами боржника, на неї переходить тягар доведення того, що результати зазначених дій стали наслідком звичайного господарського обороту, а не викликані використанням нею своїх можливостей, що стосуються визначення дій боржника, як таких, що вчиненні на шкоду інтересам боржника та його кредиторів.

Детальний аналіз судових рішень у цій справі дозволяє зробити висновок, що протиправними діями з доведення до банкрутства, які були здійснені керівництвом боржника та стали підставою для задоволення позовних вимог є:

- прийняття рішень керівними органами боржника з порушенням принципів добросовісності та розумності, в тому числі узгодження, укладення або схвалення правочинів на завідомо невігідних умовах;

- здійснення керівними органами боржника господарських операцій і правочинів, які не мали розумного пояснення мети та мотивів її здійснення і які не відповідали інтересам боржника;

- вчинення керівними органами боржника господарських операцій і правочинів, які призвели до відсутності як коштів на рахунках, так і майна боржника;

- прийняття рішень керівними органами боржника про виведення активів, внаслідок якого настала неплатоспроможність боржника за його іншими зобов'язаннями, за відсутності будь-яких інших ресурсів (та перспектив їх отримання боржником) для погашення заборгованості (що вказує на мету – ухилення від погашення боржником заборгованості перед конкретним кредитором), що виявилось у відчуженні всіх майнових активів боржника.

Таким чином, можна визначити, що дії (бездіяльність) третіх осіб (у тому числі, учасників (засновників) та керівників боржника), що мають вплив на становище боржника при наявності причинно-наслідкового зв'язку між діями (бездіяльністю) цих осіб та фактичною неплатоспроможністю боржника (доведенням його до банкрутства), мають визначальне значення при ухваленні судами рішень у таких спорах.

Отже, учасники (засновники) та керівники боржника у процедурі банкрутства можуть бути суб'єктами субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями боржника навіть якщо судом було відмовлено у задоволенні позовних вимог про визнання недійсним правочинів боржника (з тих чи інших підстав), однак відповідні керівні особи боржника приймали рішення щодо розпорядження його майном з порушенням принципів добросовісності та розумності, здійснювали господарські операції і правочини, які не мали розумного пояснення мети та мотивів здійснення і які не відповідали

інтересам боржника, виводили активи з метою ухилення від погашення боржником заборгованостей перед кредиторами.

Слід зазначити, що у конкурсному провадженні фrawdаторні правочини визнаються недійсними не тільки у справах про банкрутство (що стосується виключно юридичних осіб), а й у справах про неплатоспроможність фізичних осіб, які можуть бути відкриті лише з ініціативи та за заявою самих фізичних осіб-боржників. При цьому пропозицію щодо кандидатури арбітражного керуючого у таких справах надає також сам заявник, однак у випадку вчинення боржником правочинів на шкоду кредиторам, ті ж суб'єкти, що й у банкрутстві можуть ставити під сумнів відповідні правочини. Зазначене свідчить, що процедура неплатоспроможності фізичної особи, визначена КУЗПБ передбачена тільки для добросовісних боржників, які не вчиняли та не вчиняють дій щодо виведення свого майна та інших активів для унеможливлення звернення стягнення на них.

У цьому контексті слід звернути увагу на постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 21.08.2025 року у справі № 910/987/23(910/16904/23) [108], де в межах справи про неплатоспроможність фізичної особи, ініційованої безпосередньо боржником, розглядалась позовна заява одного з кредиторів до боржника (далі – відповідач 1) та ще однієї фізичної особи (далі – відповідач 2) про визнання недійсним договору купівлі-продажу транспортного засобу від 17.06.2020 року, укладеного між відповідачами, та витребування на користь боржника відчуженого ним транспортного засобу.

Позовні вимоги були обґрунтовані тим, що боржник відчужив транспортний засіб на користь пов'язаної з ним особи – відповідача 2 за втричі заниженою вартістю, а сам договір укладено на шкоду позивача як кредитора, містить ознаки фrawdаторності, тому підлягає визнанню недійсним, а транспортний засіб – витребуванню на користь боржника. Вказані дії боржник вчинив, маючи невиконане грошове зобов'язання перед кредитором та під час розгляду справи судом про стягнення боргу.

Додатково позивач вказав, що після продажу транспортного засобу боржник продовжив ним користуватися, що підтверджується витягом Головного центру обробки спеціальної інформації Державної прикордонної служби України, згідно з яким останній неодноразово подорожував на транспортному засобі за межі України, а також змістом довіреності від 22.02.2023 року, якою відповідач 2 як власник вказаного транспортного засобу надала боржнику увесь можливий обсяг повноважень (керування, експлуатація, ремонт, продаж на умовах, що будуть вільно визначені повіреним) щодо транспортного засобу.

Більш того, згідно з висновком судової транспортно-товарознавчої експертизи, середня ринкова вартість транспортного засобу станом на дату його відчуження складала 1 449 198,00 грн., а проданий він був за 500 000 грн.

Рішенням суду першої інстанції визнано недійсним оспорюваний договір та витребувано на користь боржника проданий ним транспортний засіб. Рішення мотивовано тим, що договір підлягає визнанню недійсним як такий, що має ознаки фродауторності, оскільки його укладення призвело до зменшення обсягу майнових активів боржника та його неплатоспроможності, а також спрямовано на завдання шкоди кредиторам. Позовні вимоги про витребування транспортного засобу на користь боржника задоволено на підставі ч. 3 ст. 42 КУзПБ.

Постановою апеляційного суду, залишеною без змін постановою Верховного Суду, рішення господарського суду першої інстанції скасовано в частині витребування транспортного засобу, ухвалено в скасованій частині нове рішення, яким у задоволенні позовної вимоги відмовлено. Колегія суддів апеляційного суду дійшла висновку, що кредитор не є належним позивачем у цій справі щодо питання про витребування майна з чужого незаконного володіння, тому підстав для задоволення його позовної вимоги немає.

На нашу думку, важливими для правозастосовної практики є висновки Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 21.08.2025 року у справі № 910/987/23(910/16904/23) щодо того, що кредитор, який оспорує фrawdаторний правочин за участю боржника, не є належним позивачем та не може звертатись до суду із позовною вимогою про витребування майна з чужого незаконного володіння, оскільки такий кредитор не є власником майна, переданого за фrawdаторним правочином.

Так, судом наголошено, що за вимогами ч. 3 ст. 42 КУзПБ, у разі визнання недійсними правочинів боржника з підстав, передбачених ч. 1 або ч. 2 цієї статті, сторона за таким правочином зобов'язана повернути боржнику майно, яке вона отримала від боржника, а в разі неможливості повернути майно в натурі – відшкодувати його вартість грошовими коштами за ринковими цінами, що існували на момент вчинення правочину. За змістом наведеної норми в ній закріплено реституційні наслідки недійсності відповідних правочинів, укладених боржником, тобто спеціальна форма відновлення становища, що існувало до порушення, сутність якої полягає в поверненні сторін правовідношення у стан, який передував вчиненню певної протиправної дії. Реституція може поставати як реституція володіння (повернення кожною із сторін недійсного правочину того, що така сторона за ним отримала) або ж як компенсаційна реституція відшкодування (в грошовій чи негрошовій формі) вартості одержаного у разі неможливості його повернення в натурі.

Однак, суд зауважив, що зазначений зобов'язальний спосіб захисту права власності може застосовуватися лише до сторони недійсного правочину, зокрема, повернення майна, отриманого за недійсним правочином, у порядку реституції може здійснюватися лише в тому випадку, якщо на момент вирішення відповідного питання воно перебуває в тієї сторони недійсного правочину, якій було передано. Такий спосіб захисту не може бути застосований як підстава позову про повернення майна,

переданого на виконання недійсного правочину, яке було відчужене третій особі.

Судом визначено, що у разі встановлення обставин перебування проданого за недійсним правочином майна у третьої особи (яка не є стороною недійсного правочину) для витребування такого майна має бути застосований речово-правовий спосіб захисту, передбачений статтями 387, 388 ЦК України. Зміст передбаченого вказаними нормами віндикаційного позову полягає у вимозі неволодіючого власника (титульного володільця) до володіючого невластника про повернення речі в натурі.

Таким чином, Верховний Суд виснував, що право на звернення з позовною заявою про витребування майна з володіння третіх осіб (які не є сторонами договору, що визнається недійсним) належить боржнику як його власнику та керуючому реалізацією у справі про неплатоспроможність. Натомість учасники справи про банкрутство вправі оскаржити до суду дії (бездіяльність) арбітражного керуючого щодо вжитих ним заходів у ліквідаційній процедурі з повернення майна у ліквідаційну масу боржника, а комітет кредиторів за поданим клопотанням – усунути ліквідатора від виконання ним своїх обов'язків у разі їх невиконання або неналежного виконання.

На нашу думку, така судова практика свідчить про те, що при недобросовісності та відсутності волі боржника та арбітражного керуючого (якого цей же боржник пропонує до призначення та платить йому винагороду) на повернення майна до складу ліквідаційної маси, кредитор втрачає право задовольнити свої вимоги шляхом отримання грошових коштів з реалізації майна, що могло би бути повернене у власність боржника – сторони фродакторного правочину. Законодавчо визначена модель, яка прямо передбачає реституцію у таких ситуаціях, є неефективною та такою, що не призводить до належного захисту порушених прав кредиторів. У свою чергу, передбачені КУзПБ положення щодо закриття провадження у справі про неплатоспроможність недобросовісного боржника, що виключатиме

звільнення фізичної особи від боргів, лише не дає можливості списати боржнику борги, однак жодним чином не поновлює прав кредиторів. Поряд з цим, право звернутись до суду та просити усунути арбітражного керуючого від виконання ним повноважень та призначення іншого арбітражного керуючого є окремим складним інститутом, який не зумовлює автоматичне вчинення ним відповідних дій щодо повернення майна до складу ліквідаційної маси.

Проведений аналіз судової практики у справах про банкрутство (неплатоспроможність) дає підстави стверджувати, що інститут фродакторного правочину у конкурсному провадженні набув більш чітких та функціонально спрямованих рис порівняно з позаконкурсною практикою. Його застосування у межах процедур банкрутства підпорядковане передусім завданню збереження та максимального наповнення ліквідаційної маси боржника, що зумовлює підвищену увагу судів до будь-яких дій боржника, які могли призвести до зменшення його активів або порушення принципу пропорційного задоволення вимог кредиторів. У цьому контексті фродакторність правочину розглядається не ізольовано, а крізь призму його впливу на конкурсну масу та інтереси всього кола кредиторів.

Судова практика свідчить про поєднання спеціальних підстав недійсності правочинів, передбачених законодавством про банкрутство, із загальними засадами цивільного права, зокрема принципами добросовісності та заборони зловживання правом. Водночас, на відміну від позаконкурсних спорів, у межах процедур банкрутства (неплатоспроможності) ключового значення набувають такі критерії, як момент вчинення правочину (зокрема в межах підозрілого періоду), його економічні наслідки для боржника, характер взаємовідносин між сторонами та вплив на можливість задоволення вимог кредиторів. Це свідчить про утвордження комплексного підходу до оцінки правочинів, у якому вирішальним є їх матеріальний зміст та фактичний результат.

Окремої уваги заслуговує сформована у практиці тенденція до розгляду вчинення фраздаторних правочинів як однієї з підстав для покладення субсидіарної відповідальності на керівників та учасників (засновників) боржника. Суди дедалі частіше виходять із того, що системне вчинення дій, спрямованих на виведення активів або штучне погіршення фінансового стану підприємства, може свідчити про недобросовісну поведінку керівних органів та бути підставою для покладення на них обов'язку відшкодувати шкоду кредиторам.

Загалом, розвиток судової практики у цій сфері демонструє поступове формування ефективного механізму протидії зловживанням у процедурах банкрутства, який поєднує інструменти оспорювання правочинів із можливістю притягнення винних осіб до майнової відповідальності. Це сприяє посиленню захисту прав кредиторів, підвищенню рівня добросовісності у цивільному та господарському обороті, а також забезпеченню досягнення основної мети процедур банкрутства (неплатоспроможності) – справедливого та пропорційного задоволення вимог кредиторів.

Висновки до розділу III

Узагальнюючи результати дослідження, викладені у третьому розділі дисертації, слід констатувати, що аналіз судової практики щодо визнання недійсними фраздаторних правочинів дозволяє виявити не лише сталі тенденції правозастосування, а й глибинні трансформації у підходах судів до оцінки поведінки учасників цивільного та господарського обороту. Встановлено, що сформована практика свідчить про поступовий перехід від формально-юридичного сприйняття правочину до його змістовної, економіко-правової оцінки, що зумовлює посилення ролі судового розсуду та принципів добросовісності і справедливості як ключових орієнтирів правозастосування.

Встановлено, що аналіз практики Європейського суду з прав людини свідчить про формування підходу до оцінки майнових правовідносин, що ґрунтується на принципах добросовісності, пропорційності, правової визначеності та балансу інтересів. Хоча ЄСПЛ безпосередньо не використовує поняття «фраздаторний правочин», його правові позиції щодо недопустимості зловживання правом власності, захисту інтересів кредиторів і забезпечення ефективного судового захисту мають важливе значення для національної практики у спорах про визнання правочинів недійсними. Разом з тим, практика ЄСПЛ підтверджує, що формальна законність правочину не виключає оцінки його добросовісності та реальної економічної мети. У зв'язку з цим суди дедалі частіше враховують не лише форму правочину, а й поведінку сторін, наслідки відчуження майна для кредиторів та наявність ознак зловживання правом.

Визначено, що інститут фраздаторного правочину фактично сформувався у вітчизняному праві еволюційно – передусім через судову практику, за відсутності чіткої законодавчої регламентації його ознак та критеріїв застосування. У зв'язку з цим саме узагальнення підходів, вироблених судами, набуває вирішального значення для забезпечення

єдності правозастосування, підвищення рівня правової визначеності та ефективності захисту прав кредиторів як у позаконкурсних, так і у конкурсних правовідносинах.

Встановлено, що судова практика є цілісним джерелом формування доктрини фраздаторного правочину, зокрема через виявлення універсальних критеріїв його кваліфікації, що застосовуються судами незалежно від виду провадження.

Обґрунтовано, що ключовим для встановлення фраздаторності є не формальні ознаки правочину чи доведення прямого умислу сторін, а сукупність об'єктивних індикаторів, які відображають його спрямованість на заподіяння шкоди кредитору або порушення балансу інтересів учасників правовідносин. Доведено, що у процедурах банкрутства такі індикатори набувають додаткового змісту через їх вплив на формування конкурсної маси та реалізацію принципу пропорційного задоволення вимог кредиторів.

Виявлено основні критерії, які використовуються судами для встановлення фраздаторності правочину: наявність непогашеної заборгованості; погіршення майнового стану боржника; пов'язаність сторін; невідповідність вартості майна; відсутність економічної доцільності правочину; момент укладення правочину щодо виникнення заборгованості або відкриття процедури банкрутства.

Обґрунтовано доцільність удосконалення механізмів доказування у спорах щодо визнання недійсними фраздаторних правочинів, оскільки складність встановлення реальної мети укладення таких правочинів та доведення недобросовісності боржника нерідко ускладнює ефективний захист прав кредиторів. У зв'язку з цим існує потреба у формуванні більш чітких процесуальних критеріїв оцінки доказів, розширенні можливостей використання непрямих доказів та презумпцій, а також уніфікації підходів судової практики щодо встановлення ознак фраздаторності правочину. Важливого значення набуває також удосконалення процедур витребування інформації про пов'язаність сторін, рух активів боржника та економічну

обґрунтованість правочинів, що сприятиме забезпеченню принципів добросовісності, справедливості та ефективності процедур банкрутства.

З'ясовано на підставі судової практики взаємозв'язок між інститутом оспорування фраздаторних правочинів та механізмами відповідальності керівних органів боржника, що свідчить про інтеграцію приватноправових та публічно-правових елементів у сучасному правозастосуванні. Такий підхід дозволяє розглядати фраздаторність не лише як підставу для недійсності правочину, а й як прояв недобросовісної поведінки, що має ширші правові наслідки.

Встановлено, що проведений аналіз дає підстави для висновку про формування у національній правовій системі відносно самостійного та ефективного інструменту протидії зловживанням у сфері майнових правовідносин. Його подальший розвиток потребує як нормативного уточнення критеріїв фраздаторності, так і подальшого узагальнення судової практики, що сприятиме підвищенню передбачуваності судових рішень і забезпеченню належного балансу інтересів усіх учасників цивільного та господарського обороту.

Доведено необхідність законодавчого закріплення поняття фраздаторного правочину та його ознак у Цивільному кодексі України та Кодексі України з процедур банкрутства з метою забезпечення єдності судової практики та підвищення ефективності захисту прав кредиторів.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено комплексне теоретико-правове, доктринальне та практико-прикладне осмислення фраздаторних правочинів як багатовимірного правового явища, що перебуває на перетині принципів добросовісності, свободи договору, неприпустимості зловживання правом і необхідності ефективного захисту прав кредиторів. Проведене дослідження дало змогу вирішити важливе наукове завдання, що полягає у формуванні цілісної концепції фраздаторного правочину в системі сучасного приватного права, визначенні його генезису, правової природи, функціонального призначення, місця серед суміжних правових конструкцій та особливостей реалізації у правозастосуванні, а також у формуванні пропозицій щодо вдосконалення цивільного законодавства України та законодавства у сфері банкрутства (неплатоспроможності).

Проведене дослідження дозволило сформулювати такі висновки.

1. Встановлено, що інститут фраздаторних правочинів має глибоке історичне коріння, яке бере початок ще з римського права, та еволюціонував від інструменту захисту кредитора від недобросовісного відчуження майна боржником до універсального механізму забезпечення справедливості, рівноваги інтересів і стабільності цивільного обороту. Доведено, що розвиток конструкції *actio Pauliana* став закономірним наслідком переходу від особистої відповідальності боржника до майнової моделі виконання зобов'язань, за якої саме майно боржника почало розглядатися як основне джерело задоволення вимог кредиторів.

Генезис інституту фраздаторних правочинів свідчить, що його сутність полягає не лише у формальному оспорюванні правочинів, а й у протидії використанню приватноправових механізмів всупереч їх соціальному та правовому призначенню. Саме тому фраздаторність правочину повинна розглядатися як особлива форма зловживання суб'єктивним цивільним правом, коли зовнішньо правомірна юридична конструкція використовується

для досягнення неправомірної мети – заподіяння шкоди кредиторю, уникнення виконання зобов'язань або штучного виведення активів.

2. Доведено, що у сучасному цивільному праві України фраздаторні правочини становлять окрему цивілістичну конструкцію, яка виникає у сфері здійснення суб'єктивних цивільних прав та пов'язана із використанням учасниками цивільного обороту правових форм всупереч принципам добросовісності, розумності та справедливості. Обґрунтовано, що фраздаторний правочин не може бути зведений виключно до різновиду недійсного правочину, оскільки його сутність полягає насамперед у недобросовісному способі реалізації цивільного права та порушенні майнових інтересів кредитора. Такий підхід дозволяє подолати обмеженість суто формального аналізу правочинів та забезпечити пріоритет змістовної оцінки поведінки сторін.

3. Сформульовано авторський підхід до визначення фраздаторного правочину як правочину, вчиненого боржником шляхом зловживання суб'єктивним цивільним правом з метою заподіяння шкоди майновим інтересам кредитора, внаслідок чого відбувається зменшення, приховування або унеможливлення звернення стягнення на майно боржника. Визначено, що основними юридичними ознаками фраздаторного правочину є: спрямованість дій боржника на уникнення виконання своїх зобов'язань перед кредитором; заподіяння шкоди правам та законним інтересам кредиторів або створення перешкод для їх реалізації; вчинення дій, спрямованих на введення в оману інших учасників цивільних правовідносин чи уповноважених органів; прояв недобросовісної поведінки або використання обману при укладенні правочину; вчинення правочину у період наявності невиконаних зобов'язань; укладення правочину на користь пов'язаних чи заінтересованих осіб; відчуження майна безоплатно або за явно заниженою вартістю чи без фактичного здійснення оплати; порушення принципів добросовісності, розумності та справедливості, а також настання наслідків у вигляді неплатоспроможності боржника або істотного ускладнення виконання ним

своїх зобов'язань перед кредитором. Обґрунтовано, що визначальною ознакою фраздаторності є не формальна незаконність правочину, а його фактична спрямованість на порушення прав та законних інтересів кредитора.

4. Доведено, що ключовим критерієм відмежування фраздаторних правочинів від фіктивних та удаваних є характер спрямованості волевиявлення сторін. У випадку фіктивного правочину сторони не мають наміру створити правові наслідки, при удаваному правочині приховується інший правочин, тоді як при фраздаторності сторони прагнуть досягти реальних правових наслідків, однак використовують цивільно-правову форму для недобросовісного заподіяння шкоди кредиторів. У зв'язку з цим обґрунтовано недоцільність подвійної кваліфікації правочину як одночасно фіктивного та фраздаторного у позаконкурсному провадженні і обґрунтовано пріоритет застосування конструкції зловживання правом як найбільш точної правової моделі.

5. З'ясовано, що недійсність фраздаторного правочину є не лише способом реституційного відновлення порушеного права, але й самостійним превентивним механізмом запобігання недобросовісній поведінці учасників цивільного обороту. Інститут недійсності у цій сфері виконує комплексну функцію: відновлювальну – через повернення активів до майнової маси боржника; захисну – через забезпечення прав кредиторів; превентивну – через стримування зловживань; системну – через підтримання стабільності правопорядку. Це дозволяє розглядати фраздаторність як одну з найбільш важливих сучасних гарантій справедливості у приватному праві.

6. Встановлено, що правова природа фраздаторних правочинів найбільш повно розкривається через категорію зловживання суб'єктивним цивільним правом. Обґрунтовано, що принцип добросовісності, закріплений у ст. 3 Цивільного кодексу України, та заборона зловживання правом, передбачена ст. 13 ЦК України, повинні бути розглянуті як самостійні матеріально-правові підстави для визнання правочину недійсним у разі встановлення його фраздаторного характеру.

7. Проведено аналіз практики Європейського суду з прав людини, який свідчить про формування тенденції до пріоритету змістовного підходу над суто формальною оцінкою правочинів. Суди дедалі частіше досліджують економічну сутність правовідносин, поведінку сторін, взаємозв'язок між учасниками правочину, а також реальні наслідки відчуження майна для кредиторів. Це свідчить про поступове утвердження принципу добросовісності як ключового критерію оцінки правомірності цивільно-правових дій.

Проведене дослідження дозволило дійти висновку про необхідність подальшого вдосконалення законодавства України у сфері регулювання фраздаторних правочинів, зокрема шляхом більш чіткого визначення критеріїв фраздаторності, процесуальних особливостей доказування та наслідків недійсності таких правочинів. Водночас важливим напрямом розвитку залишається гармонізація національної правозастосовної практики зі стандартами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практикою ЄСПЛ.

8. Здійснено аналіз національної судової практики, який підтвердив, що саме правозастосування стало основним джерелом формування вітчизняної моделі фраздаторного правочину в умовах недостатньої нормативної деталізації. Судова практика, насамперед Верховного Суду, виробила поступовий перехід від формального аналізу правочину до оцінки його економічної сутності, добросовісності сторін, впливу на майновий стан боржника та наслідків для кредитора. Встановлено, що в національній юрисдикції формується універсальний підхід, за якого визначальним є не буквально дотримання форми правочину, а оцінка його функціонального призначення та наслідків. Особливого значення це набуває у справах про банкрутство, де фраздаторні правочини безпосередньо впливають на ліквідаційну масу, задоволення вимог кредиторів та ефективність процедур банкрутства (неплатоспроможності).

8. Встановлено, що у практиці Верховного Суду принцип добросовісності поступово набуває значення універсального критерію оцінки фраздаторності цивільно-правової поведінки. Доведено, що судова практика допускає можливість оспорювання не лише безоплатних, а й оплатних правочинів у випадках, коли їх вчинення спрямоване на приховане виведення активів боржника або заподіяння шкоди кредиторів, що свідчить про розширення меж застосування конструкції фраздаторного правочину в національному праві.

9. Аргументовано, що особливості застосування конструкції фраздаторного правочину безпосередньо залежать від характеру правовідносин та виду судового провадження, у межах якого здійснюється його оспорювання. Доведено, що у цивільних та господарських спорах основна увага судів зосереджена на встановленні недобросовісності поведінки сторін правочину, зловживанні цивільними правами, наявності наміру заподіяти шкоду кредиторів, а також на оцінці економічної та правової доцільності відповідного правочину. У таких спорах визначальне значення має дослідження поведінки боржника та контрагента крізь призму принципів добросовісності, розумності та справедливості, а також встановлення причинного зв'язку між укладенням правочину та порушенням майнових інтересів кредитора. У справах про банкрутство (неплатоспроможність) фраздаторний правочин розглядається не лише як прояв недобросовісної поведінки боржника, а передусім як інструмент неправомірного виведення активів із конкурсної маси, що впливає на обсяг майна, за рахунок якого мають бути задоволені вимоги всіх кредиторів. У зв'язку з цим у конкурсному провадженні ключового значення набуває не стільки суб'єктивний елемент поведінки сторін, скільки фактичний вплив правочину на майновий стан боржника, можливість відновлення платоспроможності та забезпечення справедливого розподілу активів між кредиторами. Обґрунтовано, що така специфіка правової природи фраздаторних правочинів у межах різних видів судочинства зумовлює

відмінності у підставах їх оспорювання, стандартах доказування та правових наслідках недійсності.

10. За результатами дослідження обґрунтовано необхідність комплексного вдосконалення національного законодавства у сфері регулювання фраздаторних правочинів шляхом формування цілісної та узгодженої нормативної конструкції цього правового інституту. Доведено, що відсутність у чинному законодавстві України визначення поняття фраздаторного правочину, чітких критеріїв його кваліфікації та спеціальних механізмів оспорювання зумовлює неоднорідність судової практики, ускладнює ефективний захист прав кредиторів та негативно впливає на рівень правової визначеності у цивільних і господарських правовідносинах.

Встановлено, що сучасне правозастосування фактично компенсує законодавчі прогалини шляхом формування судової доктрини фраздаторності, однак домінування прецедентного підходу за відсутності належного нормативного закріплення не забезпечує стабільності та передбачуваності правового регулювання. У зв'язку з цим доведено доцільність внесення змін до Цивільного кодексу України та Кодексу України з процедур банкрутства шляхом: законодавчого закріплення поняття фраздаторного правочину; визначення його основних юридичних ознак та критеріїв фраздаторності; нормативного закріплення підходів до оцінки добросовісності сторін; уніфікації підстав оспорювання таких правочинів; систематизації правових наслідків їх недійсності; а також встановлення спеціальних особливостей оспорювання фраздаторних правочинів у процедурах неплатоспроможності та банкрутства.

11. Аргументовано, що національне законодавство у досліджуваній сфері у подальшому має розвиватися з урахуванням європейських правових підходів, зокрема щодо посилення значення принципу добросовісності, забезпечення ефективного судового захисту кредитора, запобігання зловживанню цивільними правами та досягнення балансу між стабільністю цивільного обороту і необхідністю протидії недобросовісному відчуженню

активів боржника. Запропоновані зміни сприятимуть підвищенню ефективності механізму захисту прав кредиторів, забезпеченню єдності судової практики та формуванню більш послідовної моделі правового регулювання фродаторних правочинів в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамович О.В. Фраудаторний правочин: проблеми правового застосування. *Економіка. Фінанси. Право*. 2023. № 7. С. 26–30. DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2023.7.5>.
2. Бабик М.К. Щодо поняття шикани у цивільних правовідносинах: особливості та відмінності від інших форм зловживання правом. *Вісник студентського наукового товариства*. 2022. Т. 1. № 14. С. 109–112.
3. Бакалінська О.О. Категорія добросовісності у цивільному праві України. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 200–204.
4. Басай О.В. Справедливість як фундаментальна категорія цивільного права України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 4 (109). С. 87–98.
5. Беяневич О.Л. Про застосування у справах про банкрутство конструкції фраудаторного правочину. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2021. № 2. С. 14–23. DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2021.2.2>.
6. Беяневич О.Л. Про особливості застосування норм про позовну давність у справах про банкрутство. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10. С. 5–9.
7. Білик О.Р. Особливості фіктивного правочину та його відмежування від інших юридично значимих дій. *Альманах наук*. 2018. № 12/2 (21). С. 60–63.
8. Бовть Д.В. Фраудаторні правочини в банкрутному процесі. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2022. № 3 (105). С. 110–116.
9. Бровченко Т. І., Миргород В. О. Зловживання цивільними правами. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2020. № 3. С. 51–55.
10. Бугрик А.В., Дубіна М.П., Литвин А.С. Фраудаторний правочин: зміст та доцільність законодавчого врегулювання. *Юридичний науковий*

електронний журнал. 2023. № 4. С. 131–134. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/30>.

11. Бутирський А.А. Роль суду в господарському судочинстві. *Судова апеляція*. 2019. № 1. С. 89–97.

12. Ваштарева Є.А. Кондикція і реституція у римському праві. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 139. С. 95–104.

13. Вільчик Т.Б. Інститут банкрутства в Україні та Німеччині. *Форум права*. 2023. № 1. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.7016655>. URL: http://forumprava.pp.ua/files/006-019-2023-1-FP-Vilchuk_3.pdf (дата звернення 10.05.2026).

14. Гавриленко О.А. Основи римського приватного права : навч. посіб. Київ : Видавець, 2013. 420 с.

15. Гофельд Г.С. Відмежування фраздаторного правочину від фіктивного та удаваного правочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Т. 2. № 86. С. 82–86. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.13>.

16. Гофельд Г.С. Історія фраздаторного правочину: від Риму до сьогодення. *Наукові перспективи*. Серія «Право». 2025. № 12 (22). DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-12\(22\)-137-150](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-12(22)-137-150).

17. Гофельд Г.С. Порівняльно-правовий аналіз категорій «зловживання правом» і «зловживання свободою договору» (фраздаторний правочин). *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2025. № 1(108), ч. 1. С. 63–70. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.1.05>.

18. Гофельд Г.С. Фраздаторний правочин: сутність і правове регулювання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (105). С. 18–25. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.26>.

19. Грабован Л.І. Фраздаторні правочини у справах про банкрутство. *Судово-юридична газета*. 2025. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/325086-fraudatornyye-sdelki-v-delakh-o-bankrotstve>. (дата звернення 10.05.2026).

20. Градецький Ю.В. Зловживання владою, службовим становищем або повноваженнями. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2025. № 2(24). С. 355–380. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.24.347025>.

21. Гузікевич В.П. До питання про реституцію як спосіб захисту цивільних прав. *Тенденції реформування правової системи України і країн світу: правові, психологічні та соціокультурні аспекти* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 5-6 листопада 2018 р. Тернопіль : ТНЕУ, 2019. С. 80–82.

22. Гурин М.О. Визнання недійсними правочинів боржника за Кодексом України з процедур банкрутства. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 3. С. 342–345.

23. Гурин М.О. Визнання недійсними правочинів боржника у процедурі банкрутства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Донецький держав. ун-т. внутріш. справ. Кропивницький, 2022. 208 с.

24. Гурин М.О. Наслідки визнання недійсними правочинів боржника у справі про банкрутство. *Весняні юридичні читання – 2022* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конфер., 28 квітня 2022 р. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. С. 362–364.

25. Давидова І.В. Недійсність правочинів, укладених внаслідок помилки та обману : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2011. 20 с.

26. Давидова І.В. Недійсність фіктивного правочину: загальна характеристика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 47–49.

27. Давидова І.В. Особливості двосторонньої реституції як наслідку визнання правочину недійсним за цивільним законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2013. Вип. 23. Ч. 1. Т. 1. С. 186–189.

28. Дзера І.О. Поняття та правова природа недійсних правочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 21–25.

29. Дзера І.О. Принципи права для фраздаторних правочинів: панацея чи проблема. *Принципи права: універсальне та національне в контексті сучасних глобалізаційних і євроінтеграційних процесів* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. 21–22 червня 2024 р. Київ, 2024. С. 161–165.

30. Дзера О.В. Принципи інституту права власності вимагають додаткових законодавчих гарантій. *Право України*. 2019. № 1. С. 75–92. DOI: 10.33498/юш-2019-01-075

31. Дудорова К.Б. Фраздаторні правочини у цивільному праві України. *Актуальні проблеми правової науки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конгресу. 1–2 жовт. 2021 р. Запоріжжя. / за ред. Т.О. Коломоєць. Запоріжжя : ЗНУ, 2021. С. 108–110.

32. Дьоміна І.І. Недійсність правочинів. Одеса : Фенікс, 2020. 215 с.

33. Євтушенко Є.В., Леонов Б.Д. Недійсність правочину у цивільному судочинстві. *Інформація і право*. 2017. № 4. С. 116–121.

34. Жилінкова І.В. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Харків : Одиссей, 2023. 800 с.

35. Зайцев В.О. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. Київ : ФОП Кім, 2018. 288 с.

36. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>. (дата звернення 10.05.2026).

37. Калюжний Р.А., Вовк В.М. Римське приватне право : підручник. Київ : МП Леся, 2014. 240 с.

38. Калюта Д.О., Ділігул А.С. Фраздаторний правочин як новий тренд судової практики. *Перспективи розвитку територій: теорія і практика* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. здобувачів вищ. освіти і молод. учених, 16–17 листоп. 2022 р. / МОН України, Харків. нац. ун-т міського господарства ім. О. М. Бекетова. Харків, 2022. С. 14–15.

39. Камша Н. Проблемні питання наслідків визнання недійсними правочинів боржника у межах справи про банкрутство. Застосування норм

Кодексу України з процедур банкрутства : збірка наукових статей / за ред. С. В. Жукова. Київ : Алерта, 2019. С. 89–93.

40. Карнаух Б.П. Зловживання правом та його правові наслідки. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 31–36. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.06>.

41. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18.10.2018 № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення 10.05.2026).

42. Колосова А. Римське приватне право та його вплив на розвиток сучасного цивільного права. *Юридична Україна*. 2006. № 9. С. 22–25.

43. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ Ради Європи від 04 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.05.2026).

44. Коссак В.М. Визнання правочину недійсним як спосіб захисту. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні* : матеріали ІХ Всеукр. наук.-практ. конф., 30–31 травня 2008 р. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2008. С. 163–164.

45. Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики. 2017. 494 с. URL: vo.uu.edu.ua (дата звернення 10.05.2026).

46. Крат В.І. Гра з правочинами: за допомогою яких дій боржник намагається унеможливити повернення боргу. 2021. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1167934/> (дата звернення 10.05.2026).

47. Крат В. І. Добра совість в практиці касаційного суду. Верховний Суд, 2025. 33 с. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Dobra_sovist_12_06_2025.pdf?utm_source=chatgpt.com. (дата звернення 10.05.2026).

48. Крат В.І. Недійсність у процедурі банкрутства: окремі прояви. Теорія і практика правознавства. 2014. Вип. 1 (5) / 2014. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_7. (дата звернення 10.05.2026).

49. Крат В.І. Фраудаторні конструкції не вичерпуються фраздаторними правочинами. 2021. URL: <https://advokatpost.com/fraudatorni-konstruktsii-ne-vycherpuiutsia-fraudatornomu-pravochynamy-suddia-vasyl-krat/> (дата звернення 18.05.2026).

50. Крат В.І. Фраудаторність від Юстиніана. *Закон і Бізнес*. 2021. № 28. URL: <https://zib.com.ua/ua/print/148293-chomu-daruvati-kvartiru-materi-nedobrosovisno-y-koli-vidbuva.html>. (дата звернення 10.05.2026).

51. Крупка М.К. Відповідальність у цивільному праві : навч. посіб. Київ : Правова єдність, 2021. 250 с.

52. Кузнецова Н.М. Цивільне право України : навч. посіб. Харків : Право, 2021. 500 с.

53. Кузнецова Н.С. Недійсність правочинів та її правові наслідки за цивільним законодавством України. Спогади про Людину, Вченого, Вчителя (до 60-річчя від дня народження професора Ірини Миколаївни Кучеренко) / за заг. ред. Р. О. Стефанчука. Київ : АртЕк, 2016. 305 с.

54. Кучер В.О. Недійсні правочини та їх цивільно-правові наслідки : навч. посіб. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 468 с.

55. Кучер В.О. Поняття реституції в контексті нового цивільного законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 1. С. 55–59.

56. Лазарев В.В. Концепції розуміння сутності категорії «зловживання правом». *Право і безпека*. 2023. № 1 (88). С. 179–189. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.16>.

57. Левшина Я.О. Субсидіарна відповідальність у справі про банкрутство. *Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. 2019. Вип. 86. С. 135–144. DOI: 10.33663/1563-3349-2019-86-135.
58. Лук'янчук Н.С., Карпенко Р.В. Фіктивні правочини: загальна характеристика. *Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 15 трав. 2020 р. / відп. ред. М.Р. Аракелян*. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 491-494.
59. Луць В. В. Договірні зобов'язання в цивільному праві України. Київ : Атіка, 2020. 450 с.
60. Маковій В.П. Фраудаторні правочини в українському цивільному праві: реалії та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 93–97. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2026-3/16>.
61. Михальченко В.А. Римське право : навч. посіб. Харків : Право, 2011. 352 с.
62. Музика Л.А., Манзюк І.Я. Фраудаторні правочини: поняття та ризики при правозастосуванні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 167-170. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-3/38>.
63. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України : у 2 т. / за ред. В.Г. Ротаня. 2-ге вид. Харків : Фактор, 2010. Т. 1. 800 с.
64. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. 6-те вид. Київ : Юрінком Інтер, 2019. Т. 1. 752 с.
65. Нижний А.В., Ходаківський М.П., Юровська Г.В. Визнання правочинів недійсними: основи теорії та судова практика : посібник для суддів / за ред. А. В. Нижного. Київ : Алерта, 2020. 234 с.
66. Окрема думка судді Верховного Суду Крата В.І. від 14.02.2018 року у справі № 379/1256/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72348706>. (дата звернення 10.05.2026).

67. Окрема думка судді судді Верховного Суду Пількова К.М. від 04.02.2026 року по справі № 910/6654/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134833424>. (дата звернення 10.05.2026).

68. Ольшевський О.І. Фраудаторний правочин: проблеми визначення поняття та застосування в сучасному цивільному праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11 (39). С. 177–182. DOI: http://www.lsej.org.ua/11_2023/39.pdf.

69. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право : підручник. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 528 с.

70. Підпригора О.А, Римське право і майбутнє правової системи України. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 1. С. 95–103.

71. Подвірна О.В., Киричук Б.С. Теоретичні й практичні аспекти визнання правочину недійсним у цивільному судочинстві України та зарубіжних держав. *Економіка. Фінанси. Право*. 2023. № 11. С. 52–56. DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2023.11.10>.

72. Поляков Б.М. Зловживання боржником своїми правами в процедурі неплатоспроможності фізичних осіб. *Юридичний науковий журнал*. 2025. № 2. С. 430–435. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-2/102>.

73. Поляков Б.М. Оновлення законодавства про банкрутство (неплатоспроможність) в Україні в умовах євроінтеграції. *Правове забезпечення ринкових відносин в умовах євроінтеграції: удосконалення механізму правового регулювання договірних відносин: Збірник наукових праць / За ред. В.І. Полюховича: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, Київ. 2025. С. 132–163.*

74. Поляков Б. М. Право неспроможності (банкрутства) в Україні : підручник. Київ : Ін Юре, 2011. 560 с.

75. Поляков Б.М., Поляков Р.Б. Фраудаторні правочини: руйнування міфів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3 (88). С. 175–184. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.3.23>.

76. Поляков Р.Б. Характеристика інституту визнання правочинів недійсними у процедурі банкрутства в Україні. *Право України*. 2022. № 1. С. 203–219.

77. Постанова Верховного Суду від 02.06.2021 у справі № 904/7905/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97806436>.

78. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.07.2019 у справі № 369/11268/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83482786>.

79. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04.02.2026 у справі № 910/6654/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134266626>.

80. Постанова Верховного Суду від 10.09.2018 року у справі № 920/739/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77748947>.

81. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 07.09.2022 у справі № 910/16579/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107140913>.

82. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 08.06.2022 у справі № 2-591/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105110382>.

83. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10.09.2025 у справі № 367/252/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130552487>.

84. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.12.2021 року у справі № 147/66/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102892553>.

85. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15.01.2020 у справі № 643/5053/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87023363>.

86. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29.11.2023 року у справі № 513/879/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115546305>.

87. Постанова Верховного Суду від 01.10.2020 у справі № 913/849/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92172904>.

88. Постанова Верховного Суду від 05.01.2024 року у справі № 761/40240/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116291132>.

89. Постанова Верховного Суду від 05.03.2025 у справі № 587/3625/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125876151>.

90. Постанова Верховного Суду від 10.04.2019 року у справі № 390/34/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81263995>.
91. Постанова Верховного Суду від 13.03.2025 у справі № 159/5846/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126020993>.
92. Постанова Верховного Суду від 14.02.2018 у справі № 379/1256/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72348746>.
93. Постанова Верховного Суду від 15.10.2025 у справі № 344/3489/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131282070>.
94. Постанова Верховного Суду від 16.05.2018 року у справі № 449/1154/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74536892>.
95. Постанова Верховного Суду від 18.03.2026 у справі № 464/850/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/135234776>.
96. Постанова Верховного Суду від 19.03.2025 у справі № 918/1217/21(918/500/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126223981>.
97. Постанова Верховного Суду від 21.03.2018 у справі № 3/67-Б. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73160583>.
98. Постанова Верховного Суду від 24.11.2021 року по справі № 905/2030/19(905/2445/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102147785>.
99. Постанова Верховного Суду від 25.03.2026 у справі № 605/254/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/135189963>.
100. Постанова Верховного Суду від 26.02.2019 у справі № 12/23-Б. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80418044>.
101. Постанова Верховного Суду від 26.04.2025 у справі № 909/1036/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126866828>.
102. Постанова Верховного Суду від 26.05.2023 у справі № 905/77/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111384659>.
103. Постанова Верховного Суду від 28.10.2021 у справі № 911/1012/13. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101424055>.
104. Постанова Верховного суду від 29.01.2025 року у справі № 755/13068/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124903920>.

105. Постанова Верховного Суду від 30.07.2025 у справі № 766/2529/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129277877>.

106. Постанова Верховного Суду від 01.04.2026 у справі № 922/3936/24 (922/2638/25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/135553381>.

107. Постанова Верховного Суду від 25.10.2023 у справі № 910/20146/20 (910/9531/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114723541>.

108. Постанова Верховного Суду від 21.08.2025 у справі № 910/987/23(910/16904/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129742807>.

109. Постанова Верховного Суду Касаційного господарського суду від 17.10.2024 у справі № 914/2161/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122407003>.

110. Постанова Верховного Суду від 30.01.2018 у справі № 923/862/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72008724>.

111. Постанова Верховного Суду від 01.11.2018 року у справі № 910/18436/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77748692>.

112. Постанова Верховного Суду від 08.03.2023 року у справі № 127/13995/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109547239>.

113. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 04.09.2023 у справі № 910/20146/20 (910/9531/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113266076>.

114. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 06.11.2009 № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09#Text>.

115. Постанова Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними» від 25.05.2013 № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011600-13#Text>.

116. Потапчук В. Удаваний правочин у цивільному праві України: поняття, ознаки та правові наслідки. *Аналітично-порівняльне правознавство*.

2025. Т. 1. № 6. С. 378–382. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.57>.

117. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>. (дата звернення 10.05.2026).

118. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14.05.1992 № 2343-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>. (дата звернення 10.05.2026).

119. Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства та деяких інших законодавчих актів України щодо імплементації Директиви Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу 2019/1023 та запровадження процедур превентивної реструктуризації : Закон України від 19.09.2024 № 3985-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3985-20?utm_source=chatgpt.com#Text. (дата звернення 10.05.2026).

120. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) від 22/01/ 2026 року № 14394. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528>. (дата звернення 10.05.2026).

121. Прокопюк А.С. Відповідальність осіб, що контролюють акціонерне товариство, за доведення до банкрутства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 95–105.

122. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ Ради Європи від 20 березня 1952 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 10.05.2026).

123. Радзивілюк В. Визнання недійсними та відмова від правочинів (договорів) боржника у судовій процедурі санації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. № 3. С. 44–48.

124. Резнікова В.В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. 2013. С. 23–35.

125. Римське приватне право : комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни для здобувачів ступеня бакалавра за освітньою програмою «Право» спец. 081 «Право» / уклад. О. Н. Владикін ; КПІ ім. Ігоря Сікорського. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2025. 164 с.

126. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Публічного акціонерного товариства акціонерний комерційний банк «ІНДУСТРІАЛБАНК» щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини третьої статті 13, частини третьої статті 16 Цивільного кодексу України від 28 квітня 2021 року № 2-р(П)/2021 в справі № 3-95/2020(193/20). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va02p710-21#Text/> (дата звернення 10.05.2026).

127. Романовська І.В. Співвідношення та розмежування категорій «реституція» й «кондикція». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 79–81. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-6/20>.

128. Романюк Я.М. Цивільно-правові наслідки визнання правочину недійсним: чи потрібні зміни? *Нове українське право*. 2023. № 1. С. 48–53. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.1.5>.

129. Салазський О.С. Зловживання правом як підстава визнання правочину недійсним. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2021. № 54, т. 2. С. 29–33. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.54.2.7>.

130. Самбір О.Є. Помилка, що має істотне значення як підстава для визнання правочину недійсним. *Підприємництво, господарство і право. Серія «Цивільне право і процес»*. 2017. № 4. С. 24–27.

131. Самох М.Ю. Визнання правочинів недійсними як спосіб захисту порушених прав та інтересів. *Юридичний бюлетень*. 2025. № 37. С. 44–53. DOI: <https://doi.org/10.32850LB2414-4207.2025.37.06>.

132. Самох М.Ю. Генезис фраздаторних правочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. № 1. С. 195–199. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.31>.

133. Самох М.Ю. Наслідки недійсності правочинів, спрямованих на заподіяння шкоди правам та майновим інтересам кредитора. *Наукові перспективи*. 2025. № 9(63). С. 1187–1200. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-9\(63\)-1187-1200](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-9(63)-1187-1200).

134. Самох М.Ю. Ознаки фраздаторності правочину на стадії укладання. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права* : матеріали Міжнарод. наук.-практич. конф., 31 берез. 2023 р. Одеса: ОДУВС, 2023. С. 150-151.

135. Самох М.Ю. Фраздаторні та фіктивні правочини: порівняльно-правовий аспект. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. № 4. С. 51–56. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2024.4.10>.

136. Сібільов М.І. Проблеми захисту прав кредиторів. *Юридична Україна*. 2023. № 5. С. 87–92.

137. Сівіцька Г.Є., Гелецька І.О. Фраздаторний правочин з позиції судової практики. *Legal Education and Science as the Need of the Hour: New European Challenges* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Лодзь, 8–9 жовт. 2021 р. Лодзь, 2021. С. 93–97.

138. Спасибо-Фатеева І.В. Проблеми кваліфікації недійсних правочинів у приватному праві. *Вісник цивільного процесу*. 2020. № 3. С. 45–52.

139. Спасибо-Фатеева І.В. Спирні питання недійсності правочинів та її наслідків. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 3(50). С. 95–106.

140. Степанов О.О. Недійсність правочинів неспроможного боржника. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2013. Вип. 4. С. 97–102.

141. Таш'ян Р.І. Недійсні правочини в реформованому цивільному законодавстві Франції: досвід правового регулювання. *Нове українське право*. 2021. № 3. С. 84–93. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.14>.

142. Таш'ян Р.І. Недійсність правочинів та її правові наслідки у цивільному праві Німеччини. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 134–145.

143. Таш'ян Р.І. Недійсність правочину у цивільному праві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Націон. юридич. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2024. 353 с.

144. Таш'ян Р.І. Реституція у цивільному праві країн англо-американської правової системи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. № 27. С. 60–63.

145. Тетарчук І.В. Римське приватне право : навч. посіб. Харків : ЦУЛ, 2020. 136 с.

146. Тихомиров Д.О., Харченко Н.П. Зловживання правом як відхилення від правомірної поведінки. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*. 2016. № 38(1). С. 26–29.

147. Товста С.П. Правова природа реституції як наслідку визнання правочину недійсним та співвідношення її із відшкодуванням завданих збитків. *Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та перспективи удосконалення* : матеріали регіональної науково-практичної конференції, 06 грудня 2018 р. Полтава. 2018. С. 93–101.

148. Харитонов Є.О., Саніахметова Н.О. Цивільне право України : посібник. Харків : Одісей, 2004. 960 с.

149. Хімченко С.В. Загальні аспекти фіктивного правочину в цивільному праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. С. 96–104.

150. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова та ін. ; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатеевої, В.Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 2. 816 с.

151. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. (дата звернення 10.05.2026).

152. Цивільний кодекс України : наук.-практ. коментар. Т. 4 : Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ФОП Колісник А. А., 2010. 768 с.

153. Цивільний кодекс Української РСР : Закон УРСР від 18.07.1963 № 1540-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06/ed19961227#Text>. (дата звернення 10.05.2026).

154. Чернега В.М. Атипові норми цивільного права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 132–142. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.24>.

155. Чубоха Н.В. Окремі аспекти добросовісності у цивільному праві. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини*. 2023. С. 145–147. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/90cc3674-0a6a-4dd6-95ef-82656b9525d5/content>.

156. Янкова Г.В. Захист прав кредиторів у разі банкрутства. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 88–93.

157. Ярмоленко О.С. Визнання недійсними правочинів боржника як механізм захисту прав та інтересів кредиторів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2025. № 1. С. 44–50. DOI: DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2025.1.7>.

158. Assaf F., Arnold M. Avoidance Provisions in England and Australia. 2022. URL: https://southsquare.com/wp-content/uploads/2022/04/SSQ_Digest_March_2022_Digital-INSOL-Edition.pdf. (дата звернення 10.05.2026).

159. Case of Broniowski v. Poland (Application no. 31443/96): Judgment; Strasbourg, 22 June 2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22itemid%22:%5B%22001-70326%22%5D%7D> (дата звернення: 10.05.2026).

160. Case of Capital Bank AD v. Bulgaria (Application no. 49429/99): Judgment; Strasbourg, 24 November 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-71299%22%5D%7D> (дата звернення: 10.05.2026).

161. Case of Ruiz-Mateos v. Spain (Application no. 12952/87): Judgment; Strasbourg, 23 June 1993. Series A no. 262. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-57838%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-57838%22]) (дата звернення: 10.05.2026).

162. Case of Luordo v. Italy (Application no. 32190/96): Judgment; Strasbourg, 17 July 2003. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-61231%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-61231%22]) (дата звернення: 10.05.2026).

163. Hofeld H. S. Legal Regulation of Fraudulent Transactions in Ukraine. Law and Safety. 2024. № 94 (3). P. 77–84.

164. Radin M. Fraudulent Conveyances at Roman Law. Virginia Law Review. 1931. Vol. 18, № 2. P. 109–130. URL: <https://www.jstor.org/stable/1066960>. (дата звернення 10.05.2026).

165. Scott S. P. The Civil Law. Cincinnati : Central Trust Company, 1932.

166. Tsal-Tsalko Y., Dryshliuk V., Antonenko O., Pashchenko O., Korshun A. The practice of the ECtHR in economic and civil law and process: international legal experience. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12, № 61. P. 155–164. DOI: 10.34069/AI/2023.61.01.16.

167. Uniform Voidable Transactions Act. National Conference of Commissioners on Uniform State Laws. 2014. URL: <https://legislature.maine.gov/doc/5165>. (дата звернення 10.05.2026).

168. Vaquer A. From Revocation to Non-opposability: Modern Developments of the Paulian Action. Regional Private Laws and Codification in Europe. 2003. URL: https://www.researchgate.net/profile/Antoni-Vaquer-2/publication/292087994_From_revocation_to_nonopposability_Modern_developments_of_the_Paulian_action. (дата звернення 10.05.2026).

169. Watson A. The Law of the Ancient Romans. Dallas : Southern Methodist University Press, 1970. 116 p.

170. Zimmermann R. The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition. Cape Town : Juta & Co, 1990. 1241 p.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Самох М.Ю. Генезис фраздаторних правочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1, 2024. С. 195-199.
2. Самох М.Ю. Фраздаторні та фіктивні правочини: порівняльно-правовий аспект. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4, 2024. С. 51-56.
3. Самох М.Ю. Визнання правочинів недійсними як спосіб захисту порушених прав та інтересів. *Юридичний бюлетень*. № 37, 2025. С. 44-53.
4. Самох М.Ю. Наслідки недійсності правочинів, спрямованих на заподіяння шкоди правам та майновим інтересам кредитора. *Наукові перспективи. Серія «Право»*. 2025. № 8 (62). С. 1187-1200.
які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:
5. Мирза С.С., Самох М.Ю. Юридична характеристика фраздаторних правочинів. *Scientific research in the modern world* : матеріали II Міжнарод. наук.-практ. конф., 7-9 груд. 2022 р. Торонто, Канада : наук.-видавнич. центр «Sci-conf.com.ua» Perfect Publishing, 2022. С. 69-73.
6. Самох М.Ю. Ознаки фраздаторності правочину на стадії укладання. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права* : матеріали Міжнарод. наук.-практич. конф., 31 берез. 2023 р. Одеса: ОДУВС, 2023. С. 150-151.
7. Самох М.Ю. Укладання фраздаторних правочинів як одна із форм зловживання правом та порушення принципу добросовісності. *Scientific development in a changing world* : матеріали V Міжнарод. наук.-практ. конф., 11-13 травня 2026 р. Львів : наук.-видавнич. центр «Sci-conf.com.ua», 2026. С. 1215-1221.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор, керуючий партнер
Адвокатського об'єднання «Лоялті»,
адвокат

Анастасія ІВАЩЕНКО

17 *Квітень* 2026 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Самоха Миколи Юрійовича за темою «Фраудаторні правочини: проблеми
теорії та практики» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
спеціальністю 081 «Право» у практичну діяльність
Адвокатського об'єднання «Лоялті»**

Комісія у складі:

директора, керуючого партнера Адвокатського об'єднання «Лоялті»
адвоката Анастасії Іващенко;

партнера Адвокатського об'єднання «Лоялті», доктора філософії, адвоката
Ігоря Федорончука;

адвоката Адвокатського об'єднання «Лоялті» Віталія Логовського,
склала цей акт, з приводу того, що наукові розробки, рекомендації та
пропозиції викладені у публікаціях:

1. Самох М.Ю. Генезис фраздаторних правочинів. *Південноукраїнський
правничий часопис*. № 1, 2024. С. 195-199.

2. Самох М.Ю. Фраздаторні та фіктивні правочини: порівняльно-правовий
аспект. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4, 2024. С. 51-56.

3. Самох М.Ю. Визнання правочинів недійсними як спосіб захисту
порушених прав та інтересів. *Юридичний бюлетень*. № 37, 2025. С. 44-53.

4. Самох М.Ю. Наслідки недійсності правочинів, спрямованих на
заподіяння шкоди правам та майновим інтересам кредитора. *Наукові
перспективи. Серія «Право»*. № 8 (62), 2025. С. 1187-1200.

5. Мирза С.С., Самох М.Ю. Юридична характеристика фраздаторних
правочинів. *Scientific research in the modern world*: матеріали II Міжнарод.
наук.-практ. конф., 7-9 груд. 2022 р. Торонто, Канада: наук.-видавнич. центр «Sci-
conf.com.ua» Perfect Publishing, 2022. С. 69-73.

6. Самох М.Ю. Ознаки фраздаторності правочину на стадії укладання.
Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права: матеріали

Міжнарод. наук.-практич. конф., 31 берез. 2023 р. Одеса: ОДУВС, 2023. С. 150-151.

7. Самох М.Ю. Укладання фраздаторних правочинів як одна із форм зловживання правом та порушення принципу добросовісності. *Scientific development in a changing world* : матеріали V Міжнарод. наук.-практ. конф., 11-13 травня 2026 р. Львів : наук.-видавнич. центр «Sci-conf.com.ua», 2026. С. 1215-1221,

та оприлюднені у межах підготовки дисертаційного дослідження на тему «Фраздаторні правочини: проблеми теорії та практики» впроваджено у практичну діяльність Адвокатського об'єднання «Лоялті» з метою використання під час представництва та надання інших видів правничої допомоги клієнтам, а саме: консультацій і роз'яснень з правових питань, правового супроводу діяльності клієнтів, складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру у господарських та цивільних спорах, а також спорах про банкрутство (неплатоспроможність) з метою забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів клієнтів, недопущення їх порушення, а також сприяння їх відновленню в разі порушення.

Підсумки практичного використання зазначених наукових розробок та пропозицій підтвердили їх ефективність у роботі адвокатів при здійсненні представництва та наданні інших видів правничої допомоги, а також у роботі арбітражних керуючих при виконанні ними повноважень розпорядників майна, ліквідаторів, керуючих реструктуризацією, керуючих реалізацією та керуючими санацією у процедурах банкрутства юридичних осіб та неплатоспроможності фізичних осіб.

Члени комісії:

Директор, керуючий партнер,
адвокат АО «Лоялті»

Анастасія ІВАЩЕНКО

Партнер АО «Лоялті»,
доктор філософії, адвокат

Ігор ФЕДОРОНЧУК

Адвокат АО «Лоялті»

Віталій ЛОГОВСЬКИЙ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор Одеського
державного університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
подковник поліції

Максим КОРНІЄНКО

2026 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Миколи Юрійовича Самоха «Фраудаторні правочини: проблеми теорії та практики» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» у наукову діяльність Одеського державного університету внутрішніх справ

Комісія у складі: начальника відділу організації наукової діяльності Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, доцента Наталії Домброван, Ученого секретаря Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидата педагогічних наук Максима Ісаєнко, начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) та докторантури Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидата юридичних наук Ірини Теслюк, складала цей акт, про те що комісією вивчені наукові положення, пропозиції і рекомендації Миколи Самоха щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження за темою «Фраудаторні правочини: проблеми теорії та практики» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» у наукову діяльність Одеського державного університету внутрішніх справ при проведенні наукових досліджень за темою НДР ОДУВС, а саме: «Пріоритетні напрямки розвитку реформування правоохоронних органів в умовах розгортання демократичних процесів у державі» (державний реєстраційний номер 0123U103538) та НДР кафедри цивільно-правових дисциплін «Євроінтеграційні тенденції захисту приватних інтересів у правоохоронній діяльності» (державний реєстраційний номер 0123U103596).

Комісія дійшла висновку, що дисертаційне дослідження Миколи Самоха на тему «Фраудаторні правочини: проблеми теорії та практики» становить цінність для наукової діяльності, а надані матеріали мають високий теоретичний рівень, зокрема такі публікації:

1. Самох М.Ю. Генезис фраудаторних правочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1, 2024. С. 195-199.
2. Самох М.Ю. Фраудаторні та фіктивні правочини: порівняльно-правовий аспект. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4, 2024. С. 51-56.

3. Самох М.Ю. Визнання правочинів недійсними як спосіб захисту порушених прав та інтересів. *Юридичний бюлетень*. № 37, 2025. С. 44-53.

4. Самох М.Ю. Наслідки недійсності правочинів, спрямованих на заподіяння шкоди правам та майновим інтересам кредитора. *Наукові перспективи. Серія «Право»*. 2025. № 8 (62).

5. Мирза С.С., Самох М.Ю. Юридична характеристика фраздаторних правочинів. *Scientific research in the modern world* : матеріали II Міжнарод. наук.-практ. конф., 7-9 груд. 2022 р. Торонто, Канада : наук.-видавнич. центр «Sci-conf.com.ua» Perfect Publishing, 2022. С. 69-73.

6. Самох М.Ю. Ознаки фраздаторності правочину на стадії укладання. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права* : матеріали Міжнарод. наук.-практич. конф., 31 берез. 2023 р. Одеса: ОДУВС, 2023. С. 150-151.

7. Самох М.Ю. Укладання фраздаторних правочинів як одна із форм зловживання правом та порушення принципу добросовісності. *Scientific development in a changing world* : матеріали V Міжнарод. наук.-практ. конф., 11-13 травня 2026 р. Львів : наук.-видавнич. центр «Sci-conf.com.ua», 2026. С. 1215-1221.

Таким чином, результати дисертаційного дослідження Миколи Самоха на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» за темою «Фраздаторні правочини: проблеми теорії та практики» впроваджені у наукову діяльність Одеського державного університету внутрішніх справ і використовуються при дослідженні актуальних проблем цивільного та господарського права, удосконаленні механізмів захисту прав кредиторів, застосуванні інституту недійсності правочинів, а також під час розроблення науково-методичних рекомендацій щодо протидії зловживанню правом і забезпечення єдності судової практики у спорах, пов'язаних із визнанням фраздаторних правочинів недійсними.

Члени комісії:

**Начальник відділу організації
наукової діяльності
кандидат юридичних наук, доцент**

Наталія ДОМБРОВАН

**Учений секретар
Одеського державного університету
внутрішніх справ
кандидат педагогічних наук**

Максим ІСАЄНКО

**Начальник відділу аспірантури
(ад'юнктури) та докторантури
кандидат юридичних наук**

Ірина ТЕСЛЮК

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Одеського
державного університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор

Вадим ПІДГОРОДИНСЬКИЙ

17 04 _____ 2026 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Миколи Юрійовича Самоха «Фраудаторні правочини: проблеми теорії та
практики» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
спеціальністю 081 «Право» в освітній процес
Одеського державного університету внутрішніх справ**

Комісія у складі: начальника відділу забезпечення якості освіти, кандидата історичних наук, доцента Олени Камінської, директора інституту права та безпеки ОДУВС, кандидата юридичних наук, доцента Володимира Дришлюка, завідувача кафедри цивільно-правових дисциплін інституту права та безпеки ОДУВС, кандидата юридичних наук, професора Віктора Маковія, склала цей акт, про те, що результати дисертаційного дослідження Миколи Самоха за темою «Фраудаторні правочини: проблеми теорії та практики» мають практичну значущість, носять прикладний характер та використовуються в освітньому процесі Одеського державного університету внутрішніх справ.

Зокрема, використовуються основні положення та висновки, викладені у наступних публікаціях Самоха Миколи Юрійовича:

1. Самох М.Ю. Генезис фраздаторних правочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1, 2024. С. 195-199.

2. Самох М.Ю. Фраздаторні та фіктивні правочини: порівняльно-правовий аспект. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4, 2024. С. 51-56.

3. Самох М.Ю. Визнання правочинів недійсними як спосіб захисту порушених прав та інтересів. *Юридичний бюлетень*. № 37, 2025. С. 44-53.

4. Самох М.Ю. Наслідки недійсності правочинів, спрямованих на заподіяння шкоди правам та майновим інтересам кредитора. *Наукові перспективи. Серія «Право»*. 2025. № 8 (62).

5. Мирза С.С., Самох М.Ю. Юридична характеристика фраздаторних правочинів. *Scientific research in the modern world* : матеріали ІІ Міжнарод. наук.-практ. конф., 7-9 груд. 2022 р. Торонто, Канада : наук.-видавнич. центр «Sci-conf.com.ua» Perfect Publishing, 2022. С. 69-73.

6. Самох М.Ю. Ознаки фраздаторності правочину на стадії укладання. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права* : матеріали Міжнарод. наук.-практич. конф., 31 берез. 2023 р. Одеса: ОДУВС, 2023. С. 150-151.

7. Самох М.Ю. Укладання фраздаторних правочинів як одна із форм зловживання правом та порушення принципу добросовісності. *Scientific development in a changing world* : матеріали V Міжнарод. наук.-практ. конф., 11-13 травня 2026 р. Львів : наук.-видавнич. центр «Sci-conf.com.ua», 2026. С. 1215-1221.

Таким чином, результати дисертаційного дослідження Миколи Самоха на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» за темою «Фраздаторні правочини: проблеми теорії та практики» впроваджені в освітній процес Одеського державного університету внутрішніх справ та використовуються при викладанні таких навчальних дисциплін: «Цивільне право», «Цивільний процес», «Господарське процесуальне право», «Приватне право: практика тлумачення та правозастосування», «Правове регулювання господарських відносин», «Цивільне право та процес», «Проблеми правозастосування при вирішенні цивільних спорів».

Члени комісії:

**Начальник відділу забезпечення
якості освіти
кандидат історичних наук, доцент**

Олена КАМІНСЬКА

**Директор
Інституту права та безпеки
кандидат юридичних наук, доцент**

Володимир ДРИШЛЮК

**Завідувач кафедри
цивільно-правових дисциплін
Інституту права та безпеки
кандидат юридичних наук, професор**

Віктор МАКОВІЙ

РАДА АРБІТРАЖНИХ КЕРУЮЧИХ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул. Космонавтів, 36, оф. 904, м. Одеса, поштова адреса: а/с 61, м. Одеса, 65065

тел./факс (048) 766-00- 60, e-mail: od.office.unita@ukr.net

30 квітня 2026 року № 4

на № _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Самоха Миколи Юрійовича за темою «Фраудаторні правочини: проблеми
теорії та практики» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
спеціальністю 081 «Право» у практичну діяльність Ради арбітражних
керуючих Одеської області**

Цією довідкою Рада арбітражних керуючих Одеської області посвідчує, що результати дисертаційного дослідження Самоха Миколи Юрійовича за темою «Фраудаторні правочини: проблеми теорії та практики» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» було обговорено на засіданні Ради.

Особливої уваги заслуговують теоретичні положення, практичні результати та висновки дисертаційного дослідження щодо:

- формулювання авторського визначення фраудаторного правочину та виокремлення його основних юридичних ознак;
- визначення принципу добросовісності та заборони зловживання правом як самостійних підстав для визнання таких правочинів недійсними;
- визначення тенденцій судової практики щодо покладення субсидіарної відповідальності на керівників та учасників (засновників) боржника у разі вчинення фраудаторних правочинів;
- обґрунтування відмінностей у підставах оспорювання, стандартах доказування та правових наслідках недійсності фраудаторних правочинів залежно від виду судочинства та характеру спірних правовідносин.

Радою арбітражних керуючих Одеської області результати були використані при здійсненні узагальнень судової практики, в практичній діяльності арбітражних керуючих та враховуватимуться при розробці пропозицій щодо удосконалення законодавства про банкрутство в частині нормативного закріплення визначення фраудаторного правочину, його основних ознак, а також розширення кола суб'єктів, які можуть оспорювати правочини боржника.

З повагою, –

**Голова Ради арбітражних керуючих
Одеської області**

Тетяна КОЛМИКОВА